

**T.C.
SAKARYA ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ**

**TASAVVUF'UN ANADOLU'YA YAYILMASINDA
MOĞOL İSTİLÂSI'NIN ETKİSİ**

YÜKSEK LİSANS TEZİ

Eyyüp YILMAZ

**Enstitü Anabilim Dalı : Tarih
Enstitü Bilim Dalı : Ortaçağ**

Tez Danışmanı: Yrd. Doç. Dr. Mahmut KIRKPINAR

ARALIK - 2015

T.C.
SAKARYA ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ

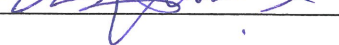
TASAVVUF'UN ANADOLU'YA YAYILMASINDA
MOĞOL İSTİLÂSİ'NİN ETKİSİ

YÜKSEK LİSANS TEZİ

Eyyüp YILMAZ

Enstitü Anabilim Dalı : Tarih-
Enstitü Bilim Dalı : Ortaçağ

“Bu tez 23/12/2015 tarihinde aşağıdaki jüri tarafından Oybirligi / Oyçokluğu ile kabul edilmiştir.”

JÜRİ ÜYESİ	KANAATI	İMZA
Yrd. Doç. Dr. Mahmut Kırkınar	Başarılı	
Doç. Dr. Hâsim Şahin	Başarılı	
Doç. Dr. Cihan Piyadeoğlu	Başarılı	

BEYAN

Bu tezin yazılmasında bilimsel ahlak kurallarına uyulduğunu başkalarının eserlerinden yararlanılması durumunda bilimsel normlara uygun olarak atıfta bulunulduğunu, kullanılan verilerde herhangi bir tahrifat yapılmadığını, tezin herhangi bir kısmının bu üniversite veya başka bir üniversitede başka bir tez çalışması olarak sunulmadığını beyan ederim.

Eyyüp YILMAZ

23.12.2015

ÖNSÖZ

İslâm kültür ve medeniyetinin önemli bir bölümünü oluşturan Selçuklular dönemi, siyasî, içtimaî, iktisadî, hukukî, ilmî ve tasavvufî hayatın birlikte gelişme gösterdiği önemli bir dönemi kapsamaktadır. Bu dönemde meydana gelen dinî ve kültürel hareketler daha sonraki gelişmelerin temelini de oluşturması bakımından farklı bir öneme sahiptir. Nitekim devlet kurumları, mezhep anlayışları, medreseler ve benzeri hususlarda olduğu gibi tasavvufî hareketler bakımından da Selçuklular dönemindeki gelişmeler yol gösterici bir özelliğe sahip olmuştur.

Bilindiği üzere hiçbir hareket veya düşünce birdenbire ortaya çıkmış değildir. Nasıl ki İslâm toplumunda tasavvufun ortaya çıkışı ve yayılmasında siyasî, sosyal ve kültürel bazı etkenler önemli rol oynamışsa aynı şekilde Orta Asya'da başlayan Moğol istilâsı, bütün bir İslâm dünyasına dehşet saçarken, tasavvufun Anadolu'da yayılması noktasında son derece önemli bir rol oynamıştır.

Gerek Selçuklular dönemi tasavvuf hareketleri gerekse de Moğol istilâsı ile ilgili müstakil çalışmalar yapılmıştır. Ancak tasavvufun Anadolu'ya yayılmasında Moğol istilâsının etkisine dair müstakil bir çalışmanın olmaması bizi bu çalışmaya sevk etmiştir.

Çalışmanın tesbiti ve tamamlanması sürecinde, yakın ilgi ve yardımlarıyla çalışmamı titizlikle takip eden danışman hocam Yrd. Doç. Dr. Mahmut Kırkpınar'a teşekkür etmeyi bir borç bilirim. Ayrıca çalışmamdaki değerli katkılarından dolayı hocam Doç. Dr. Mehmet Çoğ'a, Cihan Piyadeoğlu'na ve bana Ortaçağ kültür ve düşünce hayatını sevdiren hocam Doç. Dr. Haşim Şahin'e saygı ve teşekkürlerimi sunarım. Bu günlere ulaşmamda emeklerini hiçbir zaman ödeyemeyeceğim anneme, babama ve aileme şükranlarımı sunarım. Yine çalışmamla ilgili çeşitli hususlarda bana desteklerini esirgemeyen tüm arkadaşlarıma teşekkür ederim.

Eyyüp YILMAZ

23.12.2015

İÇİNDEKİLER

KISALTMALAR.....	iii
ÖZET.....	iv
SUMMARY.....	v
GİRİŞ.....	1
BÖLÜM 1: MOĞOLLAR'DAN ÖNCE SELÇUKLULAR DÖNEMİNDE	
TASAVVUF HAREKETLERİ.....	14
1.1. İslâm Toplumunda Tasavvufun Ortaya Çıkışı ve Gelişimi.....	15
1.2. Selçuklular Döneminde Tasavvuf Hareketleri	22
1.3. Selçuklu Sultanlarının Mutasavvıflara Karşı Tutumu	25
BÖLÜM 2: MOĞOL İSTİLÂSIYLA BİRLİKTE ANADOLU'YA YAPILAN	
GÖÇLER	32
2.1.Moğol İstilâsından Önce Anadolu'ya Yapılan Göçler	32
2.2.Moğol İstilâsı ile Birlikte Anadolu'ya Yapılan Göçler	36
2.2.1. İslâm Dünyasını Savuran Moğol Kasırgası	37
2.2.2. Köseadağ Savaşı'na Davet: Babaîler İsyanı	44
2.2.3. Sonun Başlangıcı: Köseadağ Savaşı	46
2.2.4. Moğolları Durduran Savaş: Ayn Câlût.....	46
2.2.5. Anadolu'nun Yeni Misafirleri: Şeyhler ve Dervişler	48
BÖLÜM 3: TASAVVUF'UN ANADOLU'YA YAYILMASINDA MOĞOL	
İSTİLÂSININ ETKİSİ.....	50
3.1.Tasavvuf'un Yayılmasında Tarihî Şartların Uygunluğu.....	50
3.2. Moğol İstilâsıyla Birlikte Anadolu'ya Gelen Bazı Tarikat Zümreleri	52
3.2.1. Ahmed Yesevî ve Yesevîlik	53

3.2.1.1. Ahmed Yesevî'den Önce Türkistan'da Tasavvuf	53
3.2.1.2. Türkistan ve Rum Erenleri'nin Kaynağı: Horasan Melâmîliği	55
3.2.1.3. Ahmed Yesevî ve Anadolu Sûfilğine Etkisi	59
3.2.1.4. Yesevîlik'in Anadolu Serüveni	61
3.2.2. Hacı Bektaş-ı Velî ve Bektaşîlik	63
3.2.3. Kutbeddin Haydar ve Haydarîlik	68
3.2.4. Seyyid Ebu'l-Vefâ el-Bağdâdî ve Vefâîlik	71
3.2.5. Kalenderîlik veya Kalenderlik	73
3.2.6. Necmeddîn-i Kübrâ ve Kübreviye	78
3.2.6.1. Necmeddin Râzî (ö.1256).....	79
3.2.6.2. Bahâeddin Veled (ö.1228).....	80
3.2.7. Mevlânâ Celâleddin Rûmî ve Mevlevîlik	82
3.7.1. Muhyiddîn-i Arabî ve Vahdet-i Vücûd Düşüncesi	84
3.7.2. Şems-i Tebrizî ve Mevlânâ'ya Tesiri	86
3.7.3. Mevlânâ'nın Devlet Adamlarıyla Münasebetleri	89
3.7.4. Mevlânâ'dan Sonra Mevlevîliğin Teşekkülü	92
BÖLÜM 4: MOĞOL TAHAKKÜMÜNE KARŞI TASAVVUFÎ ZÜMRELERİNİN	
TUTUMU	94
4.1. Moğol Tahakkümüne Karşı Mücadele Eden Bazı Sosyal ve Tasavvufî Zümreler .	95
4.2. Moğol Tahakkümüne Karşı Kalenderî Zümrelerin Tutumu.....	102
4.3. Moğol Tahakkümüne Karşı Mevlevîlerin Tutumu.....	106
SONUÇ.....	109
KAYNAKÇA	114
ÖZGEÇMİŞ.....	134

KISALTMALAR

(ty)	: Tarık Yok
AKM	: Atatürk Kültür Merkezi
AÜİFD	: Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi
Ayr	: Ayrıca
Bkz	: Bakınız
C	: Cilt
çev	: Çeviren
CÜİFD	: Cumhuriyet Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi
DİA	: Diyanet İslam Ansiklopedisi
Ed	: Editör
EÜİFD	: Erciyes Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi
haz	: Hazırlayan
İSAM	: İslam Araştırma Merkezi
İSAV	: İslam Araştırma Vakfı
OGÜİFD	: Osman Gazi Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi
s	: Sayfa
S	: Sayı
TCKB	: Türkiye Cumhuriyeti Kültür Bakanlığı
TDV	: Türkiye Diyanet Ansiklopedisi
Terc	: Tercüme Eden
TİB	: Türkiye İş Bankası
TTK	: Türk Tarih Kurumu

Sakarya Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü   Yüksek Lisans Tez Özeti

Tezin Başlığı: Tasavvuf'un Anadolu'ya Yayılmasında Moğol İstilâsı'nın Etkisi

Tezin Yazarı: Eyyüp YILMAZ

Danışman: Yrd. Doç. Dr. Mahmut KIRKPINAR

Kabul Tarihi: 23 Aralık 2015

Sayfa Sayısı: v (önkısım)+133 (tez)

Anabilimdalı: Tarih

Bilimdalı: Ortaçağ Tarihi

Selçuklular döneminde meydana gelen göçleri üç dönem şeklinde inceleyebiliriz. Bu göç dönemlerinden birincisi arayış, ikincisi yurt tutuş, üçüncüsü de entelektüel göçlerle Anadolu'nun Türkleşmesi ve İslâmlaşması olarak isimlendirilebilir. Entelektüel göçlerle Anadolu'nun Türkleşmesi ve İslâmlaşması daha çok Moğol istilâsı ile birlikte meydana gelen göçlerle olduğunu söylemek mümkündür.

Orta Asya'da başlayan Moğol istilâsı, bütün bir İslâm dünyasına dehşet saçarken, tasavvufun Anadolu'da yayılması noktasında son derece önemli bir rol oynamıştır. Moğolların önünden kaçmak üzere başlayan bu göçler, Maveraünnehir ve Horasan bölgelerinden batı yönüne doğru sürekli bir biçimde devam etmiştir. Ayrıca Moğolların sebep olduğu ve XIII. yüzyılda Anadolu'ya doğru meydana gelen bu göçler, o ana kadar bu topraklara yapılan göçlerin en yoğun ve en önemlilerindedir. Nitekim Anadolu'ya gelen Türkmen kitleleri içinde çeşitli mesleklere ve statülere sahip insanlar bulunmakla birlikte bunlar arasında zengin tacirler, fikir ve sanat adamları, şeyhler ve dervişler de bulunmaktaydı.

XIII. yüzyıl Anadolu'sunun siyasî, sosyal, ekonomik ve kültürel yapısı ve özellikle Alaaddin Keykubat'ın din adamlarına, alimlere ve mutasavvıflara karşı büyük bir saygı göstermesi tasavvufun gelişip kurumsallaşmasına uygun bir ortam hazırlamıştır. Bu nedenle Anadolu, Moğollar'dan dolayı evlerini barklarını bırakıp kaçan mutasavvıf şeyh ve dervişlerin, ilim ve fikir adamlarının bir sığınma merkezi haline gelmiştir.

Anahtar Kelimeler: Anadolu, Selçuklular, Tasavvuf, Mutasavvıf, Moğol İstilâsı

Title of the Thesis: The Role Of Mongol Invasion In The Spread Of Sufizm In Anatolia

Author: Eyyüp YILMAZ

Supervisor: Assist. Prof. Mahmut KIRKPINAR

Date: 23 December 2015

Nu.ofpages: v (pretext)+133 (mainbody)

Department: History

Subfield: Middle Age History

The migration movements during the Seljukid Era can be analysed in three periods. In the first period the immigrants sought for suitable lands to settle in. The second period corresponds to the completion of the settling process whereas the third period led to the Turkification and Islamization of Anatolia. Happening concurrently, it would not be wrong to argue that the Turkification and Islamization of Anatolia through the help of the immigration of intellectuals was a result of the immigrations caused by the Mongol invasion from the east.

When the Mongols started to conquer all the territories from Central Asia deep into Mesopotamia, this forcible push terrified all of the Muslim world and indirectly caused the spread of sufizm in Anatolia. The tribes escaping the Mongol wrath began to migrate westwards from the territories of Transoxiana and Khrosan. This continuous influx of people into the Middle East and Anatolia lasted for over half a century. This migration movement was one of the most significant and large scale mass movements of all times. Therefore, among the large masses of immigrants composed of Turcoman people, there were men of all trades including rich merchants, intellectuals, artists, sheiks and dervishes.

The political, social, economic and cultural structure of Anatolia in the 13th century and the reigning Seljukid sultan of the time, Alaeddin Keykubad's patronage of scholars and sufis in particular, laid the grounds for the development and institutionalization of Sufizm in Anatolia. Hence, Anatolia became a safe haven for religious scholars, sufis and dervishes alike who escaped their homes under the threat of the Mongols.

Keywords: Anatolia, Seljukid, Sufizm, Sufis, Mongol Invasion

GİRİŞ

Çalışmanın Konusu

Selçuklular döneminde Anadolu'nun Türkleşmesi ve İslâmlaşmasını anlayabilmek için bu dönemde meydana gelen göçleri ve bu göçlerin etkilerini iyi tahlil etmek gerekmektedir. Nitekim Anadolu'ya yapılan göçler, bu bölgenin siyasî, sosyal, dinî ve kültürel yapısını derinden etkilemiştir. Çünkü bu göçmen unsur daha önce benimsedikleri din, düşünce ve kültürel unsurları gittikleri yerlere de götürmüşlerdir. Ayrıca yerleştikleri yerin özelliklerini de alarak bir *senkretizm* (bağdaştırmacılık) oluşturdukları söylenebilir.

Selçuklular döneminde meydana gelen göçleri üç dönem şeklinde inceleyebiliriz. Bu göç dönemlerinden birincisi *Arayış*, ikincisi *Yurt Tutuş*, üçüncüsü de *Entelektüel Göçlerle Anadolu'nun Kültürel Bakımdan Türkleşmesi/İslâmlaşması* olarak isimlendirilebilir. Entelektüel göçlerle Anadolu'nun Türkleşmesi ve İslâmlaşması daha çok Moğol istilâsı ile birlikte meydana gelen göçlerle olduğunu söylemek mümkündür.

Moğolların önünden kaçmak üzere farklı bölgelerden batıya doğru Türkmen göçleri başlamıştır. Türkistan bölgelerinden başlayan bu göçler Maverâünnehir ve Horasan bölgelerinden batı yönüne doğru sürekli bir biçimde devam etmiştir. İşte Moğolların sebep olduğu ve XIII. yüzyılda Anadolu'ya doğru meydana gelen bu göçler, o ana kadar bu topraklara yapılan göçlerin en yoğun ve en önemlilerindedir. Çünkü bu göçler Küçük Asya'da önemli etnik ve dinî değişmelere sebep olmuştur. Bu istilâ sebebiyle gerek Harezmi gerekse diğer Türk bölgelerinden göç eden insanların istikameti Hindistan, Azerbaycan, Irak ve Suriye de dâhil olmak üzere özellikle Anadolu bölgesi olmuştur.

Moğol istilâsı ile birlikte Anadolu'ya gelen Türkmen kitleleri içinde çeşitli mesleklere ve statülere sahip insanlar bulunmakla birlikte bunlar arasında zengin tacirler, fikir ve sanat adamları, şeyhler ve dervişler de bulunmaktaydı.

Moğol istilâsı, siyasal açıdan yol açtığı anarşi ortamının yanında, insanları korku ve yıkıcı şiddetle karşı karşıya bırakmasıyla da sosyal ve psikolojik açılardan bir çöküşe

neden olmuştur. Şartların insanlar üzerinde bu şekilde etkide bulunması tasavvufun gelişmesine uygun bir zemin hazırlamıştır. Sürekli savaşmak zorunda kalan, hep tedirginlik içerisinde bekleyen, vahşice yapılan katliamlara tanık olan insanların topluma, hayata ve geleceğe bakış açısında umutsuzluk ve karamsarlık olduğunu söylemek mümkündür. Tasavvuf bu anlamda çağın umutsuz ve huzursuz insanına bir huzur yolu sunmuştur.

Çalışmanın İçeriği

İslâm kültür ve medeniyetinin önemli bir bölümünü oluşturan Selçuklular dönemi, siyasî, içtimaî, iktisadî, hukukî, ilmî ve tasavvufî hayatın birlikte gelişme gösterdiği önemli bir dönemi kapsamaktadır. Bu dönemde meydana gelen dinî ve kültürel hareketler daha sonraki gelişmelerin temelini de oluşturması bakımından farklı bir öneme sahiptir. Nitekim devlet kurumları, mezhep anlayışları, medreseler ve benzeri hususlarda olduğu gibi tasavvufî hareketler bakımından da Selçuklular dönemindeki gelişmeler yol gösterici bir özelliğe sahip olmuştur. Bu bakımdan bahsedilen zamandaki tasavvufî hareketleri ve bunların temsilcilerini tanımak, sonraki gelişmeleri anlamak bakımından önemlidir.

Biz de bu çalışmamızda; Orta Asya'da başlayan Moğol istilâsının, bütün bir İslâm dünyasına dehşet saçarken, Anadolu'nun Türkleşmesi/İslâmlaşması ve Tasavvuf'un Anadolu'da yayılması noktasında nasıl bir tarihi öneme sahip olduğunu ortaya koymaya çalıştık.

Çalışmanın Önemi

Moğol istilâsı ile birlikte Anadolu'ya gelen tasavvuf zümrelerine toplu bir bakış açısı sunabilmek ve Moğol istilâsının Anadolu'da tasavvufun gelişmesi ve kurumsallaşması üzerindeki etkisini ortaya koyabilmek amaçlanmıştır. Selçuklular dönemi tasavvuf hareketleri üzerine yapılan araştırmalara bakıldığında kısmen Moğol istilâsının etkisine değilmişse de müstakil bir çalışmanın olmayışı bizi bu konuya sevk etmiştir.

Çalışmanın Metodolojisi

Çalışmanın konusu ve içeriğinden de anlaşılacağı üzere, bu çalışma geniş bir coğrafyayı ve uzun bir tarihsel süreci kapsamaktadır. Ancak bu çalışmanın amacı tasavvufun

Anadolu'ya yayılmasında Moğol istilâsının etkisini tespit etmek olduğundan, yukarıda ismi geçen coğrafyalarda meydana gelen olaylar olabildiğince anahatlarıyla verilmeye çalışılmıştır.

Çalışmanın birinci bölümünde, Moğollar'dan önce Selçuklular döneminde tasavvuf hareketleri incelenmiş; İslâm toplumunda tasavvufun ortaya çıkışı ve gelişimi kısaca ele alınarak konunun daha iyi anlaşılması ve bir bütünlük arz etmesi amaçlanmıştır. Akabinde, Selçuklular döneminde tasavvufun nasıl bir tarihi seyir içerisinde gelişme gösterdiği ele alınmıştır. Bölümün sonunda da bazı Selçuklu sultanlarının ve bazı devlet adamlarının mutasavvıflar ile olan münasebetlerine temas edilerek, bu durumun tasavvufun gelişmesi üzerindeki etkisine değinilmiştir. İkinci bölümde, Moğol istilâsıyla birlikte Anadolu'ya yapılan göçler üzerinde durulmuş ve bu göçlerin bölgenin siyasî, sosyal, dinî ve kültürel yapısı üzerindeki etkisi incelenmiştir. Ayrıca Moğol istilâsının ortaya çıkışı ve İslâm dünyasında meydana getirdiği sonuçlar da ihmal edilmemiştir. Üçüncü bölüm ise, diğer bölümlere nazaran biraz daha uzun olmuştur. Bu bölümde, Tasavvufun Anadolu'da yayılmasında Moğol istilâsının etkisi, Moğol istilâsıyla birlikte Anadolu'ya gelen bazı tarikat zümreleri ve tasavvufun Anadolu'da yayılmasında tarihî şartların uygunluğu gibi konular ele alınmıştır. Son bölümde de, Moğol tahakkümüne karşı bazı sosyal ve dinî/tasavvufî zümrelerin tutumu değerlendirilerek sonuç bölümüne geçilmiştir.

Kaynaklar ve Araştırmalar

Selçuklular dönemi üzerine araştırma yapmak son derece meşakkatli bir iştir. Bu dönem üzerine araştırma yapmayı meşakkatli kılan en önemli unsurlardan biri hiç şüphesiz kaynakların yetersiz olmasıdır. Nitekim Fuad Köprülü yıllar önce yazmış olduğu bir makalesinde bu dönemin kaynak sıkıntısına dikkatlerimizi çekmektedir. Köprülü'nün ifade ettiği gibi, Selçuklular tarihi, farklı açıdan Türk tarihinin çok önemli bir safhasını teşkil etmesine rağmen, henüz pek meçhûl bulunuyor. Daha doğru bir ifade ile XI. asırdan XV. asra kadar Anadolu Türkleri'nin siyasî ve içtimaî tarihi, henüz, kendisini örten karanlıklardan tam anlamıyla kurtulmuş değildir. XI. ve XII. asırlar Anadolu'sunu örten karanlık, XIII. asırda bir parça aydınlanmaya başlar ve XIV. asırda, yani Selçukluların tarih sahnesindeki yerini almasından sonra, Anadolu'nun hiç olmazsa bazı sahalarında, bu aydınlık biraz artar. Bu devir tarihine ait mahdut bazı kaynaklar ve

çalışmalar olmasına rağmen meçhul kalmasının sebebi, Selçuklular ve onların vârislerine ait olarak doğrudan doğruya Anadolu’da yazılmış yerli kaynakların azlığı ve kifayetsizliğidir.¹

Söz konusu Selçukluların din, düşünce ve tasavvuf hayatı olunca takdir edileceği üzere bu meşakkat daha da artacaktır. Nitekim Selçuklular döneminde tasavvuf hareketlerini ve temsilcilerini anlatan eserler de çoğunlukla XIV. yüzyıl başlarından itibaren kaleme alınmaya başlamıştır.

Bu kısaca açıklamadan sonra yararlandığımız bazı kaynak eserler hakkında özlü bilgiler vermek istiyoruz.

İbnü’l-Esîr, İzzeddîn Ali b. Muhammed (1160-1233)

Cizre’de doğan İbnü’l-Esîr, *el-Kâmil fi’t-Tarih* adlı eseriyle büyük bir üne kavuşmuştur. Eser, hem cihan tarihi hem de büyük bir İslâm tarihidir; insanın yaratılışı ile başlayıp 1230’a kadar devam eden olayları ihtiva eder.² Ahmet Ağırakça ve Abdülkerim Özaydın tarafından çevrilen eserin 12. cildinde Moğol istilâsına geniş yer ayrılmıştır. Biz çalışmamızda, bu ansiklopedik eserin konumuzu ilgilendiren 12. cildinden yararlandık.³

İbn Bîbî, Nasireddîn Hüseyin b. Muhammed (ö. 1282)

Babası, Cürcan’ın (Gürgen) ileri gelen ailelerinden olan Meceddedîn Muhammed Tercüman, annesi ise Nişabur’da şâfiî cemaatinin reisi Kemaleddîn Simnanî’nin kızı idi. Babası Harezmşah Devleti’nde münşi olarak çalışmaktaydı. Yassıçemen Savaşı’nı (1230) müteakip, ailece önce Dımaşk’a (Şam) ardından da I. Alâeddîn Keykûbâd’ın daveti ile Konya’ya gelmişler ve devlet hizmetine girmişlerdi.

---

¹ Selçuklular dönemi yerli kaynakları ve müellifleri hakkında geniş bilgi için bkz: M. Fuad Köprülü, “Anadolu Selçukluları Tarihi’nin Yerli Kaynakları”, *Belleten*, Cilt: VII, Sayı: 25, 26, 27, TTK, Ankara, Temmuz 1943; Muhammet Kemaloğlu, “Türkiye Selçuklu Tarihi Birinci Elden Kaynakları”, *Türk Kültür ve Sanat Araştırmaları Dergisi* (ISSN: 2147-0626), Vol. 2, No. 3, September, 2013.

² M. Şemseddin Günaltay, *İslam Tarihinin Kaynakları -Tarih ve Müverrihler-*, haz: Yüksel Kanar, Endülüs Yayınları, İstanbul, 1991, s. 104; Sabri Hizmetli, *İslâm Tarihi -İlk Dönem-*, Ankara Okulu Yayınları, Ankara, 2009, s. 98-99.

³ İbnü’l-Esîr, *İslâm TarihiEl-Kamil Fi’t-Tarih Tercümesi*, C. 12, çev: Ahmet Ağırakça-Abdülkerim Özaydın, Damar Yayınları, İstanbul, 1987.

Türkiye Selçuklu Devleti'nin tarihine ilişkin en önemli kaynaklardan biri, İbn Bîbî'nin kaleme aldığı *el-Evâmirü'l-Alâiyye fî'l-umûri'l'Alâiyye* adlı eseridir. Eserdeki ilk Alâiyye, Alâeddîn Ata Melik Cüveynî'ye, ikinci Alâiyye ise I. Alâeddîn Keykubâd'a nisbeten yazılmıştır. Kendisi ise eserin önsözünde, kitap I. Alâeddin Keykubaddöneminden bahsettiği için bu adı koyduğunu belirtmiştir. Alâeddîn Ata Melik Cüveynî'nin isteği üzerine yazılan ve ona sunulan eser, II. İzzeddîn Kılıç Arslan'ın, oğlu I. Gıyâseddîn Keyhüsrev'i veliaht tayin etmesi ve ölümü ile başlar. II. Gıyâseddîn Mesud'un Anadolu'ya geçişi ve Abaka Han'ın huzuruna çıkışı ile biter.

Eser, Adnan Sadık Erzi tarafından tıpkıbasım olarak neşredilmiş ve daha sonra Mürsel Öztürk tarafından iki cilt halinde tercümesi yapılmıştır.⁴ İbn Bîbî'nin eseri, özellikle I. Alâeddîn Keykübâd dönemi için oldukça ayrıntılı bilgiler içermekle birlikte kronolojik bazı hataların olduğu, olaylar karşısında taraflı bir tutum içine girdiği ve eksik bilgi verdiği bilinmektedir.

İbn Bîbî'nin eseri, II. Murat zamanında tercüme edilmiştir. Bu dönemde yaşamış bir tarihçi olduğunu bildiğimiz Yazıcızâde Ali, hükümdarın isteği üzerine yaptığı bu tercüme sırasında eserin bazı yerlerini çevirmemiş, ayrıca esere bazı ek bilgiler ilave etmiştir.⁵ Bundan başka İbn Bîbî'nin eseri, Mükrimin Halil Yinanç tarafından *Selçuknâme* adıyla muhtasar olarak çevrilmiştir.⁶ Hollandalı Şarkiyatçı M. T. Houtsma tarafından, 1902'de *Tevârih-i Âli Selçuk* adıyla bir muhtasar daha neşredilmiştir. Onun bu muhtasarı ise 1941'de M. Nuri Gençosman tarafından *Anadolu Selçukî Devleti Tarihi* adıyla dilimize tercüme edilmiştir.⁷ Biz çalışmamızda, Mürsel Öztürk, Abdullah Bakır ve M. Nuri Gençosman tarafından yapılan tercümelerden yararlandık.

---

⁴ İbn Bîbî, *El Evâmirü'l-Alâ'îye Fil Umuri'l-Ala'îye (Selçuk Name) I-II*, Haz: Mürsel Öztürk, T.C. Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara, 1996.

⁵ Yazıcızâde Ali, *Tevârih-i Âl-i Selçuk [Selçuklu Tarihi]*, Haz: Abdullah Bakır, Çamlıca Yayınları, İstanbul, 2009.

⁶ İbn Bîbî, *Selçuknâme*, çev: Mükrimin Halil Yinanç, Haz: Refet Yinanç-Ömer Özkan, Kitabevi Yayınları, İstanbul, 2007.

⁷ İbn Bîbî, *Anadolu Selçukî Devleti Tarihi*, Çev: M. Nuri Gençosman, Notlar İlave Eden: F. N. Uzluk, Uzluk Basımevi, Ankara, 1941; Züriye Çelik, *Moğol İstilâsı ve Türkiye Selçuklu Devleti*, Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, (Yayınlanmamış Doktora Tezi), Konya, 2014, s. XVII-XVIII.

Cüveynî, Alâeddîn Ata Melik (1226-1283)

Cüveynî, İran'ın köklü ailelerinden birine mensup önemli Moğol devlet adamlarındandır. Moğol sarayında çeşitli devlet kademelerinde çalışmış, zamanla idareciliğe kadar yükselmiştir.⁸ En önemli eseri *Tarih-i Cihan-Güşa* (Cihan Fatihinin Tarihi)'dir.⁹ Üç cilt olan eser, Cengiz Han'ın ortaya çıkışı ile başlar ve Hülagu Han'ın İran ve Ön Asya harekâtları anlatılarak bitirilir. Biz çalışmamızda, bu eserin Mürsel Öztürk tarafından hazırlanan tercümesinden istifade ettik.¹⁰

Abû'l-Farac, Gregory (XIII. yy.)

Malatya'da İbranî bir doktorun oğlu olarak dünyaya gelen (1225/1226) Abû'l-Farac (Bar Hebraeus); din, astronomi, fizik, mantık ile ilgili ve çeşitli eserlerin tercümeleri başta olmak üzere ondan fazla kitap kaleme almıştır. *Abû'l-Farac Tarihi* adıyla dilimize çevrilen eserinin asıl adı *Kethabha Dhe-Makhtebhanuth Zabhnê*'dir. Üç ciltten oluşur.¹¹

Eserin tercümesini, Ömer Rıza Doğrul iki cilt halinde hazırlamıştır. Türkiye Selçuklu Devleti ve Moğollarla ilgili içerdiği bilgiler bakımından önemlidir. Biz araştırmamızda, eserin söz konusu tercümesinden faydalandık.¹² Ayrıca, aynı eser Şerefüddin Yaltkaya tarafından muhtasar olarak ve *Tarihi Muhtasarüddüvel* adıyla dilimize çevrilmiştir.

Aksarayî, Kerimüddîn Mahmud (13.yy-14.yy)

Aksarayî, nisbesinden de anlaşılacağı üzere Aksaraylı'dır. Bu sebeple, eserinde Aksaray ile ilgili daha ayrıntılı bilgiler vermektedir. Hatîroğlu isyanı sırasında divan kâtibi olan Aksarayî, daha sonra İlhanlıların Anadolu'ya gönderdiği Mücireddîn Emir Şah'ın yanında çalışmış ve Gazan Han döneminde evkaf nazırlığı görevinde bulunmuştur. Emir Çoban'ın oğlu Anadolu valisi Demirtaş Noyan adına kaleme aldığı *Müsâmeretü'l-Ahbâr ve Müsâyeretü'l-Ahyâr* adlı eseri dört bölümden oluşur.¹³ Genel bir tarih kitabı niteliğinde olan eser, Demirtaş Noyan'ın Anadolu valiliği anlatılarak bitirilir. İbn

⁸ Günaltay, s. 219.

⁹ Fazlı Konuş, *Selçuklular Bibliyografyası*, Çizgi Kitabevi, Konya, 2006, s. 72-73.

¹⁰ Cüveynî, *Tarih-i Cihan Güşa*, çev: Mürsel Öztürk, TCKB Yayınları, Ankara 1999.

¹¹ Çelik, s. XXVIII.

¹² Gregory Abû'l-Farac (Bar Hebraeus), *Abû'l-Farac Tarihi*, C: I-II, çev: Ömer Rıza Doğrul, TTK, Ankara, 1999.

¹³ Kerimüddîn Mahmud Aksarayî, *Müsâmeretü'l-Ahbâr*, çev: Mürsel Öztürk, TTK, Ankara, 2000, s. XIII-XVI.

Bîbî'den sonraki en önemli kaynaktır. Moğol istilâsı altındaki Anadolu hakkında, özellikle malî hususlarda önemli bilgiler ihtiva etmektedir.¹⁴ Biz çalışmamızda, bu eserin Mürsel Öztürk tarafından hazırlanmış tercümesinden istifade ettik.

Ayrıca Osman Turan esere mukaddime ve haşiyeler ekleyerek *Müsâmeretü'l-Ahbâr Moğollar Zamanında Türkiye Selçukluları Tarihi* adıyla yayınlamıştır.¹⁵

Reşidüddîn Fazlullah, el-Hemedanî (1248-1318)

Hekimlikle uğraşan Yahudi bir ailenin çocuğu olarak Hemedan'da dünyaya gelen Reşidüddîn Fazlullah, otuz yaşlarında İslâmiyeti benimsemiştir.¹⁶

Önemli Moğol devlet adamlarından olan Reşidüddîn Fazlullah, çeşitli devlet kademlerinde görev almış ve Gazan Han döneminde vezirliğe yükselmiştir.¹⁷ Ancak Olcaytu Han'a ilaç yerine zehir verdiği iddia edilerek 1318'de idam edilmiştir.¹⁸ Reşidüddîn'in en önemli eseri *Câmiu't-Tevârih*'tir.

Câmiu't-Tevârih, genel nitelikli bir eserdir. Çeşitli Türk ve Moğol kavimleri hakkında verdiği bilgiler oldukça kıymetlidir. Eserin ilk cildini Gazan Han'a ithaf ettiğinden bu cilt *Tarih-i Mübarek-i Gazan Han* olarak anılmaktadır.¹⁹ Biz çalışmamızda, İsmail Aka, Mehmet Ersan ve Ahmad Hesamipour Khelejani tarafından hazırlanan çevirisinden yararlandık.

Moğolların Gizli Tarihi

Kim tarafından kaleme alındığı bilinmeyen bu eserin 1240 yılında yazıldığı kabul edilmektedir. *Moğolların Gizli Tarihi*'nin günümüze ulaşan nüshaları, Moğolca metnin Çince işaretler ile yazılmış halidir. Orijinalinin Uygur harfleri ile yazıldığı tahmin edilmektedir. 12 bölümden oluşan bu eser, Moğolların ilk tarihi ve Cengiz Han dönemi hakkında önemli bilgiler içermektedir.²⁰ Biz çalışmamızda, bu eserin Ahmet Temir

---

¹⁴ Çelik, s. XVII-XVIII.

¹⁵ Kerimüddîn Mahmud Aksarayî, *Müsâmeretü'l-Ahbâr Moğollar Zamanında Türkiye Selçukluları Tarihi*, TTK, Ankara, 1999.

¹⁶ Reşidüddin Fazlullah, *Câmiu't-Tevârih (İlhanlılar Kısmı)*, çev: İsmail Aka vd, TTK, Ankara, 2013, s. XIV.

¹⁷ Günaltay, s. 263.

¹⁸ Konuş, s. 74-75.

¹⁹ Çelik, s. XIX.

²⁰ Çelik, s. XXVII.

tarafından hazırlanan tercümesinden istifade ettik.²¹ Eserin girişinde Moğol devrine ait bilgiler sunması eserin kıymetini daha da arttırmaktadır.

Derviş Ahmed Âşıkî (1392/1293-1481)

Amasya'ya bağlı Ulvan Çelebi köyünde doğan Âşıkpaşazâde, önemli Osmanlı tarihçilerindendir. 1476'da yazmaya başladığı eseri Âşıkpaşazâde Tarihi'nde kendisini "Derviş Ahmed Âşıkî" olarak tanıtmaktadır.²² Eserin bizi ilgilendiren kısmı, yazarın giriş kısmında ailesine ait soy kütüğü ve Baba İlyas hakkında verdiği bilgilerdir.²³

Ahmed b. Mahmûd, el-Mevlâ (ö. 1569-1570)

Ahmed bin Mahmûd, XVI. yüzyılın önemli âlimlerinden biridir. Babası, Bursa Yeşil Camii'nin imamı idi. Bu sebeple lakabı *İmamzade*'dir. Eseri *Selçuk-nâme*'yi, Türkçe olarak II. Selim döneminde yazmıştır.²⁴ Çeşitli kaynaklar kullanılarak hazırlanan eser, Büyük Selçuklu Devleti'nin kuruluşundan başlar ve Türkiye Selçuklu Devleti'nin yıkılışı anlatılarak bitirilir. Biz çalışmamızda, bu eserin Erdoğan Merçil tarafından hazırlanan çevirisinden istifade ettik.²⁵

Şemseddin Ahmed Eflâkî

Ahmed Eflâkî hakkında bildiklerimiz oldukça azdır. Onun, Ahi Nâtur'un oğlu ve Bedreddîn Tebrizî'nin öğrencisi olduğu, yıldızlar ilminde şöhret kazandığı için *Eflâkî* mahlasıyla tanındığı bilinmektedir. *Menakbü'l-Arifîn* (Ariflerin Menkıbeleri) adlı eserinde, Mevlânâ Celâleddîn ve haleflerinin menkıbelerine ve o dönemde yaşananlara dair hikâyelere yer verir. Bu eserin tercümesi, Tahsin Yazıcı tarafından yapılmıştır.²⁶ Eflâkî'nin eseri, III. Murad döneminde (1574-1595) de Derviş Mahmûd-ı Mesnevîhan tarafından, önce muhtasar hale getirilmiş daha sonra Türkçe'ye çevrilerek III. Murad'a

²¹ *Moğolların Gizli Tarihi*, çev: Ahmet Temir, TTK, Ankara, 2010.

²² Çelik, s. XXVII.

²³ Derviş Ahmed Âşıkî, *Âşıkpaşazâde Tarihi*, Mostar, İstanbul, 2008.

²⁴ Çelik, s. XXVIII.

²⁵ Ahmed bin Mahmud, *Selçuk-name*, haz: Erdoğan Merçil, Bilge Kültür Sanat, İstanbul, 2011.

²⁶ Ahmed Eflâkî, *Ariflerin Menkıbeleri*, çev: Tahsin Yazıcı, Kabalcı Yayınları, İstanbul, 2011.

sunulmuştur. Bu eser, Hüseyin Ayan, Gönül Ayan ve Erdoğan Erol tarafından yayınlanmıştır.²⁷

Elvan Çelebi

Elvan Çelebi, Moğol istilâsından kaçarak XIII. yüzyılın ilk yarısında Anadolu'ya gelmiş büyük bir şeyh ailesine mensuptur. Eseri *Menâkubu'l-Kudsiyye fî Menâsibi'l-Ünsiyye*'de de atalarının menkıbevi hayatlarını anlatmaktadır.²⁸ Bu eser, özellikle Babaî İsyânı (1240) ve Türkmenlerle ilgili verdiği bilgiler açısından önemlidir. Eserin tercümesi, İsmail E. Erünsal ve A. Yaşar Ocak tarafından yapılmıştır. Biz çalışmamızda, bu eserin söz konusu tercümesinden istifade ettik.²⁹

Ferîdûn b. Ahmed Sipehsâlâr

Hayatı hakkında fazla bir bilgi bulunmayan ve Sipehsâlâr (kumandan) unvanıyla tanınan yazar; muhtemelen 1213 veya 1218 yılları arasında doğmuş, 1312'de vefat etmiştir. 1233-1234 yıllarında Mevlânâ'ya intisâb eden Sipehsâlâr; kırk yıl onun hizmetinde bulunmuştur.

Risâle-i Sipehsâlâr der-Menâkıb-ı Hazret-i Hudâvendigâr ismiyle Farsça olarak kaleme aldığı bu eser; Mevlânâ'nın hayatı, menkıbeleri, yolu, irşad faaliyetleri ve Mevlevîlerin diğer tasavvufî çevrelerle münasebetleri hakkında kısa, ancak hemen hemen ilk ve abartısız haberleri vermesi bakımından konumuz için önemli bir kaynaktır. Üç bölümden meydana gelen eserin son kısmı; müellifin ölümünden sonra oğlu veya başka biri tarafından tamamlanmıştır.³⁰ Eser, Tahsin Yazıcı tarafından *Mevlânâ ve Etrafindakiler* adıyla Türkçe'ye çevrilerek yayınlanmıştır.³¹

---

²⁷ Çelik, s. XXXIV.

²⁸ Konuş, s. 106.

²⁹ Elvan Çelebi, *Menâkubu'l-Kudsiyye fî Menâsibi'l-Ünsiyye (Baba İlyas Horasânî ve Sülalesinin Menkabevi Tarihi)*, haz: İsmail E. Erünsal ve A. Yaşar Ocak, TTK, Ankara, 2014.

³⁰ Ali Üremiş, *Türkiye Selçuklularında Tasavvuf Hareketleri*, İnönü Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, (Basılmamış Yüksek Lisans Tezi), Malatya, 1996, s. VIII.

³¹ Ferîdûn bin Ahmed-i Sipehsâlâr, *Mevlânâ ve Etrafindakiler (Sipehsâlâr Risalesi)*, çev: Tahsin Yazıcı, Pinhan Yayıncılık, İstanbul, 2011.

Çalışmamız esnasında yukarıda zikredilen kaynaklardan başka: *Kuşeyrî Risâlesi*³², *Keşfu'l-Mahcûb (Hakikat Bilgisi)*³³, *-Ta'arruf*³⁴, *Makalat*³⁵, *Tezkire-i Devletşah*³⁶ vb. gibi kaynaklardan da yararlanılmıştır.

Bütün bunlardan başka; Fuad Köprülü, Abdülbaki Gölpınarlı, Ömer Lütfi Barkan, Irène Mèlikoff, Ahmet Yaşar Ocak, Raynold A. Nicholson, Ahmet T. Karamustafa, Süleyman Uludağ, Mustafa Kara, Haşim Şahin, Mikail Bayram; Jean Paul Roux, V.V. Barthold, Claude Cahen, Zeli Velidî Togan, Osman Turan, İbrahim Kafesoğlu, Erdoğan Merçil, Mustafa Demir, vb. gibi modern araştırmacıların da çalışmalarından istifade edilmiştir.

Fuad Köprülü'nün *Türk Edebiyatında İlk Mutasavvıflar* adlı eseri bu çalışmada oldukça yararlanan eserlerden biridir. Bu eserde Ahmet Yesevi ile Yunus Emre'nin hayatı ve eserleri çevresinde XII. yüzyılın dinî, lisanî, edebî ve siyasî özellikleri dikkatlere sunulmuştur. Ancak bizim için eserin en önemli özelliği rehber niteliği taşımasıdır. Kendinden sonraki araştırmacılar için kaynak bilgisi sunması, Fuad Köprülü ve eserinin kıymetini daha da arttırmıştır. Müellifin bu eserinden başka *Anadolu'da İslâmiyet, Türk Tarih-i Dinîsi, İslâm Medeniyeti Tarihi, Osmanlı İmparatorluğu'nun Kuruluşu* gibi eserlerinde de istifade edilmiştir.

Tasavvuf tarihi alanında gerek yazmış olduğu eserler gerekse de tercüme ettiği eserler ile kendisinden oldukça istifade edilen bir diğer şahsiyet de Abdülbaki Gölpınarlı'dır. Fuad Köprülü'nün nezaretinde hazırladığı *Melâmîlik ve Melâmîler* adlı tezi ile bu alanda önemli bir boşluğu doldurmuştur. Akabinde yazmış olduğu *Mevlânâ Celâleddin; Hayatı, Eserleri, Felsefesi, Mevlânâ'dan Sonra Mevlevilik, Türkiye'de Mezhepler ve Tarikatlar, Tasavvuf* gibi eserleri ile bu alanda çalışma yapmak isteyenler için başvuru kaynağı olmuştur. Bu çalışmada ismi geçen eserlerin yanında Hacı Bektâş-ı Velî hakkında önemli bilgiler ihtiva eden *Manakıb-ı Hacı Bektâş-ı Velî -Vilâye-Nâme-* adlı

³² Abdulkerim Kuşeyrî, *Kuşeyrî Risâlesi*, haz: Süleyman Uludağ, Dergah Yayınları, İstanbul, 2003.

³³ Hucvirî, *Keşfu'l-Mahcûb (Hakikat Bilgisi)*, haz: Süleyman Uludağ, Dergah Yayınları, İstanbul, 1996.

³⁴ Kelâbâzî, *et-Ta'arruf: Doğuş Devrinde Tasavvuf*, haz: Süleyman Uludağ, Dergah Yayınları, İstanbul, 2013.

³⁵ Şems-i Tebrîzî, *Makalat*, çev: Osman Nuri Gençosman, Ataç Yayınları, İstanbul, 2006.

³⁶ Devletşah, *Devletşah Tezkiresi*, çev: Necati Lugal, Kervan Yayın ve Kitapçılık Neşriyat, 1977.

eserinden de istifade edilmiştir. Abdülbaki Gölpınarlı tıpkı hocası Fuad Köprülü gibi bakir konular üzerinde araştırmalar yapmış ve yararlandığı kaynaklar hakkında önemli bilgiler vermeyi de ihmal etmemiştir. Ayrıca belli bir tasavvufî zümreye sahip müelliflerden naklettiği bilgileri diğer kaynaklarla karşılaştırarak bilginin ne derece doğru olduğu hakkında değerlendirmelerde bulunmuştur. Karşılaştığı sorun ve sorulara da çözüm önerileri sunmayı da ihmal etmemiştir.

Ünlü İslam araştırmacısı Louis Massignon yönlendirmesiyle sûfilik üzerine yoğunlaşan Irène Mèlikoff'un *Uyur İdik Uyardılar: Alevilik-Bektaşilik Araştırmaları ve Efsaneden Gerçeğe: Hacı Bektaş* adlı eserlerinden yararlanılmıştır. *Uyur İdik Uyardılar* adlı çalışmasında Alevîliğin temelleri, Bektaşî tarikatına bağlı zümreler, Anadolu sûfililiğinin Orta Asya kökenleri, Ahmed Yesevî ve Türk halk tasavvufu gibi konuları ele almıştır. *Efsaneden Gerçeğe: Hacı Bektaş* adlı eserinde ise Hacı Bektaş-ı Velî'nin tarihsel şahsiyeti hakkında verdiği bilgiler son derece önemlidir.

Ahmet Yaşar Ocak, Irène Mèlikoff yönetiminde doktora çalışmalarına 1974 yılında başlamış ve 1978'de "La Révolte des Babais: Un Mouvement Socio-religieux en Anatolie au XIIIe Siècle" adlı teziyle doktorasını tamamlamıştır. Bu çalışmasını *Babaîler İsyanı; Alevîliğin Tarihsel Altyapısı Yahut Anadolu'da İslâm-Türk Heterodoksisinin Teşekkülü* adıyla yayınlamıştır. Eser çalışmamız için son derece önemlidir. Nitekim Babaîler isyanı Moğolların Anadolu'ya gelmesi noktasında tarihî bir rol oynamıştır. Ayrıca bu isyanda bazı dervişlerin yer alması eseri bizim çalışmamız için değerli kılmaktadır. Yazardan istifade ettiğimiz bir diğer eser de *Alevî ve Bektaşî İnançlarının İslâm Öncesi Temelleri*'dir. Bu eserde yazar, Türklerin İslâm öncesi benimsediği din ve inanışları ele almış ve Türklerin İslâmiyeti benimsemesiyle bu din ve inaçların hangi motiflerle devam ettiğini bazı örnekler ile belirtmiştir. Bu eserde de görüleceği gibi tasavvufî zümreler içerisinde süregelen bazı adet ve ritüellerin temeli İslâm öncesi din ve inanışlardır. Yazarın *Osmanlı İmparatorluğunda Marjinal Sûfilik: Kalenderîler* adlı çalışması ise Kalenderîler'in hangi yolla Anadolu'ya geldiğini ve Anadolu'da hangi tasavvufî zümreleri etkisi altına aldığını göstermesi bakımından önemlidir. Yazarın Selçuklu Anadolu'sunun din, düşünce ve kültür hayatını anlatan makalelerden oluşan *Ortaçağ Anadolu'sunda İslâmın Ayak İzleri Selçuklu Dönemi*,

Türk Sufiliğine Bakışlar, Türkiye Sosyal Tarihinde İslamın Macerası Makaleler-İncelemeler, Türkler, Türkiye ve İslâm gibi eserlerinden de istifade edilmiştir. Ayrıca menâkıbnâmelerin nasıl incelenmesi gerektiğini *Kültür Tarihi Kaynağı Olarak Menâkıbnâmeler (Metodolojik Bir Yaklaşım)* adlı çalışmasında belirtmiştir. Bütün bunlardan başka yazarın *Ortaçağ Anadolu'sunda İki Büyük Yerleşimci/Kolonizatör Derviş: Dede Garkın ve Emîrci Sultan Vefâiyye ve Yeseviyye Gerçeği, Osmanlı Toplumunda Zındıklar ve Mülhidler Yahut Dairenin Dışına Çıkanlar (15. ve 17. Yüzyıllar), Sarı Saltık Popüler İslam'ın Balkanlardaki Destanî Öyküsü* çalışmalarından da istifade edilmiştir.

Ahmet T. Karamustafa *Tanrı'nın Kuraltanımaz Kulları; İslâm Dünyasında Derviş Toplulukları (1200-1550)* adlı çalışmasında Kalenderler, Haydarîler, Şems-i Tebrizîler, Cavlakîler vb. heterodoks zümrelerin geniş İslâm coğrafyasının farklı gölgelerinde ayrı özellikler taşıyan köklerinden başlayıp gelişimlerini irdelemektedir. Ayrıca bu toplulukların nasıl bir değişim geçirerek başka akımlara dönüşme sürecini özlü bir biçimde ve kendine has dönemlendirmeleriyle ifade etmektedir.

İleri sürdüğü fikirlerinden dolayı tartışmaların odağında yer alan Mikail Bayram'ın *Selçuklular Zamanında Konya'da Dinî ve Fikrî Hareketler, Sosyal ve Siyâsî Boyutlarıyla Ahi Evren-Mevlânâ Mücadelesi, Ahi Evren ve Ahi Teşkilatının Kuruluşu, Ahi Evren, Tasavvufî Düşüncenin Esasları, Anadolu Selçuklular Hakkında Araştırmalar* gibi eserlerinden istifade edilmiştir.

Haşim Şahin'in *Osmanlı Devletinin Kuruluş Döneminde Dinî Zümreler (1299-1402)* adlı doktora çalışması her ne kadar daha sonraki dönemleri ele alsada giriş bölümünde kaynaklara dair bilgiler sunması, tarikatların ortaya çıkışı, Selçuklu sahasındaki bazı zümreler hakkında bilgiler içermesi bakımından istifade edilen bir diğer kaynaktır.

Selçukluların tarih sahnesine çıkışı, Oğuzlar ile olan münasebetleri, Cend bölgesinde İslâmiyeti benimsemeleri, Maverâünnehir ve Horasan bölgesinde var olma mücadeleleri, akabinde Anadolu akınları ve bölgeyi yurt edinme faaliyetleri, Anadolu'ya yapılan göçler ile ilgili olarak Osman Turan, Zeli Velidî Togan, İbrahim Kafesoğlu,

Erdoğan Merçil, Osman Gazi Özgüdenli, Cihan Piyadeoğlu, Mustafa Demir gibi araştırmacıların eserlerinden de istifade edilmiştir. Ayrıca Jean Paul Roux'un, *Moğol İmparatorluğu Tarihi, Türklerin ve Moğolların Eski Dini, Orta Asya Tarih ve Uygarlık* vb. eserlerinin yanısıra V.V. Barthold'un özellikle *Moğol İstilâsına Kadar Türkistan* ve *Orta Asya Türk Tarihi* eserlerinden de oldukça istifade edilmiştir. Claude Cahen ise Moğol istilâsından önce Anadolu'nun genel durumu da ihtiva eden *Osmanlılardan Önce Anadolu* adlı çalışması bizim için önemli bir diğerkaynaktır.

BÖLÜM 1: MOĞOLLAR'DAN ÖNCE SELÇUKLULAR DÖNEMİNDE TASAVVUF HAREKETLERİ

Anadolu tarihinin önemli bir bölümünü oluşturan Selçuklular dönemi, siyasî, içtimaî, iktisadî, hukukî, ilmî ve tasavvufî hayatın birlikte gelişme gösterdiği önemli bir dönemdir.³⁷ Bu dönemde meydana gelen dinî ve kültürel hareketler daha sonraki gelişmelerin temelini de oluşturması bakımından farklı bir öneme sahiptir. Nitekim devlet kurumları, mezhep anlayışları, medreseler ve benzeri hususlarda olduğu gibi tasavvufî hareketler bakımından da Selçuklular dönemindeki gelişmeler yol gösterici bir özelliğe sahip olmuştur.³⁸ Bu bakımdan bahsedilen zamandaki tasavvufî hareketleri ve bunların temsilcilerini tanımak, sonraki gelişmeleri anlamak bakımından önemlidir.³⁹ Öyle ki, Moğol istilâsı ile birlikte tasavvufî akımların Anadolu'ya yayılmasını doğru anlayabilmek için Anadolu'daki tasavvuf hareketlerini ve Selçuklu sultanlarının bu mutasavvıflara karşı tutumu üzerinde de durmak gerekmektedir. Selçuklular döneminde siyasî, sosyal ve kültürel ortamın uygunluğunun yanı sıra sultanların mutasavvıfları himaye etmesi ve onları desteklemesi hem Anadolu'daki tasavvuf hareketlerini geliştirmiş hem de diğer bölgelerden de bazı mutasavvıfların Anadolu'ya gelmesini sağlamıştır.

Bilindiği üzere hiçbir hareket veya düşünce birdenbire ortaya çıkmış değildir. Herhangi bir düşüncenin oluşmasında ve şekillenmesinde etkili olan tarihî, sosyal ve kültürel bazı etkenler önemli rol oynamıştır.⁴⁰ Bu noktadan hareketle, biz de Selçuklular dönemindeki tasavvufî hareketleri daha iyi anlayabilmek adına İslâm toplumunda tasavvufun ortaya çıkışı ve tarihi seyrini kısaca açıklamayı uygun gördük.

---

³⁷ İbni Bîbî, *Selçuknâme*, çev: Mükrimin Halil Yinanç, Kitabevi, İstanbul, 2015, s. 11; Kadir Özköse, "Selçuklu Toplumunda Tasavvufî Hayatın Sosyo-Kültürel, Siyasal ve Dinî Sahaya Tesiri", *OGÜİFD*, sayı: 1, Tokat, 2014, s. 11.

³⁸ Mustafa Kara, *Din Hayat Sanat Açısından Tekkeler ve Zâviyeler*, Dergâh Yayınları, İstanbul, 2013, s. 66.

³⁹ Ahmet Ocak, *Selçukluların Dinî Siyaseti (1040-1092)*, Tarih ve Tabiat Vakfı, İstanbul, 2002, s. 112.

⁴⁰ Siyasî, sosyal, kültürel ve dinî ortamın bir mutasavvıfın yetişmesinde nasıl etkili olduğunu görmek ve bu ortamın tasavvufî ekollerin biçimlenmesindeki rolü için bkz: Hucvirî, *Keşfu'l-Mahcûb (Hakikat Bilgisi)*, haz: Süleyman Uludağ, Dergah Yayınları, İstanbul, 2014, s. 15-25.

1.1. İslâm Toplumunda Tasavvufun Ortaya Çıkışı ve Gelişimi

İslâmiyet'ten önce Araplar doğudan Sasaniler'in, kuzeyden de Bizans'ın hâkimiyeti altında yaşıyor ve toprakları bu devletler tarafından sömürülüyordu.⁴¹ İslâm onları sömürge olmaktan kurtarmış ve bir ümmet haline getirmiştir.⁴² Zamanla bölgede egemen güç olan İslâm dini, Hz. Peygamber'in sağlığında Arabistan'ın belli bölgelerine yayılmıştır. İslâmiyet'in, Arap yarımadasının tamamına hâkim olması ve yarımadasının dışına yayılması ise Hulefâ-i Râşidîn döneminde olmuştur.⁴³

Hulefâ-i Râşidîn döneminde büyük bir fetih harekâtı başlatılmış⁴⁴, devletinin mali durumu bu fetihlerle birlikte gittikçe güçlenmiş ve toplumda zenginlik elle tutulur bir şekilde gerçekleşmiştir.⁴⁵ Ancak bu durumun sürmemiş ve zamanla bazı karışıklıklar ortaya çıkmıştır. Nitekim Hz. Osman'ın hilafetinin özellikle ikinci yarısında üzücü olaylar meydana gelmiş, bir takım çevrelerin kışkırtması ve muhtelif nedenlerden dolayı daha hayatta iken ashaptan seçkin kişiler birbirlerine kılıç çekmek ve birbirinin kanını akıtmak durumunda kalmıştır. Yaşanan bu karışıklık ortamında bilindiği üzere Hz. Osman şehit edilmiş, yerine geçen Hz. Ali'ye karşı Emevî ailesi Hz. Osman'ın kan davasını güderek ayaklanmıştır. Müslümanlar arasında karışıklıklar baş göstermiş ve bilinen savaşlar meydana gelmiştir.⁴⁶

Bu olayların yaşanması Müslümanları gruplara ayırmıştır: Mevcut İslâmî yönetimi korumak ve devam ettirmek için Hz. Ali tarafını tutanlar, Hz. Osman'ın kan davasını güderek başkaldırıp Muâviye tarafını tutanlar ve her iki tarafta da Müslümanların

---

⁴¹ İslâm öncesi Arabistan için bkz: P. M. Holt- A. K. S. Lambton- B. Lewis, *İslâm Tarihi Kültür ve Medeniyeti*, C. I, Kitabevi, İstanbul, 1997, s.19-43; Ph. K. Hitti, *Siyasi ve Kültürel İslam Tarihi*, çev: Salih Tuğ, İSAV, İstanbul, 2011, s.31-43; Bernard Lewis, *Tarihte Araplar Tarih Olaylarının Tefsiri*, çev: Hakkı Dursun Yıldız, Düşün Yayıncılık, İstanbul, 2015, s. 31-48; Bizans ile Sasaniler arasındaki mücadeleler için bkz: Corcî Zeydân, *İslâm Uygarlıkları Tarihi*, C. I, çev: Necdet Gök, İletişim Yayınları, İstanbul, 2013, s. 70-79.

⁴² İbrahim Sarmış, *Teorik ve Pratik Açından Tasavvuf ve İslâm*, Ekin Yayınları, İstanbul, 2014, s. 56; Arap yarımadasının siyasi ve idarî yapısı için bkn: Hizmetli, s. 115-119.

⁴³ P. M. Holt- A. K. S. Lambton- B. Lewis, C. I, s. 71-86.

⁴⁴ Bu dönemde gerçekleştirilen fetih hareketleri için bkz: Ph. K. Hitti, s. 197-205.

⁴⁵ Fazlur Rahman, *İslâm*, çev: Mehmed Dağ-Mehmet Aydın, Ankara Okulu, Ankara, 2004, s. 194.

⁴⁶ Yaşanan olaylar ve savaşlar ile ilgili ayrıntılı bilgi için: P. M. Holt- A. K. S. Lambton- B. Lewis, C. I, s. 80-86; Ph. K. Hitti, s. 253-267; Abdülbâki Gölpınarlı, *Sosyal Açından İslâm Tarihi Hz. Muhammed ve İslâm'ın İlk Devri*, Derin Yayınları, İstanbul, 2012, s. 305-340.

bulduğunu ve birbirleriyle çarpıştığını görenler ise tarafsızlığını ilan ederek farklı bir grup oluşturmuşlardır.⁴⁷

İslâm devletinin birliği ve egemenliği sarsılmış, kutsal değerler ve yasaklar çiğnenmiş, aileler dağılmış ve kanlar dökülmüştür. Deyim yerinde ise, önceki emniyet yerine anarşi, kardeşlik yerine düşmanlık, kuvvet ve kudret yerine zayıflık ve bölünmüşlük, sevgi ve dayanışma yerine nefret ve saldırı egemen olmuştur. Haklı haksız arasında taht kavgaları ve nüfuz hesapları ön plana çıkmıştır. İslâm devletinde ayaklanmalar, bölücü propagandalar ve fırkalaşma toplumda derin yaralar açmış ve onarılması çok güç çatlaklar meydana gelmiştir.⁴⁸

Hulefâ-i Râşidîn dönemi sona erip Emevîler iktidarı ele geçirincede İslâm'ın özünde önemli bir yer tutan maneviyatın yerini dünyevî kaygılar almıştır. Muâviye'nin sert karakteri,⁴⁹ oğlu Yezid'in devlet işlerini pek de umursamayan tavrı,⁵⁰ yine onun ve kendisinden sonra gelen bazı Emevî halifelerinin İslâm'da yasak olan içkiye olan aşırı düşkünlükleri, Hz. Peygamber ailesine yapılan saldırılar ve katliâmlar toplumda derin yaralar açmıştır.⁵¹

Emevîler dönemi, toplumun bütün kesimleri arasında fitne ve savaşlar, saltanat kavgası ve hizipleşmeler, baskı ve şiddet kullanma, Arap ve mevali çatışması, milliyetçilik ve grupçuluk, zulüm ve adaletsizlik yönünden çok tipik bir devir olarak tarihteki yerini almıştır.⁵²

---

⁴⁷ İslâm tarihinde oluşan bu gruplar ile ilgili ayrıntılı bilgi için: Halil İbrahim Bulut, *Dünden Bugüne Siyasi-İtikâdi İslâm Mezhepleri Tarihi*, Ankara Okulu Yayınları, Ankara, 2011.

⁴⁸ Sarmış, s. 56-57.

⁴⁹ Muâviye ile ilgili genel bilgi için bkn: İrfan Aycan, *Saltanata Giden Yolda Muâviye b. Ebî Süfyan*, Ankara Okulu Yayınları, Ankara, 2010.

⁵⁰ Yezid b. Muâviye için bkz: Ünal Kılıç, *Tartışmaların Odağındaki Halife Yezid*, Kayıhan Yayınları, İstanbul, 2014.

⁵¹ Hz. Hüseyin'in Kerbelâ'da şehit edilmesi ve akabinde yaşanan olaylar için bkz: Mustafa Âsım Köksal, *Hz. Hüseyin ve Kerbelâ Faciası*, Karaca Yayınevi, İstanbul, 2008; Haşim Şahin, *Osmanlı Devletinin Kuruluş Döneminde Dinî Zümreler (1299-1402)*, Marmara Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü, (Yayınlanmamış Doktora Tezi), İstanbul, 2007, s. 6; Haşim Şahin, *Orta Zaman Türkleri Orta Çağ İslâm Tarihine Dair Yazılar*, Yeditepe Yayınevi, İstanbul, 2011, s. 29-54; Abdülhüseyin-i Zerrinküb, *İslam Şafağı*, çev: Hasan Almaz, Anka Yayınları, İstanbul, 2002, s. 182-188.

⁵² Ayr. bilgi için bkz: P. M. Holt- A. K. S. Lambton- B. Lewis, C. I, s. 87-91; Abulaziz Duri, *İlk Dönem İslam Tarihi*, terc: Hayrettin Yücesoy, Endülüs Yayınları, İstanbul, 1991, s. 101-129; Emevî Devleti'nin çöküşü ile ilgili geniş bilgi için bkz: Julius Wellhausen, *Arap Devleti ve Sukutu*, çev: Fikret Işıltan, TTK, Ankara, 1963.

Emevî devleti yıkılıp yerine Abbasî devleti kurulduktan sonra da olaylar durmamıştır. Bu sefer Abbasî yönetimi, Emevîler'den ve taraftarlarından intikam alma yoluna gitmiş ve es-Saffah zamanında kan gövdeyi götürmüştür.⁵³

Buraya kadar kısaca izah etmeye çalıştığımız bu üzücü olaylar fitneye bulaşmak istemeyen bazı insanlar üzerinde ne kadar olumsuz etki bıraktığı tahmin edilebilir. Böyle bir ortamda toplumdan soyutlanıp münzevi bir zühd hayatı yaşamayı tercih edenler olmuştur.⁵⁴ İnsanların mal, saltanat, kavmiyet mücadelesi içinde olduklarını gören, toplumda adalet ve eşitlikten bir ölçüde de olsa ümidini kesen kişilerin kabuklarına çekildikleri bilinmektedir.⁵⁵ Bir bakıma zühd hayatının, yaşanan politik, ekonomik ve sosyal uygulamalara bir tepki mahiyetinde olduğunu söylemek mümkündür.⁵⁶

Ancak bu münzevi yaşamın oluşumunu sadece İslâm dünyasında meydana gelen bazı üzücü olaylara bağlamamak gerekir. Nitekim mensubu oldukları dinin bazı unsurlarına daha fazla ağırlık veren kişilere her toplumda rastlanır. Bunlar, genellikle tutku ve arzularından sıyrılma eğilimi taşıyan kişilerdir.⁵⁷ Bu kişiler, mensubu oldukları inancın içerisinde ilgilerini belirli düşünceler ve hareketler üzerinde yoğunlaştırıp, diğer unsurların da görünüşün arkasındaki anlamını kavramaya ve ona göre inanıp, ona göre yaşamaya çalışırlar. Bu durum zamanla içe kapanma, toplumla ilişkiyi asgariye indirme, dünyayla ilişkileri azaltma vs. gibi sonuçlara yol açar.⁵⁸ Batı dillerinde *mistisizm*⁵⁹ olarak ifade edilen bu durumun karşılığı İslâm dünyasında en genel anlamıyla tasavvufur.⁶⁰

---

⁵³ Abbasîlerin kuruluş süreci için bkz: P. M. Holt- A. K. S. Lambton- B. Lewis, C. I, s. 113-116 vd; Sarmış, s. 57-58.

⁵⁴ Ph. K. Hitti, s. 588-589; Hasan-ı Basrî (ö. 728) örneği için bkz: Annemarie Schimmel, *İslamın Mistik Boyutları*, Kabalcı Yayınevi, İstanbul, 2001, s. 45-46.

⁵⁵ Fazlur Rahman, s. 194-195.

⁵⁶ De Lacy O'leary, *İslâm Düşüncesi ve Tarihteki Yeri*, çev: Yaşar Kutluay ve Hüseyin Yurdaydın Pınar Yayınları, İstanbul, 2003, s. 171-172; Abdülhüseyin Zerrinkub, *Tarihsel Perspektifiyle İran Tasavvufu*, çev: Nurcan Altun, Önsöz Yayıncılık, İstanbul, 2014, s. 34; Abdülbâkî Gölpınarlı, *Mevlânâ Celâleddin; Hayatı, Eserleri, Felsefesi*, İnkılâp Yayınları, İstanbul, 1999, s. 17-18; Sarmış, s. 58.

⁵⁷ Cabir ibn Hayyân (776) ve İbrahim ibn Edhem'in (777) böyle bir temayüde olduğu ifade edilir. Bkz: Ph. K. Hitti, s. 588-589.

⁵⁸ Ayr. bkz: Sabri F. Ülgener, *Zihniyet ve Din; İslâm, Tasavvuf ve Çözülme Devri İktisat Ahlâkı*, Derin Yayıncılık, İstanbul, 2006, s. 59.

⁵⁹ P. M. Holt- A. K. S. Lambton- B. Lewis, C. IV, s. 145-146.

⁶⁰ Celaeddin Vatandaş, *Vahiyden Kültüre*, Pınar Yayınları, İstanbul, 2009, s. 161-162.

Gerek ilâhî, gerekse beşerî dinlere bakıldığında hepsinin kendi inanç sistemlerine göre bir mistik hayatının olduğu görülmektedir.⁶¹ Her dinin olduğu gibi İslâm dininin de bir mistik ve derûnî yönü vardır ki, bunun özel adı tasavvuttur.⁶² Tasavvuf, İslâmî kaynaklardan hareketle dinî prensiplerin konu ile ilgili yönlerini inceleyen, derinleştiren, yaşayan, başkalarına da aktarma yollarını gösteren bir faaliyettir. Bir başka ifade ile tasavvuf Kur'an-ı Kerim ve hadîslerde yer alan⁶³, insanın mistik yönüne ve gönül terbiyesine işaret eden, maddenin ve dünyanın geçiciliğini işleyen, kalbî davranışları esas alan kaidelerin değişik yorumlarından ibaret bir ahlâk ve tefekkür sistemidir.⁶⁴

Tasavvuf hareketi her ne kadar erken dönemde bazı öncüleri olsa bile belli bir disiplin olarak İslâm toplumunda hicri II. yüzyılda oluşmaya başlamış ve zamanla gelişip yayılmıştır. Farklı kültürlerden de aldığı unsurlarla birleşerek başlı başına inanç ve yaşantı sistemi haline gelmiştir.⁶⁵

İslâm toplumunda tasavvufun oluşum ve gelişiminde muhakkak birçok unsur rol oynamıştır. Bizce en önemli unsur, İslâmiyet'in farklı din ve medeniyetler arasında hızlı bir şekilde yayılması olmuştur.⁶⁶ Fuat Köprülü'nün de ifadesiyle, dünyanın muhtelif bölgelerinde asırlardan beridir kendi kültür ve an'aneleri ile yaşayan çeşitli milletler İslâm dairesine girince, en esaslı noktalarda bile bazı farklılıklar meydana gelmiştir. İran gibi çok eski ve zengin medeniyetin İslâm dairesine girmesi bu farklılıkları gözle görünür kılmıştır. Ayrıca İslâm dininin süratle yayılması İran'dan başka medeniyet ve dinlerle de karşılaşmayı zorunlu kılmıştır. Karşılaşılan bu din ve medeniyetler üzerine İslâm'ın etkisi olduğu gibi bu din ve medeniyetlerin de Müslümanlara tesiri olmuştur. Doğrudan olmasa bile Hint medeniyeti, Musevilik tesirleri, Suriye'yi baştan başa kaplamış olan Hristiyanlık nüfûzü, eski Yunan feylezoflarından çevrilmiş eserler ile

---

⁶¹ Diğer din ve medeniyetlerdeki mistik hayat ile ilgili bilgi için bkn: Schimmel, s. 19-20; Cavit Sunar, *Tasavvuf Felsefesi veya Gerçek Felsefe*, AÜİF Yayınları, Ankara, 1977, s. 13-24.

⁶² Henry Corbin, *İslâm Felsefesi Tarihi Başlangıçtan İbn Rüşt'un Ölümüne*, C. I, çeviren ve notlandıran: Hüseyin Hatemi, İletişim Yayınları, İstanbul, 2013, s. 332-333; Annemarie Schimmel, s. 29.

⁶³ Arthur John Arberry, *Tasavvuf Müslüman Mistiklere Toplu Bir Bakış*, çev: İbrahim Kapaklıkaya, Ağaç Kitabevi Yayınları, İstanbul, 2008, s. 13-21; Ayr. bkz: Annemarie Schimmel, s. 25-26.

⁶⁴ Ahmet Ocak, s. 113.

⁶⁵ Erol Güngör, *İslâm Tasavvufunun Meseleleri*, Ötüken Neşriyat, İstanbul, 1982, s. 70; Süleyman Ateş, *İslâm Tasavvufu*, Yeni Ufuklar Neşriyat, İstanbul, 2004, s. 112; Ayr. bkz: Ira M. Lapidus, *İslâm Toplumlari Tarihi*, C. I, çev: Yasin Aktay, İletişim Yayınları, İstanbul, 2002, s. 244-250; Vatandaş, s. 162.

⁶⁶ Ayr. bkz: Annemarie Schimmel, s. 48.

meydana gelen fikir cereyanları İslâm dini ya da daha doğru bir ifadeyle Müslümanların dinî anlayışları üzerinde etkili olmuştur.⁶⁷

R. A. Nicholson, *Tasavvufun Menşei Problemi* adlı eserinde: “Hristiyan, İran, Hint düşüncelerinin, Gnostik, Yeni Platoncu, Hermetik düşüncelerin sûfi çevreye nasıl girdiğini; hangi bölgelerde bu düşüncelerle sûfilere düşünceleri arasında birleşme meydana geldiğini; bu düşüncelerin sûfilere hangi şekilde ve ilk olarak hangi dilde ulaştığını; sûfilere bu düşünceleri gerçek anlamıyla ne kadar bildiklerini; eski kültür merkezlerinin bu düşünceleri sûfiler arasında ne kadar yaydığını bilmiyoruz” demek suretiyle tasavvufun menşei konusunda hüküm vermede ihtiyatlı davranmamız gerektiğini belirtmektedir. Aynı müellif tasavvufun kaynağı ve doğuşu ile ilgili olarak araştırmacıların birbiriyle çelişen ve birbirinden tamamen farklı bazı görüş ileri sürdüğünü belirtmektedir.⁶⁸

Bazı araştırmacılar, tasavvufun, Müslümanlara İran’dan veya İran yoluyla Hint’ten geldiği ve dolayısıyla özü itibarıyla İslâm’ın ruhundan uzak bir hareket olduğunu savunur.⁶⁹ Bu araştırmacılara göre tasavvuf, Müslümanların kendilerine kabul ettirmeye çalıştıkları yeni bir dine karşı İranlıların bir reaksiyonudur.⁷⁰

Diğer bazı araştırmacılara göre ise, tasavvuf, esaslarını, İslâm fetihleri esnasında Mısır ve Şam’da yaygın olan Yeni Platoncu, Gnostik, Stoacı ve Hermetik düşünceleri içinde barındıran Hristiyan ruhbanlığından almıştır.⁷¹

Bu ve benzeri düşüncelerin yanında tasavvufun tamamen İslâmî olduğunu ve onu bizzat İslâm’a ve İslâm Peygamberin sîretine dayandıranlar da olmuştur.⁷²

---

⁶⁷ Fuad Köprülü, *Türk Edebiyatında İlk Mutasavvıflar*, Akçağ Yayınları, Ankara, 2013, s. 46-47; Fuad Köprülü, *Türk Tarih-i Dinîsi*, Akçağ Yayınları, Ankara, 2005, s. 144; Ayr. bkz: Ramazan Yazçecek, *Milli Din Arayışı ve Türk Müslümanlığı*, Ekin Yayınları, İstanbul, 2014, s. 64-54.

⁶⁸ Reynold A. Nicholson, *Tasavvufun Menşei Problemi*, çev: Abdullah Kartal, İz Yayıncılık, İstanbul, 2014, s. 13-14.

⁶⁹ Hindistan’da Tasavvuf ile ilgili bilgi için bkz: Mehmed Ali Aynî, *Tasavvuf Tarihi*, çev: Hüseyin Rahmi Yananlı, Kitabevi, İstanbul, 1992, s. 19-47.

⁷⁰ Ayrıca bkz: Annemarie Schimmel, s.25; Ülgener, s. 91; Hülya Kılıç, *Anahatlarıyla Tasavvuf Tarihine Giriş*, Ensar Neşriyat, İstanbul, 2011, s. 46-48.

⁷¹ Ayr. bilgi için bkz: Cavit Sunar, s. 13-37; ayrıca bkz: Reynold A. Nicholson, *İslâm Sûfileri*, çev: Kemal Işık vd; Büyüyenay Yayınları, İstanbul, 2014, s. 37-63; Selçuk Eraydın, *Tasavvuf ve Tarikatlar*, İFAV Yayınları, İstanbul, 2014, s. 45-50.

⁷² Ayr. bilgi için bkz: Annemarie Schimmel, s. 25; Ömer Rıza Doğrul, *İslâmiyetin Geliştirdiği Tasavvuf*, Kaknüs Yayınları, İstanbul, 2008, s. 30-36; Süleyman Ateş, *İslâm Tasavvufu*, Yeni Ufuklar Neşriyat,

R. A. Nicholson yukarıda belirtilen nazariyeleri zikrettikten sonra tasavvuf ile ilgili kendi kanaatini de ifade etmektedir. Nicholson göre, bu görüş sahiplerinden her birisi, sūfi harekete dinî, kültürel, siyasî ve içtimaî İslâm tarihine bir bütün olarak değil de, tasavvufa özel bir açıdan bakmaktadır. Oysa bütün dinî hareketlerde olduğu gibi tasavvuf da, ilk üç asırda İslâm tarihine hâkim olan yaygın akımların gölgesi altında oluşmuş, doğmuş ve gelişmiştir; bu nedenle söz konusu akımların doğrudan bir sonucudur. Bu tarz hareketleri tek bir kaynağa dayandırmaya çalışmak, boş bir iştir. Tasavvuf bir kaynağa dayanmayacak veya doğuşunu ve hayatini tek bir kaynaktan almayacak derecede karmaşık bir harekettir. İşte bu sebeple tasavvuf hakkında araştırma yapan müsteşrikler, hayatlarının sonlarında doğruluğuna inandıkları tezleri terkederek başka tezlere yönelmişlerdir. Araştırmacıların ekseriyeti, tasavvufun bu ve benzeri diğer pek çok meselesinde, henüz son sözü söyleme vaktinin gelmediği hususunda görüş birliğine varmışlardır.⁷³

Tasavvufun ortaya çıkışı ve kaynağı ile ilgili bu tartışmalı nazariyelerden sonra, tasavvufun İslâm toplumunda nasıl şekillendiğini ve hangi aşamalardan geçtiğini de kısaca belirtmek gerekir. İslâm tasavvufunun ilk dönemi araştırmacılar tarafından genellikle “zühd dönemi” olarak adlandırılır.⁷⁴ Bu dönemde mutasavvıflar, herhangi bir tarikat veya birliğe mensup değildir. Sadece Hazreti Peygamberin ve sahabelerinin yaşadıkları hakîkati yaşamayı kendilerine ana gaye edinmişlerdir. Zühd devri mutasavvıflarının önde gelen isimleri arasında Veysel Karanî (ö. 37/657), Hasan Basrî (ö. 110/728)⁷⁵, Câfer-i Sâdık (ö. 148/765), Ebu Hâşim Kûfî (ö. 150/767), Süfyan-ı Sevrî (ö. 161/777), İbrahim b. Edhem (ö. 161/777), Davud Tâî (ö. 165/781), Şakik-i Belhî (ö. 164/780), Abdullah b. Mübârek (ö. 181/797), Fudayl b. İyaz (ö. 187/802) ve Rabiâtü'l-

---

İstanbul, 2004, s. 12-44; Kasım Şulul, *İbn Haldun'a Göre İslâm Medeniyeti*, İnsan Yayınları, İstanbul, 2015, s. 359-360.

⁷³ Reynold A. Nicholson, *Tasavvufun Menşei Problemi*, s. 13-15; Tasavvufun ortaya çıkışı ve kaynakları ile ilgili farklı yaklaşımlar için bkn: Louis Massignon, *Doğus Devrinde İslâm Tasavvufu*, Fransızca'dan çev: Mehmed Ali Aynî, Ataç Yayınları, İstanbul, 2006; Muhammed Tancî, *İslâm Tasavvufu Üzerine*, çev: Bekir Topaloğlu, Damla Yayinevi, İstanbul, 2002; Mehmed Ali Aynî, *Tasavvuf Tarihi*, sadeleştiren: Hüseyin Rahmi Yamanlı, Akabe Yayınları, İstanbul, 1985; Mustafa Kara, *Tasavvuf ve Tarikatlar Tarihi*, Dergah Yayınları, İstanbul, 2013; Osman Türer, *Ana Hatlarıyla Tasavvuf Tarihi*, Ataç Yayınları, İstanbul, 2013; ; İsmet Zeki Eyupoğlu, *Bütün Yönleriyle Tasavvuf, Tarikatlar ve Mezhepler Tarihi, Derin Yayınları*, İstanbul, 2012, s. 21-64.

⁷⁴ P. M. Holt- A. K. S. Lambton- B. Lewis, C. IV, s. 147; Zühd döneminin genel özellikleri için bkz: Hülya Kılıç, s. 83-91.

⁷⁵ Hasan-ı Basrî ile ilgili geniş bilgi için bkz: Feridüddin Attar, *Tezkiretü'l-Evliya*, terc: Süleyman Uludağ, Erdem Yayınları, İstanbul, 1991, s. 69-5-85.

Adeviyye (ö. 185/804) sayılabilir. Bunlar arasında Ebu Hâşim Kûfi adıyla bilinen Kûfe’li Ebu Osman b. Şerik’i ayrıca zikretmek gerekmektedir. Nitekim 150/767’de ölen ve Ebu Hâşim Kûfi’ye nispet edilen sûfi kelimesi, giymiş oldukları yün elbiseden kaynaklanmaktadır. Zamanla sûfi kelimesi bu hayatı benimseyen şahsiyetler için genel bir isim olacaktır.⁷⁶

Zaman içerisinde olgunlaşarak gelişen zühd hareketi 815 tarihlerinden itibaren tasavvuf cereyanını doğurmuştur.⁷⁷ Bahsedilen şekilde gelişmesini sürdüren tasavvuf hareketi zaman içerisinde değişik anlayışlar tarafından temsil edilmiştir. Bâyezîd⁷⁸, Hallâc ve Sühreverdî gibi akla fazla önem vermeyen şahsiyetlerin oluşturduğu tasavvuf anlayışının yanında; Serrâc, Sülemî, Kuşeyrî, Hucvurî ve Gazzâlî gibi kelâma ve aklî düşünceye yakın olan dinin nasslarının zâhiri ile çelişmeyen bir tasavvuf hareketi geliştirenler de olmuştur.⁷⁹

Ferdi züht hareketinden başlayarak devreler geçiren⁸⁰, her devrede yeni yorumlarla gelişen ve zenginleşen tasavvuf hareketi XII. yüzyıldan itibaren ekolleşmeye başlamış ve tasavvufun alt birimleri olan tarikatlar oluşmuştur.⁸¹

Tarikat kelimesi sözcük anlamı itibariyle “yol” demektir ve sûfi literatüründe, temel anlamına uygun şekilde, kalbi temizlemek ve Allah’a ulaşmak için takip edilen yollar manasında kullanılmıştır. Bu anlamını günümüze kadar sürdürmekle birlikte, tarikat kavramı V/XII. yüzyıldan itibaren, belli bir otorite önderliğinde, belli zikir metodları olan kurumsallaşmış yapıyı ifade etmektedir.⁸²

Haris el-Muhâsibî’ye nisbet edilen Muhâsibiyye, Melâmiyye’nin çekirdeğini temsil eden ve Hamdun Kassâr’a nisbet edilen Kassâriyye, ünlü sufi Bâyezîd-i Bistâmî’ye

⁷⁶ Şahin, *Osmanlı Devletinin Kuruluş Döneminde Dinî Zümreler*, s. 6; Yukarıdaki zahidler ile ilgili genel bilgi için bkn: Abdülkerim Kuşeyrî, *Kuşeyrî Risâlesi*, haz: Süleyman Uludağ, Dergah Yayınları, İstanbul, 2014, s. 95-143; Hucvurî, *Keşfu’l-Mahcûb (Hakikat Bilgisi)*, haz: Süleyman Uludağ, Dergah Yayınları, İstanbul, 2014, s. 155-222.

⁷⁷ Tasavvufun yüzyıllara göre gelişimi ve hangi yüzyıllarda nasıl bir karakter arzettiği ile ilgili bilgi için bkz: Vatandaş, s. 165-229.

⁷⁸ Bâyezîd-i Bistâmî hakkında geniş bilgi için bkz: Süleyman Uludağ, *Bâyezîd-i Bistâmî; Hayatı, Menkıbeleri, Fikirleri*, TDV Yayınları, Ankara, 2012.

⁷⁹ Ahmet Ocak, s.114-115.

⁸⁰ Erol Güngör, *İslâm Tasavvufunun Meseleleri*, Ötüken Neşriyat, İstanbul, 1982, s. 70.

⁸¹ Ateş, *İslâm Tasavvufu*, s. 112; Ahmet Ocak, s.115.

⁸² Osman Türer, *Ana Hatlarıyla Tasavvuf Tarihi*, Ataç Yayınları, İstanbul, 2013, s. 90; Eyüp Öztürk, *Velilik ve Delilik Arasında; İbnu’s- Serrâc’ın Gözünden Muvelleh Dervişler*, Kitap Yayınevi, İstanbul, 2013, s. 63-64

nisbet edilen Teyfuriyye, Cüneyd-i Bağdâdî'ye nisbet edilen Cüneydiyye vb. daha pek çok ekol bunlar arasında gösterilebilir. Bu sufilerin tesiri ile yayılan tasavvuf hareketi, kısa süre içerisinde İslâm coğrafyasının tamamında boy göstermeye başlayan tarikatlar vasıtasıyla etki alanını daha da genişletmiştir.⁸³

İslâm toplumunda sayıları giderek artan bu tarikatlar, yöntemleri itibarı ile iki büyük zümre halinde tasnif edilebilir: Birinci zümre, manevî ilerleme metodu olarak zikri temel alır. Namaz, oruç, hac gibi farz ibadetlere devamlılık, ayrıca nafile ibadetlere önem vermek bu yolun esas unsurlarındandır. Nefis terbiyesini sağlamak için az yemek, az uyumak, az konuşmak ve dünya nimetlerinden uzak durmak amacıyla riyazet bu yolun belirgin özelliklerindedir. Bilgi kaynakları olarak rüya, keşif ve keramet merkezî bir öneme sahiptir. Bu çerçevesini çizdiğimiz unsurları metod olarak benimseyen tarikatların yoluna “esma yolu” veya “zühd ve takva yolu” ismi verilmektedir.⁸⁴ İkinci zümre ise, metod olarak birinci zümreye muhalif bir tavır içinde gözükmektedir. Bu yol esma yolunun benimsediği halvet, riyazet ve zikir gibi metodları reddeden, zâhirî ibadetlere çok fazla önem vermeyen, tasavvuf erbabına dair her tür özel giyim tarzını bir çeşit riya sayan, Tanrı'ya ulaşmanın bu yollarla değil aşk ve cezbeyle olacağını savunan, müzik ve raks gibi unsurları cezbe ve aşka ulaşmada önemli bir araç olması sebebiyle neredeyse ibadet merkezine çıkaran “aşk ve cezbe yolu”dur. Bu yol esas itibarı ile Horasan ve İran kökenli bir tasavvuf anlayışı olduğundan dolayı “Horasan Ekolü” olarak da isimlendirilmektedir.⁸⁵

1.2. Selçuklular Döneminde Tasavvuf Hareketleri

XI. asır, Bağdat'ta bulunan Abbasî hilafetinin siyasi nüfuzunun azaldığı, Mısır'da Fatımîlerin, Endülüs'te Emevîlerin, İslâm dünyasının doğu bölgelerinde Selçukluların hâkim olduğu dönemdir. Selçuklular İslâm dünyasında hâkim bir konuma gelmeden önce, İslâm toplumlarında siyasî, mezhebî ve fikrî bir parçalanmışlık söz konusuydu. Özellikle Şii-Fâtımîler vasıtasıyla yürütülen ve Sünnî dünyayı tehdit eden siyasî ve fikrî faaliyetlerin⁸⁶ yanı sıra tasavvufî hayatta da *Kitabî İslâm* anlayışıyla uyuşmayan bazı

⁸³ Ateş, *İslâm Tasavvufu*, s. 112-115; Şahin, *Osmanlı Devletinin Kuruluş Döneminde Dinî Zümreler*, s. 7.

⁸⁴ Gölpınarlı, *Türkiye'de Mezhepler ve Tarikatlar*, s. 185; Türer, s. 91.

⁸⁵ Türer, s. 91-92; Öztürk, s. 64-65.

⁸⁶ P. M. Holt- A. K. S. Lambton- B. Lewis, C. I, s. 157; Adam Mez, *Onuncu Yüzyılda İslâm Medeniyeti; İslâm'ın Rönesansı*, çev: Salih Şaban, İnsan Yayınları, İstanbul, 2014, s. 79.

sûfilik anlayışları ortaya çıkmıştır. Şîî kaynaklı fikirlerden etkilenen bazı sûfiler, İslâm'ın bâtinî yorumlarına yönelmiş olup, dinin zâhirî emirlerini pek önemsemiyorlardı. Ayrıca Hint düşüncesinden etkilenen bazı sûfi çevreler de hulûl ve tenasüh gibi düşüncelere itibar etmeye başlamışlardı.⁸⁷

Bu durum İslâm toplumunda sûfiler ile fukahâ arasında bazı fikrî tartışmaların yaşanmasına neden olmuştur.⁸⁸ Tasavvuf ilmi, fikhın din olarak algılanmasına, ibadetlerin merasim boyutuna indirgenmesine ve dinin içselleştirilemeyeşiğine tepki göstermekteydi. Ulema ve fukahânın yaklaşımlarından farklı olarak sûfiler, ibadetlerin ve dinî hükümlerin zahirî hükümleri yanında derunî, batinî ve hikemî hükümlerini gündeme taşımaya çalışmışlardır.⁸⁹

Kelâm, fıkıh ve hadis gibi ilimlerle uğraşanları *zâhir uleması* olarak niteleyen sûfiler, fukahânın şiddetli tepkilerine maruz kalmışlardır. Sûfiler fukahâyı ruhâniyetten yoksunlukla suçlarken, fukahâ da sûfilere dinde yeni şeyler icat etmekle itham etmişlerdir.⁹⁰ Keşfe, ilhama, ilm-i ledünne, batinî fıkha vurgu yapan sûfilerden pek çoğu zındık, kâfir ve mülhid olmakla suçlanmıştır.⁹¹ Daha sonra kimi sûfiler mahkemelere sevk edilmiş ve bazıları idam cezasına çaptırılmıştır.⁹² Örneğin, IX. asırda Zünnûn el-Mısri (öl.859), akılcı Mu'tezile'ye karşı adeta savaş açmış olmasına karşın Halife el-Mütevekkil önünde zındıklıkla itham edilmiştir.⁹³ Benzer bir kaderi paylaşan bir başka mutasavvıf da Hallâc-ı Mansûr'dur (öl.922).⁹⁴

---

⁸⁷ Ahmet Ocak, s. 120.

⁸⁸ Fazlur Rahman, s. 196.

⁸⁹ Ayr. bilgi için bkn: Gölpınarlı, *Mevlânâ Celâleddin*, s. 18.

⁹⁰ Ebu'l-Ala Afifi, *Tasavvuf; İslâm'da Manevi Devrim*, terc: H. İbrahim Kaçar-Murat Sülün, Risale Yayınları, İstanbul, 1996, s. 145.

⁹¹ İslâm toplumunda zındıklar ve mülhidler ile ilgili geniş bilgi için bkz: Melhem Chokr, *İslâm'ın Hicri İkinci Asrında Zındıklık ve Zındıklar*, çev: Ayşe Meral, Anka Yayınları, İstanbul, 2002; Ahmet Yaşar Ocak, *Osmanlı Toplumunda Zındıklar ve Mülhidler Yahut Dairenin Dışına Çıkanlar (15. Ve 17. Yüzyıllar)*, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul, 2014.

⁹² Bu tartışmalar ile ilgili bkz: Süleyman Uludağ, "Siyasi, Kültürel ve Dinî Bakımdan Hucviri'nin Yaşadığı Çağ", *Keşfu'l Mahçûb; Hakikat Bilgisi*, s. 17-21; Annemarie Schimmel, s. 70-75; Özköse, "Selçuklu Toplumunda Tasavvufî Hayat...", s. 13-14.

⁹³ P. M. Holt- A. K. S. Lambton- B. Lewis, C. IV, s. 149.

⁹⁴ Seyfullah Kara, *Büyük Selçuklular ve Mezhep Kavgaları*, İz Yayıncılık, İstanbul, 2007, s. 192; Hallâc-ı Mansûr ile ilgili geniş bilgi için bkn: Annemarie Schimmel, s. 75-88; Annemarie Schimmel, *Hallac "Kurtarın Beni Tanrı'dan"*, çev: G. Ahmetcan Asena, Pan Yayıncılık, İstanbul, 2009; Yaşar Nuri Öztürk, *Hallac-ı Mansur: Darağacında Miraç*, C: I-II, Yeni Boyut Yayınları, İstanbul, 2011; Nuri Öztürk, *Hak ve Aşk Şehidi Hallâc-ı Mansûr ve Eseri*, Yeni Boyut Yayınları, İstanbul, 1996; Niyâzî, *Mansûr-Nâme (Hallâc-ı Mansû'un Manzûm Menâkıbnâmesi)*, haz: Mustafa Tatçı, MEB, İstanbul, 1994;

Yaşanan bu gelişmelerden ve özellikle Hallac-ı Mansur'dan sonra, sûfiler arasında bazı görüş farklılıkları ortaya çıkmaya başlamıştır. Nitekim bazı sûfiler, softan elbiseler giyerek dolaşmaya, dinî emirlere karşı lâkayt davranmaya ve halkın duygularına itibar etmemeye başladılar ki bunlara *Kerrâmiyye* denilmektedir. Bunlardan başka *Melâmiyye* adı verilen başka bir grup daha oluşmuştur. Kur'an ve Sünnete daha fazla bağlı olan mutasavvıflar da bunlara cevap vermekte gecikmediler.⁹⁵ Ebû Saîd Ebi'l-Hayr (öl.911) gibi sûfiler bunların yollarının yanlışlığını ileri sürerek gerçek sûfiliğin farz ve sünnetleri yaşamakla mümkün olabileceğini belirttiler. Böylece çizgi dışı tasavvuf diyebileceğimiz hareketlerinin karşısına, onların görüşlerinin yanlışlığını ortaya koyan ve dinî emirler doğrultusunda tasavvufî görüşlerini açıklayan mutasavvıflar ortaya çıkmıştır.⁹⁶

Hallac'ın ölümünden sonra sûfilik ile sünnî akîde arasında meydana gelen uçurum zaman içerisinde derinleşerek artmıştır. Ancak bu durumun yanlışlığını dile getirmeye çalışan âlimler de gecikmediler. Nitekim Buhâralı Türk âlimi Ebû Bekir Kelâbâzî (öl.990) *Kitâbu't-Ta'arrufli Mezhebi Ehli't-Tasavvuf* adlı eserini kaleme alarak⁹⁷ tasavvuf ile sünnî akîde arasındaki uçurumu kapamayı amaçlamış ve tasavvufun Sünnî akîdeden ayrılamayacağını belirtmiştir. Kelâbâzî'nin açmış olduğu bu yolu zamanla Serrâc, Sülemî⁹⁸ ve Kuşeyrî takip etmiştir.⁹⁹

Ebû Nasr es-Serrâc Abdullah et-Tûsî (öl.988) yazdığı *el-Luma* adlı eserinde, hata yapan mutasavvıfların usûl ve şeriati bilmedikleri için bu tür yanlış yollara saptıklarını zikreder. Onun öğrencisi es-Sülemî'nin belirttiğine göre, es-Serrâc; felsefî sûfilikten ve hulûl görüşünden uzak durmuş, tamâmen dinî akideye bağlı bir zattı. Yine Sülemî'nin ifade ettiğine göre, Serrâc'ın tasavvufî görüşlerinde kesinlikle şetah ve hulûl yoktur.¹⁰⁰

Louis Massignon, *İslâmın Mistik Şehidi Hallac-ı Mansûr'un Çilesi*, çev: İsmet Birkan, Ardıç Yayınları, Ankara, 2006.

⁹⁵ Ayr. bkz: Fazlur Rahman, s. 201.

⁹⁶ Ahmet Ocak, s. 117-118.

⁹⁷ Bkz: Kelâbâzî, *Doğuş Devrinde Tasavvuf*, haz: Süleyman Uludağ, Dergah Yayınları, İstanbul, 2013, s. 45-47.

⁹⁸ Bkz: Süleyman Ateş, *Sülemî ve Tasavvufî Tefsiri*, Sönmez Neşriyat, İstanbul, 1969.

⁹⁹ Ayr. bkz: Fazlur Rahman, s. 207; İbn Haldun, *Şifâu's-Sâil li-Tehzîbi'l-Mesâil ve Mukaddime'de Tasavvuf İlmi*, haz: Süleyman Uludağ, Dergâh Yayınları, İstanbul, 1998, s. 21-23.

¹⁰⁰ Aktaran: Ahmet Ocak, s. 118.

Tasavvufun Sünnileşme süreci Sülemî ve arkasından öğrencisi el-Kuşeyrî, Ebû Ali Fâremedî ve Gazzâlî çizgisiyle devam etmiştir. Tasavvuf hareketi, özellikle İmam Gazzâlî'nin (öl.1111) tasavvufu Sünnîlik ile bağdaştırması sonucu daha da yayılmış¹⁰¹ ve denilebilir ki bu süreçten sonra tasavvuf, İslâm dünyasında meşruiyetini kazanmıştır.¹⁰²

1.3. Selçuklu Sultanlarının Mutasavvıflara Karşı Tutumu

Selçuklular İslâm dünyasında etkin bir konuma gelmeden önce, İslâm toplumlarında siyasî, mezhebî ve fikrî bir parçalanmışlıktan söz etmiştik. Selçuklular zamanla İslâm âleminin liderliğini ele alıp, Şîhî Fatimîlere karşı üstünlük kurmuşlardı.¹⁰³ Sünnî dünyanın lideri konumuna gelen Selçuklular bu halin devamı için gereken gayretleri de göstermekteydiler.¹⁰⁴ Onların bu gayretlerine büyük bir destek de ulemâdan ve sûfîlerden gelmiştir.¹⁰⁵ Nitekim Selçuklu sultanları da bu âlim-sûfî kimliğini taşıyan şahsiyetlere gerekli desteği ve hürmeti göstermekten geri kalmamışlardır.¹⁰⁶

Bilindiği gibi, Selçuklu medeniyeti cami, medrese ve hankâh üçlüsünü ilmî hayatın merkezine alan bir medeniyettir.¹⁰⁷ Öyle ki Selçuklu sultanları mutasavvıf ve ulemânın devleti koruyan manevi mimarlar olduğunu, ulemânın medeniyetin meşalesi ve öncüsü olduğunu idrak etmişlerdi. Bu sebepten ilmî müesseselerin yayılmasına yardımcı oldukları gibi, ilim ehline medrese, hankah ve ribât yaptırıp, ulemâya bol ikramlarda bulunmayı da ihmal etmemişlerdir.¹⁰⁸

¹⁰¹ Seyfullah Kara, *Selçukluların Dini Serüveni; Türkiye'nin Dini Yapısının Tarihsel Arka Plânı*, Şema Yayınları, İstanbul, 2006, s. 170-171; Fazlur Rahman, s. 208.

¹⁰² Kara, *Büyük Selçuklular ve Mezhep Kavgaaları*, s. 192; P. M. Holt- A. K. S. Lambton- B. Lewis, C. IV, s. 156-157; İmam Gazzâlî dönemi tasavvuf hareketleri ve Gazzâlî'nin hayatı için bkz: Abdülhüseyin Zerrinkub, *Medreseden Kaçış; İmam Gazzâlî'nin Hayatı, Fikirleri ve Eserleri*, çev: Hikmet Gök, Ağaç Yayınları, İstanbul, 2007; W. Montgomery Watt, *Müslüman Aydın Gazzâlî Hakkında Bir Araştırma*, çev: Hanifi Özcan, Etüt Yayınları, Samsun, 2003.

¹⁰³ Marshall G.S. Hodgson, *İslâm'ın Serüveni; Bir Dünya Medeniyetinde Bilinç ve Tarih*, C. II, haz: Metin Karabaşoğlu İz Yayıncılık, İstanbul, 1993, s. 44.

¹⁰⁴ P. M. Holt- A. K. S. Lambton- B. Lewis, C. I, s. 157.

¹⁰⁵ B. Zahoder, "Selçuklu Devletinin Kuruluşu Sırasında Horasan", çev: İsmail Kaynak, *Belleten*, XIX/76, 1955, s. 516.

¹⁰⁶ Ahmet Ocak, s. 120.

¹⁰⁷ Cahid Baltacı, *İslâm Medeniyeti Tarihi*, İSAV, İstanbul, 2014, s. 314; Ziya Kazıcı, *İslâm Medeniyeti ve Müesseseleri Tarihi*, İSAV, İstanbul, 2015, s. 295; Özköse, "Selçuklu Toplumunda Tasavvufî Hayat...", s. 16.

¹⁰⁸ Hodgson, *İslâm'ın Serüveni*, s. 48-54; Ahmet Ocak, *Selçukluların Dinî Siyaseti*, s. 121.

Selçuklular, hankâhların dini öğretme ve halkı etkileme merkezi olarak medreseler kadar önemli olduğunu anlamış ve bunların inşasını daima desteklemişlerdir. Bağdat Nizamiye Medresesi'nde ayrıca sufiler için bir hankâhın da yapıldığı bilinmektedir.¹⁰⁹ Selçuklu ülkesinin hemen her yanında sufilerin yetiştiği ribat ve hankâhlar kurulmuş, tasavvufî hayat daha önce de yaşanıyor olmasına karşın, Selçuklular döneminde gözle görülür derecede gelişerek yayılma göstermiştir.¹¹⁰

Sultanların ve devlet adamların görev ve sorumluluklarını kaleme alan önemli şahsiyetler de eserlerinde bu konuya dikkat çekmiş ve onlara gereken desteğin verilmesini belirtmişlerdir. Nitekim XI. yüzyılın en önemli fakihlerinden biri olan el-Mâverdi, *Nasîhatu'l-Mulûk (Yönetimin Esasları)* adlı eserinde sultanların nasıl yaşamaları gereğinden bahsederken, tasavvufî hayat tarzını oluşturan konulara da değinmiş ve onların söz konusu hayatı yaşamaları gereğine vurgu yapmıştır.¹¹¹ Nizamü'l-Mülk ise *Siyâset-nâme* adlı eserinde, sûfilere saygı göstermenin hükümdarlara vacip olduğundan söz ederek, onların devlet adamlarına yaptığı nasihatlerden örnekler vermektedir.¹¹²

Bu kısa açıklamalardan sonra Selçuklu sultanları ile mutasavvıflar arasındaki münasebetlere kısaca değinmek istiyoruz. Bilindiği gibi, Selçuk Bey ve oğullarının ölümlerinden sonra, Tuğrul Bey dönemi başlamıştır.¹¹³

Tuğrul Bey döneminde Selçuklu topraklarında tasavvufî hareketler oldukça yayılmıştır. Nitekim Selçuklular bu bölgeye hâkim olmadan çok önce, bölgede oldukça canlı bir tasavvufî hayat söz konusuydu. Pek çok mutasavvıf, şimdi yavaş yavaş Selçuklu hâkimiyetine girmeye başlayan şehirlerde görüşlerini yayıyor, kendileri için yapılan ribatlarda faaliyetlerini sürdürüyorlardı. Özellikle, Nişabur, Tus gibi şehirler buralarda

---

¹⁰⁹ Abdülhüseyn Zerrinkub, *Medreseden Kaçış; İmam Gazzali'nin Hayatı Fikirleri ve Eserleri*, çev: Hikmet Gök, Ağaç Yayınları, 2005, s. 99.

¹¹⁰ Hodgson, C. II, s. 48-51; Kara, *Büyük Selçuklular ve Mezhep Kavgaları*, s. 193.

¹¹¹ Mâverdi, *Yönetimin Esasları*, İlke Yayıncılık, İstanbul, 2008, s. 16-21.

¹¹² Nizamü'l-Mülk, *Siyasetname*, TİB Kültür Yayınları, İstanbul, 2009, s. 127-128; Kara, *Büyük Selçuklular ve Mezhep Kavgaları*, s. 194.

¹¹³ *Tarih-i Âl-i Selçuk; Anonim Selçuknâme*, haz: Halil İbrahim Gök-Fahrettin Coşkuner, Atıf Yayınları, Ankara, 2014, s. 18; Tuğrul Bey dönemi siyasi olaylar ile ilgili geniş bilgi için bkz: Sıbt İbnu'l-Cevzî, *Mir'âtü'z-Zaman Fî Târîhi'l-Âyân'da Selçuklular*, çev: Ali Sevim, TTK, Ankara, 2011, s. 11-111.

yaşayan şeyhlerle görüşmek veya onları ziyaret etmek isteyen insanlarla dolup taşıyordu.¹¹⁴

Tuğrul ve Çağrı Beyler gittikleri yerlerde sûfi şeyhlerini ziyaret etmişlerdir.¹¹⁵ Tuğrul Bey Hemedan'a girdiği zaman¹¹⁶ veziri Amîdülmülk el-Kündürî ile birlikte Baba Tahir, Baba Ca'fer ve Şeyh Hamşad adında üç sûfiyi ziyaret eder. Baba Tahir'in Tuğrul Bey'den Hemedan halkına ne yapacağını sorması üzerine sultan, "*sen ne istersen onu yaparım*" diye cevap verir. Baba Tahir ise "*Allah'ın emrettiğini yap; O adalet ve ihsanla muamele etmeni emrediyor*" telkininde bulunur. Tuğrul Bey ağlayarak, öyle yapacağını söyler. Uzun yıllar boyunca abdest aldığı ibriğin kırık başını yüzük yaparak kullanan Baba Tahir, onu parmağından çıkarıp Sultan Tuğrul'un parmağına takar ve "*Âlem memleketini bunun gibi senin eline koydum, adaletli ol*" der. Tuğrul Bey de bu yüzüğü ömrü boyunca saklar ve her savaşa gittiğinde onu parmağına takardı.¹¹⁷

Tuğrul Bey'in kardeşi Çağrı Bey ile birlikte Meyhene'ye giderek, Ebû Saîd Ebu'l-Hayr'ı da ziyaret ettikleri rivayet edilmektedir.¹¹⁸ Tuğrul Bey'in dervişlere karşı göstermiş olduğu bu mütevazî davranışında onun dindar kişiliğinin yanı sıra yeni kurulmuş olan devletin gelişim aşamasında dinî zümrelerin desteğini sağlama amacının yattığı da tahmin edilebilir.¹¹⁹

Adaletli, merhametli, akıllı, fakirlere karşı çok şefkatli hükümdar olarak tanınan Sultan Alparslan¹²⁰ da tasavvufî hayata uygun davranış ve uygulamalarıyla ön plana çıkmaktadır.¹²¹ Nitekim bütün servetini mescitler, hankâhlar ve köprüler gibi hayır kurumlarına harcayarak tasavvuf yoluna giren Hassan b. Said b. Hassan'a büyük saygı gösterir, kendisinden dua talebinde bulunmak arzusuyla onu ziyaret ederdi. Ayrıca

---

¹¹⁴ Şahin, *Osmanlı Devletinin Kuruluş Döneminde Dinî Zümreler*, s. 13-14.

¹¹⁵ B. Zahoder, s. 516; Kara, *Büyük Selçuklular ve Mezhep Kavgaaları*, s. 194.

¹¹⁶ Bu sefer ile ilgili geniş bilgi için bkz: İbnü'l Esir, *el-Kamil Fi't Tarih -Büyük Selçuklu Devleti Tarihi (Siyasi, Ekonomik ve Sosyal)-*, çev: Murat Temelli, Ark Kitapları, İstanbul, 2013, s. 173-174.

¹¹⁷ Muhammed b. Ali b. Süleyman Er-Râvendî, *Râhatu's-Sudûr ve Âyet-üs-Sürûr (Gönüllerin Rahatı ve Sevinç Alameti)*, çev: Ahmed Ateş, TTK, Ankara, 1999, s. 97-98.

¹¹⁸ B. Zahoder, s.516.

¹¹⁹ Şahin, *Osmanlı Devletinin Kuruluş Döneminde Dinî Zümreler*, s.15.

¹²⁰ Sultan Alparslan dönemi siyasi olaylar ile ilgili geniş bilgi için bkz: Sıbt İbnu'l-Cevzî, *Mir'âtü'z-Zaman Fi Târîhi'l-Âyân'da Selçuklular*, s. 125-182.

¹²¹ Ayrıntılı bilgi için bkz: İbn Kesir, *el-Bidaye ve'n-Nihaye Büyük İslâm Tarihi*, C: XII, çev: Mehmet Keskin, Çağrı Yayınları, İstanbul, 1995, s. 228; Hasan İbrahim Hasan, *Siyasî, Dinî, Kültürel ve Sosyal İslâm Tarihi*, C: V, terc: İsmail Yiğit, Kayahan Yayınları, İstanbul, 1992, s. 36.

Bağdat Nizamiye Medresesi'nin hemen bitişiğinde sufiler için inşa edilen hankâhın onun emriyle yapılmış olması kuvvetle muhtemeldir.¹²²

Tuğrul Bey ve Sultan Alparslan gibi Sultan Melikşah'ın da sûfiler ile yakın ilişki içerisinde olduğunu belirtilmektedir. Rivayete göre, Sultan Melikşah Bağdat'ı ilk ziyaretinde Hz. Ali, Hz. Hüseyin, İmam Musa Kâzım, Ahmed b. Hanbel ve Ebû Hanife gibi önemli kişilerin kabirlerini ziyaret etmiştir. Onun ziyaret ettiği makamlardan birisi de tasavvuf tarihinin önemli simalarından Ma'ruf el-Kerhî (ö. 200/816)'nin türbesidir.¹²³

Melikşah'ın mutasavvıflar ile ilgili münasebetleri açısından Kazvinî'in rivayeti daha da ilginçtir. Nitekim Kazvinî, Sultan Melikşah'ın meşhur sûfi Ahmed el-Gazâlî (ö. 520/1129)'ye olan saygısını ve bağlılığını dile getirdikten sonra, Ahmed el-Gazâlî'nin oğlu Sencer'i yanağından öptüğü haberini alınca, Sencer'e bunun doğru olup olmadığını sormuş, doğru olduğu cevabını alınca da, *“Yeryüzünün yarısına sahip oldun; eğer senin diğer yanağından da öpmüş olsaydı dünyanın tamamına sahip olacaktın”* diyerek Ahmed Gazâlî'ye olan hayranlığını ifade etmiştir.¹²⁴

Sûfilere kapısını daima açık tutan Sultan Melikşah, önemli sûfilerin kendisini ziyaret etmesini istemiş, ziyaretine gelmeyen sûfilere sitemde bulunmuştur. Örneğin bir zamanlar vâiz olarak görev yaptıktan sonra tasavvuf yoluna sülûk eden Ebü'l-Hasan Ali b. el-Hasan es-Sandalî (ö. 484/1091), tasavvufi seyri gereği sultanlarla olan ilişkilerini kesmiştir. Bir gün Sultan Melikşah onu camide görünce, kendisini ziyaret etmediği için üzüldüğünü bildirerek sitemde bulunmuştur.¹²⁵

Sûfi dergâhların inşasına önem veren Sultan Muhammed Tapar, Bağdat Nizamiye Medresesi'nin yakınlarında bir yerde sufiler için hankâh yaptırmıştır.¹²⁶ Aynı zamanda, dönemindeki Gazzâlî gibi mutasavvıfların kendisine dünyanın faniliğini ve ahiretin sonsuzluğunu hatırlatacak nasihatlarını da dinlemiştir.¹²⁷ Sultan Sencer ise bizzat kendisi tam bir tasavvuf ehli idi. Nitekim o, İmam Ali er-Rızâ, Bâyezîd-i Bistâmî,

¹²² Kara, *Büyük Selçuklular ve Mezhep Kavgaaları*, s. 195.

¹²³ Hasan, C. V, s. 40; Kara, *Büyük Selçuklular ve Mezhep Kavgaaları*, s. 196.

¹²⁴ Aktaran: Kara, *Büyük Selçuklular ve Mezhep Kavgaaları*, s. 196.

¹²⁵ Özköse, “Selçuklu Toplumunda Tasavvufi Hayat...”, s. 18.

¹²⁶ Abdülkerim Özaydın, *Sultan Muhammed Tapar Devri Selçuklu Tarihi*, TTK, Ankara, 1990, s. 152.

¹²⁷ Hasan, C. V, s. 65.

İbrahim Edhem, Cüneyd-i Bağdadî, Ebû Saîd b. Ebîl-Hayr ve Mahmud Gaznevî ile birlikte tasavvuf tarihinde yedi sultandan biri olarak ün yapmıştır.¹²⁸

Selçuklular döneminde sultanlar kadar vezirler de tasavvuf ehline karşı ilgi duymuş ve onlara gereken yardımı sağlamışlardır. Daha ilk dönemden itibaren vezirler, sûfiler için ribatlar inşa etmiş ve onları desteklemişlerdir. İlk Selçuklu vezirlerinden Amîdülmülk el-Kündûri ribatlar yaparak sûfileri destekleyen vezirlerdendir.¹²⁹

Büyük bir devlet adamı olan Nizamü'l-mülk de sûfilere verdiği destekle tanınmıştır. Nizamü'l-mülk'ün yanına rahatça girip çıkabilen sûfiler, huzura varmak için herhangi bir izne gerek duymamışlardır. Bu durum kimi zaman Nizamü'l-mülk'ün resmi işlerinde zor durumda kalmasına yol açmıştır.¹³⁰ Nizamü'l-mülk'ün sûfilere olan bakışı ile ilgili Ahmed b. Mahmud'un *Selçuk-name* adlı eserinde güzel bir kayıt vardır. Sûfileri kıramayan ve onlara istedikleri kadar zaman ayıran Nizamü'l-mülk'ün işlerini aksattığını gören danışmanları Nizamü'l-mülk'ü uyarıp *"Bu kişilerin sürekli yanınıza gelmeleri devlet işlerinin aksamasına yol açmaktadır. Bundan sonra onları randevu ile huzurunuzda kabul etmeniz daha uygun olur. Ancak bu şekilde yaşanan sıkıntıdan kurtulabilirsiniz."* dediklerinde, Nizamü'l-mülk danışmanlarının bu önerisini kabul etmemiş, onlara; *"Bu insanlar İslâm'ın direkleridir; dünya ve ahiretin güzelikleridir. Eğer onlardan her birini başımın üzerine oturtsam bu bile az gelir"*¹³¹ ifadelerini kullanarak onlara karşı olan saygısını belirtmiştir.

Yine aynı müellif Nizamü'l-mülk'ün, Cüveynî ve Kuşeyrî gibi devrin âlimlerine ve şeyhlerine karşı oldukça saygılı olduğunu ve onlar geldiklerinde ayağa kalktığını, Fârmedî geldiğinde ise onu kendi makamına oturttuğunu belirtir. Nizamü'l-mülk'e, Fârmedî'ye gösterdiği bu saygının sebebi sorulduğunda şu karşılığı vermiştir: *"Diğer âlim ve şeyhler beni yüzüme karşı övüyorlar. Bu da nefsimin hoşuna gidiyor. Fârmedî ise beni yüzüme karşı övmediği gibi kusurlarımı, yanlışlık ve haksızlıklarımı da söylüyor"*

¹²⁸ Kara, *Büyük Selçuklular ve Mezhep Kavgaaları*, s. 197.

¹²⁹ Abdülkerim Özeydin, "Kündürî", *DİA*, C. XXVI, Ankara, 2002, s. 555; Kara, *Büyük Selçuklular ve Mezhep Kavgaaları*, s. 198.

¹³⁰ Özköse, "Selçuklu Toplumunda Tasavvufî Hayat...", s. 19.

¹³¹ Ahmed b. Mahmud, *Selçuk-name*, haz: Erdoğan Merçil, Bilge Kültür Sanat, İstanbul, 2011, s. 161-162.

ve beni ikaz ederek irşad ediyor. Ben de onun bu söylediklerinde hayır görerek ona saygı göstermeye çalışıyorum.”¹³²

Nizamü'l-mülk'ün sûfilere yapmış olduğu harcamalarla ilgili olarak, kaynaklar bize önemli bilgiler nakletmektedirler. Onun fakih ve sûfilere yaptığı harcamalar dikkati çekecek kadar fazla olduğu için, dönemin maliye bakanı olan ve Nizamü'l-mülk'ü siyasî rakip olarak gören Tâcü'l-Mülk bunu siyasî istismar konusu yapmıştır. Tâcü'l-Mülk fakihlerle birlikte sufilere de yapılan bu harcamaları veziri gözden düşürmek için Sultan Melikşah'a şikayet ederek şöyle demiştir: “*Nizamü'l-mülk her yıl Kur'an okuyanlara, fakihlere ve sûfilere sizin hazinenizden üç yüz bin dinar ödeme yapmaktadır. Eğer bu para ile ordunun ıslahına gidilse ve onunla ordu toplansa, Konstantiniyye bile fethedilir ve kafirlere boyun eğdirilir.*” Bunun üzerine, “*acaba vezirim, benim hazinemi saçıp savuruyor mu?*” düşüncesine kapılan Sultan Melikşah bu duruma üzülmüş ve konuyu Nizamü'l-mülk'e sormuştur. Nizamü'l-mülk ise Sultana, sufilere nasıl baktığını gösteren ve konumuz açısından fevkalade önemli olan şu cevabı vermiştir: “*Ey alemin sultanı! Ben ihtiyar bir adamım, beni mezada versen, hiç kimse bana on dinardan fazla para vermez. Sen gençsin, seni mezada verseler, sen de yüz dinardan fazla etmezsin. Allah sana ve bana kullarından hiç kimseye nasip olmayan lütuf ve ihsanlarda bulunmuştur. Buna karşılık sen, Allah'ın dinini yücelten, onun aziz kitabını hamil olanlara üç yüz bin dinarı çok mu görürsün? Sen her yıl askerlere bunun iki katını sarfediyorsun. Halbuki bunların en kuvvetlisi ve en nişancısının attığı ok bir milden öteye gitmez; bunlar ellerindeki kılıçlarla yalnız yakınlarında bulunanları öldürebilirler. Ben ise sarf ettiğim o paralarla öyle bir ordu teçhiz ediyorum ki, onların duaları ok gibi ta arşa kadar gider ve Allah'a ulaşmasına hiçbir şey engel olamaz.*” Bu sözler karşısında ağlamaya başlayan sultan: “*Sen bu ordunun sayısını elinden geldiğince çoğalt. İstedığın kadar malı emrine veriyorum, dünyanın serveti senindir*” diyerek vezirini onaylamış ve takdir etmiştir. Bu nakil, Nizamü'l-mülk'ün, alim ve sûfilere dualarıyla devleti ayakta tutan manevî bir ordu olarak gördüğünün de delilini teşkil etmektedir.¹³³

Mutasavvıflar ve din adamları o kadar rahat bir şekilde yanına yaklaşabiliyorlardı ki kaderin bir cilvesi olarak ölümü de yine sûfi kılığına girmiş bir batîninin eliyle

¹³² Ahmed b. Mahmud, s. 162.

¹³³ Kara, *Büyük Selçuklular ve Mezhep Kavgaları*, s. 199-200.

olmuştur. Ahmed bin Mahmud, vezirin ölümü ile ilgili bazı rivayetleri verdikten sonra şu kaydı düşmüştür: “Sûfî kılığında bir Deylemlî¹³⁴ gulâmın elinde bir kâse ile geldiğini gördüler. Nizâmü'l-mülk'e dua ve methetti. Fakirlik ve halinin durumunu bildirip para dilendi. Nizâmü'l-mülk de bir nesne vermek için yanına davet etti. O yanına geldiği zaman, Nizâmü'l-mülk'ün yakınında durdu. Elini uzattı, bıçağı ile Nizâmü'l-mülk'ü kalbi üzerinden vurdu. Nizâmü'l-mülk'ü çadırına götürdüler ancak dünyadan ahirete göç etti.”¹³⁵

Büyük Selçuklular döneminde bazı örnekler verdiğimiz devlet adamları ile mutasavvıflar arasındaki yakın ilişkiler, Anadolu Selçuklu hükümdarları zamanında da devam etmiştir. İlerleyen bölümlerde yeri geldikçe bu münasebetlere temas edilecektir.

---

¹³⁴ İran'ın kuzeyinde bugünkü Gilân eyaletinin bir kısmını teşkil eden dağlık arazide yaşayan kimse.

¹³⁵ Ahmed b. Mahmud, s. 167-168; Nizâmü'l-mülk'ün öldürülmesi ile ilgili ayrıca bkz: Bernard Lewis, *Haşhaşiler İslâm'da Radikal Bir Tarikat*, çev: Kemal Sarısözen, Kapı Yayınları, İstanbul, 2014, s. 85-86.

BÖLÜM 2: MOĞOL İSTİLÂSIYLA BİRLİKTE ANADOLU'YA YAPILAN GÖÇLER

Selçuklular döneminde Anadolu'nun Türkleşmesi ve İslâmlaşmasını anlayabilmek için bu dönemde meydana gelen göçleri ve bu göçlerin etkilerini iyi tahlil etmek gerekmektedir. Nitekim Anadolu'ya yapılan göçler, bu bölgenin siyasi, sosyal, dinî ve kültürel yapısını derinden etkilemiştir. Çünkü bu göçmen unsur daha önce benimsedikleri din, düşünce ve kültürel unsurları gittikleri yerlere de götürmüşlerdir. Ayrıca yerleştikleri yerin özelliklerini de alarak bir *senkretizm* (bağdaştırmacılık) oluşturdukları söylenebilir.

Bilindiği gibi Selçuklular'dan önce de Anadolu'ya birçok akın yapılmış ve bazı göçler yaşanmıştır.¹³⁶ Ancak konumuzun dışına çıkmamak adına biz yapılan bu akın ve göçlere değinmeyip sadece Selçuklular döneminde meydana gelen göçleri ana hatlarıyla ele almaya çalışacağız. Akabinde Moğol istilâsı ile birlikte meydana gelen göçleri ve bu göçler ile birlikte Anadolu'ya yayılan tasavvuf akımlarına değineceğiz.

Selçuklular döneminde meydana gelen göçleri üç dönem şeklinde inceleyebiliriz. Bu göç dönemlerinden birincisini *Arayış*, ikincisini *Yurt Tutuş*, üçüncüsünü de *Entelektüel Göçlerle Anadolu'nun Kültürel Bakımdan Türkleşmesi* olarak isimlendirmek mümkündür.¹³⁷ Entelektüel göçlerle Anadolu'nun Türkleşmesi ve İslâmlaşması daha çok Moğol istilâsı ile birlikte meydana gelen göçlerle olduğunu söylenebilir.

2.1. Moğol İstilâsından Önce Anadolu'ya Yapılan Göçler

Selçuk Bey, muhtelif sebeplerden dolayı Oğuz Yabgu Devleti'nden¹³⁸ ayrılıp, Cend bölgesinde İslâmiyeti benimsemiş¹³⁹ ve müstakil bir beylik kurmuştur.¹⁴⁰ Ancak bu

---

¹³⁶ Bu göçler ile ilgili geniş bilgi için bkz: Claude Cahen, *Türklerin Anadolu'ya İlk Girişleri*, TTK, Ankara, 1988; Ahmet Demir, *İslâm'ın Anadolu'ya Gelişi (Doğu ve Güneydoğu İlleri)*, Kent Yayınları, İstanbul, 2008, s. 229-230; Mustafa Kafalı, *Anadolu'nun Fethi ve Türkleşmesi*, Berikan Yayınevi, Ankara, 2013, s. 15-28.

¹³⁷ Mehmet Şeker, *Anadolu'nun Türkleşmesi ve Kültürel Hayat*, Ötüken Neşriyat, İstanbul, 2011, s. 78.

¹³⁸ Oğuz Yabgu Devleti ile ilgili ayrıntılı bilgi için bkz: Sergey Grigoreviç Agacanov, *Oğuzlar*, çev: Ekber N. Necef- Ahmet Annaberdiyev, Selenge Yayınları, İstanbul, 2002, s. 181-241; IX-XI yüzyıllarda Oğuzlar ve Oğuzların İslâmiyete girişi ile ilgili bkz: Faruk Sümer, *Oğuzlar (Türkmenler) Tarihleri, Boy Teşkilâtı ve Destanları*, DTCF Yayınları, Ankara, 1935, s. 26-60.

¹³⁹ Ebû'l Farac, Selçukluların müslüman olma kararı aldıkları mecliste Selçuk Bey'in; "biz içinde yaşamak istediğimiz bu memleket halkının dinini kabul etmez ve onların türelerine uymazsak hiç kimse

bölgede rahat bir hayat sürebilmeleri zor görünmekteydi. Nitekim yaşama arzusunda oldukları bu bölgede Karahanlılar, Gazneliler ve Sâmânîler olmak üzere üç büyük devlet vardı.¹⁴¹ Üstelik Karahanlılar ve Sâmânîler, Mâverâünnehir’de üstünlüğü ele geçirmek için savaş hâlindeydiler.¹⁴²

Böyle zorlu bir coğrafyada tarih sahnesine yeni çıkmış olan Selçukluların rakipleriyle baş edebilmesi çok zor görünüyordu. Nitekim Selçuk Bey’in ölümünden sonra devletin idaresini eline alan Tuğrul ve Çağrı Beyler de bu gerçeğin farkındaydılar. Durum böyle olunca rahat ve huzur içinde oturup yerleşecekleri bir yer arayışına başladılar.¹⁴³

Tuğrul ve Çağrı Beyler¹⁴⁴, Karahanlılar’ın ve Gazneliler’in baskısından oldukça bunalmışlardı. Tuğrul Bey, Selçuklu ailesiyle birlikte çöllere çekilirken ağabeyi Çağrı Bey daha önce soydaşları tarafından akınlar düzenlenen Anadolu coğrafyasına doğru harekete geçmiştir. Keşif ve ganimet için başlayan sefer çok geçmeden Selçuklulara bol ganimet kazandırmıştır. Ayrıca Bizans’ın o dönem için küçük sayılabilecek bir kuvvete karşı etkili bir karşılık verememesi daha sonra yapılacak seferlerin Anadolu’yu yurt etme amacıyla yapılmasına uygun zemin hazırlayacaktır.¹⁴⁵

Çağrı Bey seferi tamamlayınca ordusu ve elde ettiği ganimetler ile birlikte kardeşi Tuğrul Bey’in yanına gelmiştir. Yapmış olduğu sefer hakkında geniş bilgi vermiş ve “*Biz, buradaki güçlü devletler ile mücadele edemeyiz, ancak Horasan, Azerbaycan ve Doğu Anadolu’ya gidip oralarda hükümler olabiliriz, zira oralarda bize*

---

bize iltifat etmez ve biz tek başımıza yaşamağa mahkûm bir azlık halinde kalırız” itirafında bulunduğunu belirterek Selçukluların içinde buldukları siyasi, sosyal, ekonomik ve kültürel unsurlara dikkat çekmiştir. Bkz: Gregory Ebû’l Farac, *Ebû’l Farac Tarihi*, C. I, çev: Ömer Rıza Doğrul, TTK, Ankara, 1999, s. 293

¹⁴⁰ Bu muhtelif sebepler ile ilgili bkz: Osman Gazi Özgüdenli, *Selçuklular (Büyük Selçuklu Devleti Tarihi 1040-1157)*, C. I, İsam Yayınları, İstanbul, 2013, s. 19-25; Mustafa Demir, *Selçuklular Tarihi*, Değişim Yayınları, İstanbul, 2015, s. 31-33.

¹⁴¹ Selçukluların bölgeye geldiği sırada, bölgedeki siyasi durum ile ilgili geniş bilgi için bkz: Mehmet Altay Köymen, *Büyük Selçuklu İmparatorluğu Tarihi Kuruluş Devri*, C. I, Güven Matbaası, Ankara, 1979, s. 36-43.

¹⁴² Erdoğan Merçil, *Müslüman Türk Devletleri Tarihi*, Bilge Kültür Sanat, İstanbul, 2013, s. 53; Mehmet Altay Köymen, *Selçuklu Devri Türk Tarihi*, TTK, Ankara, 1989, s. 27; Wilhelm Barthold, *İlk Müslüman Türkler*, Örgün Yayınevi, İstanbul, 2008, s. 21; Osman Çetin, *Türk-İslâm Devletleri Tarihi*, Düşünce Kitabevi Yayınları, İstanbul, 2012, s. 87-89.

¹⁴³ Ebû’l Farac, C. I, s. 293.

¹⁴⁴ Tuğrul ve Çağrı Beyler ile ilgili geniş bilgi için bkz: Cihan Piyadeoğlu, *Selçukluların Kuruluş Hikayesi Çağrı Bey*, Timaş Yayınları, İstanbul, 2011; Mehmet Ersan-Mustafa Alican, *Selçukluların Yeniden Keşfetmek Büyük Selçuklular*, Timaş Yayınları, İstanbul, 2014, s. 43-54.

¹⁴⁵ Osman Turan, *Selçuklu Tarihi Araştırmaları*, haz: Altan Çetin-Bilal Koç, TTK, Ankara, 2014, s 11-13.

karşı koyabilecek hiçbir kuvvete rastlamadım” diyerek onu batı yönüne harekete teşvik etmiştir.¹⁴⁶

Bu gelişmelerden sonra Tuğrul ve Çağrı Beyler devlet kurma sürecine adım atmakla birlikte¹⁴⁷, hakimiyetleri altındaki Türkmen kitlelerini Anadolu’ya sevk etmişlerdir.¹⁴⁸ Ancak şunu da belirtmek gerekir ki, bu seferler ganimet yada sığınma amaçlı olmuş, Karahanlılar’ın ve Gazneliler’in baskısı azaldığında tekrar Maverâünnehir bölgesine çekilmişlerdi. Anadolu’ya Çağrı Bey ile başlayan ve 1040 yılına kadar devam eden Oğuz akınlarını bir keşif hareketi olarak değerlendirmek mümkündür. Ayrıca, Selçuklu Devleti’nin kuruluşundan Malazgirt Savaşı’na kadar süren 30 yıllık gaza ve savaşlar, Anadolu’da Bizans’ın gücünü kırmak ve burada yerleşme imkânı hazırlamak bakımından büyük bir öneme sahiptir.¹⁴⁹

Anadolu’ya yapılan seferler sadece Çağrı Bey’in yapmış olduğu seferler ile sınırlı kalmamış, daha sonraki yıllarda Tuğrul Bey de Anadolu seferlerine çıkmıştır. Hatta Malazgirt Kalesi’ni kuşatmış ancak alamamıştır. Akabinde Erzurum’u fethetmiş ve daha sonra tekrar Anadolu seferine geri dönmek niyeti ile 1054 yılında Azerbaycan’a geçmiştir.¹⁵⁰

Buraya kadar ifade etmeye çalıştığımız seferler ve daha sonraki gelişmeler Bizans tarafından tepkiyle karşılanmış ve Malazgirt zaferine uygun zemini hazırlamıştır.¹⁵¹ 26 Ağustos 1071’de Malazgirt¹⁵² ovasında meydana gelen savaşı kazanan Selçuklu ordusu, bu zaferle birlikte Bizans’ın Anadolu’yu savunmasına büyük bir darbe indirmiştir.¹⁵³ Bu

---

¹⁴⁶ Ali Sevim, *Anadolunun Fethi Selçuklular Dönemi*, TTK, Ankara, 2014, s. 33-35.

¹⁴⁷ Tuğrul Beyin, devleti kurma süreci ile ilgili bkz: *Azîmî Tarihi (Selçuklular Dönemiyle İlgili Bölümler: H. 430-538)*, haz: Ali Sevim, TTK, Ankara, 1988, 430-432.

¹⁴⁸ Bu akınlar ile ilgili geniş bilgi için bkz: Mükremin Halil Yinanç, *Türkiye Tarihi Selçuklular Devri*, C. I, TTK, Ankara, 2013, s. 31-35.

¹⁴⁹ Osman Turan, *Selçuklular ve İslâmiyet*, Ötüken Neşriyat, İstanbul, 2012, s. 48. Osman Turan, *Selçuklular Zamanında Türkiye*, Ötüken Neşriyat, İstanbul, 2014, s. 46.

¹⁵⁰ Abû'l Farac, C. I, s. 306; Osman Çetin, *Selçuklu Müesseseleri ve Anadolu’da İslâmiyet’in Yayılışı*, Marifet Yayınları, İstanbul, 1981, s. 30-34.

¹⁵¹ *Urfalı Mateos Vekayi-nâmesi (952-1136) ve Papaz Grigor’un Zeyli (1136-1162)*, çev: Hrant D. Andreasyan, notlar: Edouard Dulaurer- Halil Yinanç, TTK, Ankara, 2000, s.140-141; Abû'l Farac, C. I, s. 321.

¹⁵² Malazgirt Savaşı ile ilgili geniş bilgi için bkz: Faruk Sümer-Ali Sevim, *İslâm Kaynaklarına Göre Malazgirt Savaşı*, TTK, Ankara, 1971; Osman Turan, *Makaleler*, haz: Altan Çetin-Bilal Koç, Kurtuba Kitabevi, Ankara, 2010, s. 625-633.

¹⁵³ Malazgirt savaşı ile ilgili farklı bir bakış açısı için bkz: *Mikhaıl Psellos’un Khronographia’sı*, çev: Fikret Işıltan, TTK, Ankara, 1992, S. 229; John Julius Norwich, *Bizans; Yükseliş Dönemi (MS. 803-*

zaferden sonra Anadolu coğrafyası Türklere tamamen açılmış ve Bizans, özellikle Doğu Anadolu'daki direnme gücünü kaybetmiştir.¹⁵⁴ Danişmend Ahmed Gâzî, Saltuk, Artuk, Çavuldur ve Mengücek gibi Selçuklu komutanları kendilerine gösterilen yerleri fethetmişler, bu yerlerde Büyük Selçuklu Devleti'ne bağlı kalarak kendi yönetimlerini kurmuşlardır. Bu durum Anadolu'nun Türkleşmesini ve İslâmlaşmasını oldukça kolaylaştırmıştır.¹⁵⁵

Büyük Selçuklu Sultanı Alp Arslan'ın vefâtı ve oğlu Melikşâh'ın tahta oturmasından sonra Türkmenlerin Anadolu'ya girişleri ve yerleştirilmeleri daha planlı bir şekilde yürütülmeye başlanmıştır. Hatta Anadolu Türkiye Devleti'nin kurucusu olan Kutalmışoğlu Süleymanşah, İç ve Orta Anadolu'da Türk boylarını sistematik bir şekilde iskân edip yerleştirme siyaseti izlemiştir.¹⁵⁶ Takip edilen bu iskân politikasında özellikle Türk boylarının parçalanarak iskân edilmesine büyük bir özen gösterilmiştir. Böylece, kısa zamanda yoğun bir Türkmen kitlesini kendine çekmiş olan İç Anadolu sahasının Türkleşmesi ve İslâmlaşması sağlanarak Anadolu bir vatan haline gelmeye başlamıştır.¹⁵⁷

Malazgirt Savaşı sonrası yaşanan ve aralıksız olarak XIV. yüzyıla kadar devam eden bu göç dalgaları ile Anadolu'ya gelen Türklerin büyük çoğunluğunu Maverâünnehir, Horasan, Azerbaycan ve Erran bölgelerinden gelen topluluklar oluşturmuştur.¹⁵⁸ Türkistan'dan, önce İran, sonra Azerbaycan ve Doğu Anadolu topraklarına gelmiş olan Türkmenler, kaynakların ifade ettiği gibi, çok kalabalık olmaları nedeniyle yer bulma

---

1081), çev: Selen Hırçın Riegel, Kabalcı Yayınevi, İstanbul, 2013, s. 267-284; Georg Ostrogorsky, *Bizans Devleti Tarihi*, çev: Fikret Işıltan, TTK, Ankara, 2015, s. 318-320.

¹⁵⁴ Özgüdenli, s. 151-159; Turan, *Selçuklular ve İslâmiyet*, s. 50-51.

¹⁵⁵ Ayr. bilgi için bkz: Claude Cahen, *Türklerin Anadolu'ya İlk Girişleri*, TTK, Ankara, 1988; Faruk Sümer, *Selçuklular Devrinde Doğu Anadolu'da Türk Devletleri*, TTK, Ankara, 1998; Şeker, *Anadolu'nun Türkleşmesi ve Kültürel Hayat*, s. 83.

¹⁵⁶ Abû'l Farac, C. I, s. 328.

¹⁵⁷ Şeker, *Anadolu'nun Türkleşmesi ve Kültürel Hayat*, s. 83-84; Anadolu'nun Türkleşmesi ve İslâmlaşmasına etki eden faktörler için bkz: Mehmet Şeker, *Fetihlerle Anadolu'nun Türkleşmesi ve İslâmlaşması*, DİB Yayınları, Ankara, 2007, s. 73-118; Kemâl Vehbi Gül, *Anadolu'nun Türkleştirilmesi ve İslâmlaştırılması*, Akçağ Yayınları, Ankara, 2012, s. 124-127.

¹⁵⁸ Metin Bozkuş, "Anadolu Selçuklularında Sosyal Dinî ve Mezhebî Yapı", *CÜİFD*, C. V, sayı: 2, Sivas, 2001, s. 250.

sıkıntısı çekmişler ve neticede Anadolu'yu kendileri için kolayca fethedebilecek ve daha iyi yaşama imkanları temin edilebilecek bir ülke olarak görmüşlerdir.¹⁵⁹

Osman Turan'ın ifadesiyle bu göçmen unsur Müslüman ve Şâmânî iki kol halinde batıya doğru hareket ediyor ve İslâm ülkelerine girip Anadolu uc bölgelerine yığılıyorlardı.¹⁶⁰ Anadolu uc bölgelerine yığılan bu göçmen unsur çoğunluğu itibariyle İslâmiyeti benimsemekle birlikte, onu kendi sosyal ve ekonomik imkanları ölçüsünde öğrenmeye ve yaşamaya çalışmışlardır. Şunu da belirtmek gerekir ki yerli Müslüman halk, birtakım inanç ve davranışlarından dolayı bu göçebe topluluklardan pek hoşlanmamıştır. Ağırlıklı olarak Arap-Fars kültür unsurları ile desteklenen devlet yönetimi de göçebelere karşı benzer bir bakış açısıyla yaklaşmış ve onları kazanmaktan çok başından savmaya çalışmıştır. Bu durum, Türkistan'da olduğu gibi, Anadolu'da da göçebelerin dillerini kolayca anlayabildikleri bazı derviş ve şeyhleri kendilerine önder olarak kabul etmelerini ve dini bilgilerini onlardan öğrenmelerini beraberinde getirmiştir.¹⁶¹ Onların bu derviş ve şeyhlere itibar etmeleri tesadüf değildir. Nitekim, İslâm'ın ince ve teorik yönünü pek bilmeyen, hatta pek çoğu okuma yazma dahi bilmeyen, İslâm'ın kitabî gereklerini yerine getiremeyen ve kendi anladıkları tarzda bir yorum geliştiren babalar, bu Türkmenler arasında faaliyet gösteriyorlardı. Sözü edilen Türkmen babalarının en tanınmışlarından birisi Ebu'l-Bakâ Baba İlyas b. Ali el-Horasanî idi.¹⁶²

2.2. Moğol İstilâsı ile Birlikte Anadolu'ya Yapılan Göçler

Orta Asya'da başlayan Moğol istilâsı, bütün bir İslâm dünyasına dehşet saçarken, Anadolu'nun İslâmlaşması ve Tasavvuf'un Anadolu'da yayılması noktasında son derece önemli rol oynamıştır. Moğolların bu önemli rolü nasıl oynadıkları hususuna

---

¹⁵⁹ Turan, *Selçuklular ve İslâmiyet*, s. 50-51; Zeki Velidi Togan, *Umumi Türk Tarihine Giriş*, Enderun Kitabevi, İstanbul, 1981, s. 191-201.

¹⁶⁰ Turan, *Selçuklular Zamanında Türkiye*, s. 45.

¹⁶¹ Bozkuş, s. 250-251; Bu Türkmen zümrelerin daha sonra Babailer isyanında aktif rol oynadıkları görülmektedir. Ayr. bilgi için bkz: Ömer Lütfi Barkan, *Kolonizatör Türk Dervişleri ve Süleymaniye Camii ve İmareti Muhasebesi(1585-1586)*, haz: Çoşkun Çakır, Vakıflar Genel Müdürlüğü Yayınları, Ankara, 2013, s. 49; M. Said Polat, *Selçuklu Göçerlerin Dünyası, Karaçuk'tan Aziz George Kolu'na*, Kitapevi Yayınları, İstanbul, 2004.

¹⁶² Mustafa Akkuş, *İlhanlıların Anadolu'daki Dini Siyaseti*, Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, (Basılmamış Doktora Tezi), Konya, 2011, s. 232.

geçmeden önce, İslâmlaştırma fonksiyonuna zemin hazırlayan bu istilâlara kısaca değinmek yerinde olacaktır.¹⁶³

2.2.1. İslâm Dünyasını Sarsan Moğol Kasırgası

Moğollar, XIII. yüzyılın başlarında, İslâm dünyasını tehdit edecek yeni ve son derece dinamik bir askerî güç olarak ortaya çıkmışlardır.¹⁶⁴ Moğolların askerî bir güç olarak ortaya çıkması Cengiz Han döneminde olmuştur.¹⁶⁵ Nitekim, Cuveynî'nin ifade ettiğine göre, Cengiz Han'dan önce Moğolların belli bir yöneticisi yoktur. Ayrıca, Moğollar muhtelif kabilelere ayrılmış ve bu kabileler savaş halindeydiler.¹⁶⁶ Cengiz Han tarih sahnesindeki yerini alınca 1206 kurultayında Moğolları kendi idaresi altında toplamış¹⁶⁷ ve akabinde gerek İslâm tarihinin gerekse dünya tarihinin en önemli olaylarından biri olan Moğol istilâsını başlamıştır.¹⁶⁸ Öncelikle bütün Asya'yı, Doğu ve Orta Avrupa'yı altüst eden bu istilâ hareketi daha sonra Türkistan, Hârizm, Horasan, İran, Irak ve nihayet Anadolu'da kendini göstermiştir.¹⁶⁹

Cengiz Han yönetiminde harekete geçen Moğol orduları, 10-15 yıl gibi kısa bir süre içinde Orta Asya'daki bütün siyasî ve askerî güçleri ezip hükmü altına alarak, bu geniş coğrafyanın hemen hemen tamamına hâkim olmuştur.¹⁷⁰ Fakat bu büyük başarı, Cengiz Han için yeterli olmamış; yenme ve hükmetme tutkusu ona gereğinden daha büyük bir fetih planı çizmiş ve yeni bir hedef göstermiştir. Bu yeni hedef Hârizm, Mâverâünnehir, Horasan ve İran gibi doğu İslâm ülkelerine sahip olan Hârizmşahlar Devleti idi.¹⁷¹

¹⁶³ Kara, *Selçukluların Dini Serüveni*, s. 159; Ayr. bkz: Abdulkadir Yuvalı, "Anadolu'nun Türkleşmesi ve Moğollar", *Türk Dünyası Araştırmaları*, İstanbul, Ekim 1985, s. 38.

¹⁶⁴ Salim Koca, "Moğol İstilâsına Karşı Sultan Alâeddin Keykubâd'ın Güvenlik Politikası", *Gazi Türkiyat*, Güz 2009, sayı: 5, s. 188.

¹⁶⁵ Cengiz Han'dan önce Moğollar için bkn: Jean-Paul Roux, *Orta Asya Tarih ve Uygarlık*, çev: Lale Arslan, Kabalcı Yayınevi, İstanbul, 2006, s. 291-292.

¹⁶⁶ Cüveynî, *Tarih-i Cihan Güşa*, çev: Mürsel Öztürk, TCKB Yayınları, Ankara, 1999, s. 84; Moğolların kökeni ve devlet olma süreci ile ilgili bkz: Peter B. Golden, *Türk Halkları Tarihine Giriş*, çev: Osman Karatay, KaraM, Çorum, 2006, s. 335-345; Moğolların Dini ile ilgili bkz: Jean Paul Roux, *Türklerin ve Moğolların Eski Dini*, Çev: Aykut Kazancıgil, Kabalcı Yayınevi, İstanbul, 2011.

¹⁶⁷ 1206 Kurultayı için bkn: Jean-Paul Roux, *Moğol İmparatorluğu Tarihi*, çev: Aykut Kazancıgil ve Ayşe Bereket, Kabalcı Yayınevi, İstanbul, 2001, s. 135; Cengiz Han'ın Moğol hanı seçilmesi ile ilgili bkn: Ahmet Temir, *Moğolların Gizli Tarihi*, TTK, Ankara, 2010, s. 43-60.

¹⁶⁸ Corcî Zeydân, C. II, s. 539.

¹⁶⁹ Turan, *Selçuklular Zamanında Türkiye*, s. 523; Nevzat Köseoğlu, *Türk Dünyası Tarihi ve Türk Medeniyeti Üzerine Düşünceler*, Ötügen Neşriyat, İstanbul, 1997, s. 87-88.

¹⁷⁰ Ira M. Lapidus, C. I, s. 383.

¹⁷¹ Cengiz Han ile Harzemşahlar arasındaki mücadele için bkn: V. V Barthold, *Moğol İstilâsına Kadar Türkistan*, haz: Hakkı Dursun Yıldız, TTK, 1990, s. 418-422; Renê Grousset, *Stepler İmparatorluğu*

Moğollar ile Hârizmşahlar arasındaki sorunun nedeni ile alakalı olarak araştırmacılar farklı iddialar ortaya koymuşlardır. Bazı araştırmacılar, Moğollarla Hârizmliler arasındaki çekişmenin Orta Asya ticaret yollarının kontrol edilmesi isteğinden kaynaklandığını belirtmiştir. Diğer bazı araştırmacılara göre ise, Moğol istilâsı planlı bir sürecin ürünü değildir. İstila, birbirleriyle savaşmak niyetinde olmayan iki büyük gücün kontrolsüz gelişen birtakım olaylar neticesinde karşı karşıya gelmeleri üzerine başlamıştır. Moğollar başlangıçta, muhtemelen gücünü de göz önünde bulundurarak, Hârizmşahlar ile barışçıl ilişkiler kurmak istemiştir. Ancak olayların gelişimi iki devletin çok kısa sürede karşılıklı olarak savaş haline geçmesiyle sonuçlanmıştır.¹⁷²

Cengiz Han, Moğol siyasî birliğini sağladıktan sonra devletini ekonomik olarak kalkındırmak istemiştir. Bu sebeple yanibaşında siyasî ve ekonomik açıdan güçlü bir durumda bulunan Hârizmşahlılarla çatışmayı değil, dostluk tesis etmeyi hedeflemiştir. Hârizmşahlıların da Moğollarla çatışma hedefi yoktur. Karşılıklı bu iyi niyetlerin bir sonucu olarak Sultan Muhammed, Cengiz Han'a bir elçilik heyeti göndermiştir. Cengiz Han da kendisine gönderilen elçiye çok iyi mukabelede bulunmuş ve karşılıklı ticarî münasebetler kurma şeklinde bir karar almıştır. Yapılan antlaşma neticesinde, Moğol ülkesine giden ilk Hârizmli ticarî kervan ciddi bir sıkıntı ile karşılaşmadan mallarını satmış, buna mukabil olarak, Moğolların elçilik heyetini de içeren bir ticarî kervanı, Hârizm ülkesine doğru yola çıkmıştır.¹⁷³ Cuveynî'nin naklettiği bilgilere göre, Otrar valisi İnalçuk'un casusluk iddiasıyla kervandakilerin mallarına el koyulmuş, kervandakiler tutuklanmış ve akabinde de kaçabilen bir kişi hariç hepsi öldürülmüştür.¹⁷⁴ Aynı müellif, yaşanan bu olayın sultanın bilgisi dahilinde olduğunu zikretmiş ve bu durumun hem kendi ülkesine hem de İslâm dünyasına çok pahalıya mal olacağını da ifade etmiştir.¹⁷⁵

Atilâ, Cengiz Han, Timur, terc: Halil İnalçık, TTK, Ankara, 2011, s. 246-254; Koca, s. 188; Maveraünnehir ve Harizm bölgeleri için bkz: Ramazan Şeşen, *İbn Fadlan Seyahatnamesi ve Ekleri*, Yeditepe Yayınevi, İstanbul, 2012, s. 4-9; Aydın Usta, *Türklerin İslamlaşma Serüveni Sâmâniler*, Yeditepe Yayınevi, İstanbul, 2013, s. 17-30.

¹⁷² Kara, *Selçukluların Dini Serüveni*, s. 160-161; Öztürk, s. 41.

¹⁷³ Corcî Zeydân, C. II, s. 540; Öztürk, s. 41-42.

¹⁷⁴ Ayr. bkz: V. V. Barthold, *Orta-Asya Türk Tarihi Hakkında Dersler*, terc: Râgıp Hulusi Özdem, yayına haz: Kâzım Yaşar Koprıman-İsmail Aka, TTK, Ankara, 2013, s. 131-132; Vasiliy Vladimiroviç Barthold, *İslâm'da İktidarın Serüveni Halife ve Sultan*, çev: İlyas Kamalov, Yeditepe Yayınevi, İstanbul, 2012, s. 59-60.

¹⁷⁵ Cüveynî, s. 116-118; W. Barthold-M. Fuad Köprülü, *İslâm Medeniyeti Tarihi*, Akçağ Yayınları, Ankara, 2012, s 79.

Cengiz Han'a tüccarların akıbeti haberi ulaştığında büyük bir öfkeye kapılarak gözlerinden yaşlar akmaya başlamış¹⁷⁶; Sultan Muhammed'in kendisine reva gördüğü bu muameleyi şahsına ağır bir hakaret ve hükümlanlığına bir darbe olarak yorumlamıştır. Cuveynî'nin ifadesine göre bu öfke ateşinin sönmesi için kanların dökülmesinden başka çare kalmamıştır. Nitekim, Cengiz Han'ın başını açıp yüzünü toprağa koyarak üç gün üç gece inlemesi ve intikam için ordularını hazırlaması, onun müthiş öfkelerini ve intikam duygusunu göstermesi bakımından önemlidir.¹⁷⁷

Cengiz Han, 1220 yılında bütün gücüyle Hârizmşahlar Devleti üzerine yürümüş, Hârizmşahlar hükümdarı Alâeddîn Muhammed ise bu büyük istilâ karşısında tutunamamıştır. Kısa sürede Hârizmşahlar Devleti ve teşkilâtı çökmüş, orduları da dağılmıştır.¹⁷⁸ Moğol orduları, önlerine çıkan kuvvetler üzerinde devamlı korku, ümitsizlik ve panik yaratabilmek için hiç kimseye aman vermemişlerdir. Doğu İslâm dünyasının en zengin şehirlerini tahrip ve yağma edip, sivil halktan da milyonlarca insan öldürmüşlerdir.¹⁷⁹

Moğollar Hârizm'de kelimenin tam anlamıyla bir katliam yapmışlardır. Bu istilalar önünden kitleler kaçışıyor, bir kısmı gizlenmeye çalışıyor, bir kısmı şehirlerden çıkarak başka yerlere gidiyor, hatta bazıları da ölümler arasında yatarak ölmüş taklidi yapmak suretiyle kendilerini kurtarmaya çalışıyorlardı.¹⁸⁰ Öyle ki Cüveynî Hârizm'de yaşanan olayları anlatırken *“katliamdan sonra Moğol askerleri şehre girip yağma ettiler. Ayakta kalan evleri de yıktılar. Yiğitlerin yatağı, güzel kadınların kaynağı, refah ve mutluluğun eşliğine baş koyduğu ve devlet kuşunun yuva yaptığı yer olan Hârizm, çakalların gezindiği, baykuş ve kargaların yuva yaptığı bir yer oldu. Evler ve köşkler viraneye, gülbahçeleri çöplüğe, birer mimarî şaheseri olan saraylar taş ve toprak yığınına döndü.”*¹⁸¹ demek suretiyle bu katliamın boyutuna dikkat çekmektedir.

---

¹⁷⁶ Corcî Zeydân, C. II, s. 541.

¹⁷⁷ Cüveynî, s. 119; Ayr. bkz: İbrahim Kafesoğlu, *Harezşahlar Devleti Tarihi*, TTK, Ankara, 1956, s. 246; Osman Turan, *Türk Cihân Hâkimiyeti Mefküresi Tarihi; Türk Dünya Nizâmının Millî, İslâmî ve İnsanî Esasları*, Ötüken Neşriyat, İstanbul, 2003, s. 74-75.

¹⁷⁸ Ruysbroeckli Willem, *Mengü Han'ın Sarayına Yolculuk 1253-1255*, ed: Peter Jackson-David Morgan, çev: Zülal Kılıç, Kitap Yayınevi, İstanbul, 2010, s. 29.

¹⁷⁹ Koca, s. 188.

¹⁸⁰ Kara, *Selçukluların Dini Serüveni*, s. 161.

¹⁸¹ Cüveynî, s. 149.

Cengiz Han'ın başlattığı ve hanedanının devam ettirdiği bu kanlı süreci İbnü'l-Esîr ise şu cümlelerle kaydetmiştir: *“Bu büyük ve dehşet verici olay, muazzam musibet, gün ve gecelerimizi kararttı, hayatımızı perişan etti. Bölgede yaşayan bütün insanları ve özellikle Müslümanları kökünden kazıdı. Şayet birisi çıkar da Cenâb-ı Allâh'ın Hazret-i Adem'i yarattığı günden bugüne kadar bu büyük felâketin benzeri görülmüş ve yaşanmış değildir derse, mutlaka doğru söylemiş olur.”*¹⁸²

Moğolların istilaları genişledikçe İslâm memleketleri büyük bir tahribatlara uğramış ve Moğolların yapmış oldukları mezalim gün geçtikçe artmıştır.¹⁸³ Moğollar, sırasıyla Buhara, Semerkant, Hocend gibi şehirleri almış, kısa sürede Maverâünnehir bölgesi kontrol altına alınınca da Cengiz Han Horasan bölgesine yönelmiştir. Oğulları Ögedey ve Çağatay'ı da Hârezm üzerine göndermiştir. Moğol askerleri devrin kültür ve ticaret merkezi Ürgenç'i akabinde Irak-ı Acem, Meraga, Hemedan, Tebriz ve Erdebil'i ele geçirip büyük tahrib ve yağma hareketlerinde bulunmuştur.¹⁸⁴

Kaynaklarımız, bu tahribatların yanında, Moğolların Kur'an ile birlikte birçok kitabın hendeklere atıldığını, câmilere sığınan insanların câmi ile birlikte yakıldığını da belirtir. Ayrıca Abu'l Farac'ın rivayetine göre, Cengiz Han yangından önce câminin minberine çıkmış ve buranın sultanın evi olduğunu düşünerek hiddetini ifade eden bir nutuk vermiş¹⁸⁵ ve akabinde katliam başlamıştır. Osman Turan'ın ifadesine göre öldürmek için her bir Moğol askerine 24 kişinin düştüğü ve Harez'm'de öldürülenler arasında zamanın büyük şeyhi Necmeddin Kübrâ da bulunmaktadır. Cengiz Han, şöhretini duyduğu ve manevî kudretinden çekindiği için şeyhe haber göndererek çıkıp kendisine gelmesini ve şehir halkını tamamıyla öldüreceğini bildirmiş; Necmeddin Kübrâ ise: *"yetmiş yıl beraber yaşadığım hemşehrilerimden ayırlamam; belâ da müşterektir"* demiş ve bizzat savaşırken aldığı ok yarası ile şehit edilmiştir. Onun bu felâketi daha önce haber verdiği de rivayet edilir.¹⁸⁶

¹⁸² İbnü'l-Esîr, C. XII, s. 316.

¹⁸³ Tahir Harimi Balcıoğlu, *Türk Tarihinde Mezhep Cereyanları*, Kanaat Kitapevi, Ankara, 1940, s. 91.

¹⁸⁴ İlyas Kamalov, *Moğolların Kafkasya Politikası*, Kaknüs Yayınları, İstanbul, 2003, s. 15-16; Geniş bilgi için bkn: Cüveynî, s. 125-156; İbnü'l Esîr, C. XII ,s. 349-357.

¹⁸⁵ Abû'l Farac, C. I, s. 505-506; Osman Turan, *Selçuklular Tarihi ve Türk-İslam Medeniyeti*, Ötüken Neşriyat, İstanbul, 2013, s. 484.

¹⁸⁶ Turan, *Selçuklular Tarihi ve Türk-İslam Medeniyeti*, s. 486.

Cengiz Han'ın ölümünden (1227) sonra yerine oğlu Ögedey'in geçmesi ile istila hareketi Ön Asya bölgesine yönelmiştir.¹⁸⁷ Bu sırada Moğol istilâsına karşı koyması gereken İslâm dünyasının üç önemli gücü; Türkiye Selçukluları, Eyyübîler ve Hârizmşahlılar yaklaşan Moğol tehlikesine karşı birbirleriyle dayanışma içine gireceği yerde, ne yazık ki, birbirinin elindeki topraklara göz dikmişler ve böylece Moğolların istilâsına adeta davetiye çıkarmışlardır.¹⁸⁸

Celâleddin Hârezmşah, babası Sultan Muhammed'in ölümü üzerine onun yerini almış ve Moğollarla mücadele ede ede önce Gazne'ye oradan da Hindistan'a çekilmiştir. Üç yıl Hindistan'da kalan Celâleddin daha sonra İran'a dönmüş ve 1225 yılında Azerbaycan'a gelerek Meraga şehrini kendisine başkent yapmıştır.¹⁸⁹ Celâleddin'in Azerbaycan'a yerleşmesi, ister istemez onu bölgedeki diğer devletlerle ilgilenmeye şevketmiştir.¹⁹⁰

Alâeddin Keykubad ile Celâleddin Hârezmşah arasında önceleri iyi başlayan ilişkiler daha sonra yerini bazı gerginliklere bırakmıştır.¹⁹¹ Nitekim, Alâeddin Keykubad, Sultan Celâleddin'e Moğollarla anlaşması için tavsiyede bulunmuş ancak Celâleddin Hârizmşah, bu teklife olumlu cevap vermemek ile birlikte Anadolu'yu istilâ etmeye kalkışmıştır.¹⁹² Onun Ahlat'ı kuşatması hem Moğollara karşı Doğu Anadolu'da bir savunma hattı oluşturmaya çalışan Alâeddin Keykubad'ı hem de Eyyübîler'i tedirgin etmiştir.¹⁹³

Kaynakların ifadesine göre, iyi bir asker ve buna karşılık kötü bir siyaset adamı olan Celâleddin'in, Erzurum Meliki Cihanşah'ın tahriki¹⁹⁴ ile şiddetli bir muhasaradan sonra Ahlat'ı alması ve ağır bir biçimde tahrip etmesi (14 Mayıs 1230) üzerine ilişkiler

---

¹⁸⁷ Wilhelm Barthold, *Tarihte Türk Dünyası*, Örgün Yayınevi, İstanbul, 2008, s. 371.

¹⁸⁸ Bertold Spuler, *İran Moğolları İlhanlılar Devri Siyaset, İdare ve Kültür (1220-1350)*, çev: Cemal Köprülü, TTK, Ankara, 2011, s. 29; Kamalov, s. 16-17; Kara, *Selçukluların Dini Serüveni*, s. 164.

¹⁸⁹ Muammer Gül, *Orta Çağlarda Doğu ve Güneydoğu Anadolu; Tarihi Arka Plan ve XIII-XIV. Yüzyıl Moğol Hâkimiyeti*, Bilge Kültür Sanat Yayınları, İstanbul, 2010, s. 89.

¹⁹⁰ Çetin, s. 111.

¹⁹¹ Alâeddin Keykûbad ile Celâleddin Hârezmşah arasındaki ilişkilerin tarihi seyri için bkn: Önder Kaya, *Selahaddin Sonrası Anadolu'da Eyyübîler*, Yeditepe Yayınları, İstanbul, 2007, s. 203-207.

¹⁹² H. Ahmed Özdemir, *Moğol İstilâsı ve Abbâsî Devleti'nin Yıkılışı; Cengiz ve Hülâgü Dönemleri (612-656/1216-1258)*, İz Yayıncılık, İstanbul, 2011, s. 190-191.

¹⁹³ Bu dönemde Anadolu'daki siyasi durum ile ilgili geniş bilgi için bkn: Aydın Taneri, *Harzemşahlar*, TDV Yayınları, Ankara, 1993, s. 74-75; Öztürk, s. 43; Eyyübîler hakkında geniş bilgi için bkn: Ramazan Şeşen, *Eyyübîler (1169-1260)*, İSAM Yayınları, İstanbul, 2012.

¹⁹⁴ Turan, *Selçuklular Zamanında Türkiye*, s. 386-87.

bozulmuştur. Türkiye Selçuklu Devleti ve müttefiki Eyyübîler, Hârizmşah ordusu ile kozlarını paylaşmak üzere Erzincan yakınında Yassı Çemen'de karşılaştılar.¹⁹⁵ Neticede 10 Ağustos 1230'da Hârizm ordusu ağır kayıplar ve çok sayıda esir vererek kesin biçimde mağlup oldu.¹⁹⁶ Savaş sonunda Cihanşah bertaraf edilerek Erzurum tekrar Selçuklulara bağlandığı gibi Hârizmşahlar Devleti de 1231'de Celâleddin'in ölümü ile son bulmuştur.¹⁹⁷

Yaşanan bu siyasî hatalar, Moğollara karşı kurulabilecek bir savunma hattını ortadan kaldırmıştır. Türkiye Selçukluları her ne kadar bu savaşı kazansalar da güçlerinin önemli bir kısmını harcadıkları için yaklaşan tehlikesiye karşı daha hazırlıksız yakalanmalarına neden olmuştur.¹⁹⁸ Bu uygun ortamda, Moğollar birlikler halinde Doğu ve Güneydoğu Anadolu bölgelerine girerek Erzurum, Sivas, Diyarbakır, Meyyafâkirîn (Silvan), Bitlis, Mardin, Ahlat, Nusaybin, Habur gibi bölgenin belli başlı şehirlerini istila edip yağmalamış, bir Moğol birliği de Erbil önlerine kadar gelmiştir.¹⁹⁹ Böylelikle Doğu ve Güneydoğu Anadolu bölgeleri ile Irak'ın kuzeyine kadar olan bölge Moğol istila alanına girmiştir.²⁰⁰

Moğollar istila hareketleri boyunca, çok acımasız davranmış; erkek, kadın, çocuk, yaşlı demeden yolları üzerindeki çok sayıda insanı katletmiş; ihtiyaçları olan malları yağmalamış; hastane, cami, medrese gibi bütün önemli binaları yakarak tahrib etmiş ve bölgeyi bir korku imparatorluğuna dönüştürmüşlerdir.²⁰¹

Moğollar bu kötü muameleyi sadece Müslüman halka karşı uygulamıyorlardı. Nitekim, dönemin Ermeni kaynakları, Moğolların Ermeni ve Gürcü topraklarını feth ettikleri zaman kadın, çocuk, yaşlı, rahib, papaz demeden herkesi kılıçtan geçirdiklerini, süt emen çocukların bile başlarını ezerek öldürdüklerini, genç kızların ırzlarını kirlettiklerini, anne-babaların daha Moğol askerleri ile karşılaşmadan korku ve

---

¹⁹⁵ Alâeddin Keykûbad ile Eyyübîler arasındaki ittifak ve Yassı Çemen Savaşı ile ilgili geniş bilgi için bkn: İbni Bibi, *Muhtasar Selçuknâmesinden Anadolu Selçukî Devleti Tarihi*, çev: M. Nuri Gençosman ve F. N. Uzluk, Uzluk Basımevi, Ankara, 1941, 165-189; Kaya, s. 207-226.

¹⁹⁶ Abdülkadir Yuvalı, *İlhanlılar Tarihi Kuruluş Devri*, Erciyes Üniversitesi Yayınları, Kayseri, 1994, s. 27.

¹⁹⁷ Yazıcı, s. 289; Mehmet Ersan-Mustafa Alican, *Osmanlı'dan Önce Onlar Vardı; Türkiye Selçukluları*, Timaş Yayınları, İstanbul, 2013, s. 242.

¹⁹⁸ Gül, s. 93.

¹⁹⁹ Osman Turan, *Doğu Anadolu Türk Devletleri Tarihi*, Ötüken Neşriyat, İstanbul, 2013, s. 195.

²⁰⁰ Öztürk, s. 43-44; Yukarıda ismi geçen bölgeler ile ilgili ayrıntılı bilgi için bkn: Gül, s. 60-82.

²⁰¹ Öztürk, s. 44.

şaşkınlıktan çocuklarıyla beraber kendilerini uçurumdan attıklarını kaydederek, onların şiddetinin gayrimüslimler için de aynı şekilde olduğuna işaret etmişlerdir.²⁰²

Yaşanan bu son gelişmeler Sultan'ın Moğollara karşı duyduğu endişelerinde ne kadar haklı olduğunu göstermiştir. Keykûbad'ın tahta çıktığı yıllarda başlayan Moğol istilâsı, sonunda, Selçuklu sınırlarına gelip dayanmıştı. Doğudan gelen bu istilâ selinin, yalnız askerî güçle durdurulmasının çok zor olacağını hisseden Sultan, Moğollarla siyasî temasları başlatarak onlarla dostâne ilişkiler kurmanın iyi olacağını düşünmüştür.²⁰³

Moğolları birkaç yıl Horasan bölgesinde durdurmayı başaran Celâleddin'i yenmiş olması Keykûbad'ın siyasî itibarını arttırmıştır. Bu durumu da değerlendirmek isteyen Sultan, 1232 yılında Moğol Han'ına bir elçi göndermiştir. Böylece Moğollarla Selçuklular arasında doğrudan siyasî münasebetler başlamış olmakla birlikte Keykûbad, her ihtimale karşı harbe hazırlanmaktan da geri durmamış ve bu maksatla ordusunu takviyeye, doğuda harap olan kaleleri tamir ve tahkime başlamıştır.²⁰⁴

Alâeddin Keykubad'ın elçi göndermesiyle başlayan Selçuklu-Moğol münasebetleri, 1235 yılında Ögedey'in, Alâeddin Keykubad'a yıllık bir miktar hediye göndermek suretiyle kendisine tabi olmasını teklif etmesiyle devam etmiştir.²⁰⁵ Alâeddin Keykubad, Moğol tehdidini önleyebilmek için bu teklifi kabul etmiş, ancak bu hamle geçici bir süre için çözüm olabilmıştır. Nitekim, Moğollar Alâeddin Keykubad hayatta iken saldırıya geçmemiş, fakat Alâeddin Keykubad vefat ettiği²⁰⁶ ve yerine oğlu II. Gıyaseddin Keyhüsrev geçtiğinde durum tamamen değişmiştir.²⁰⁷

---

²⁰² Hasan Oktay, *Ermeni Kaynaklarında Türkler ve Moğollar*, Selenge Yayınları, İstanbul, 2007, s. 34.

²⁰³ Moğollara karşı alınan tedbirler için bkz: İlhan Erden, "I. Alâeddin Keykubad'ın Doğu Politikası ve Moğollar", *II. Ulusal I. Alâeddin Keykubat ve Dönemi Sempozyumu Bidirileri (06-07 Kasım 2008 Konya)*, s. 87-91; Ali Öngül, *Selçuklular Tarihi II; Anadolu Selçukluları ve Beylikler*, Çamlıca Yayınevi, İstanbul, 2014, s. 124; Çetin, s. 113.

²⁰⁴ Turan, *Selçuklular Zamanında Türkiye*, s. 408-409; Çetin, s. 114.

²⁰⁵ I. Alâeddin Keykubad'ın Moğollara gönderdiği elçiler ile ilgili geniş bilgi için bkz: İbn Bibi, C. I, s. 449-451; Ali Üremiş, *Türkiye Selçuklularının Doğu Anadolu Politikası*, Babil Yayıncılık, Ankara, 2005, s. 287-288.

²⁰⁶ I. Alâeddin Keykubad dönemi siyasî olaylar ile ilgili geniş bilgi için bkz: Emine Uyumaz, *Sultan I. Alâeddin Keykubad Devri Türkiye Selçuklu Devleti Siyasî Tarihi (1220-1237)*, TTK, Ankara, 2003; I. Alâeddin Keykubad'ın ölüm nedeni hakkında bkz: Salim Koca, *Selçuklu Devri Türk Tarihinin Temel Meseleleri*, haz: Sencen Koca-İsa Sarı, Berikan Yayınevi, Ankara, 2011, s. 379-402.

²⁰⁷ Öztürk, s. 45.

2.2.2. Köseadağ Savaşı'na Davet: Babaîler İsyanı

Alâeddin Keykubad dönemi, Türkiye Selçuklularının siyasî, askerî ve iktisadî bakımlardan en parlak devresidir. Alâeddin Keykubad, yaptığı seferlerle ticaret yollarının güvenliğini sağlarken, inşa ettirdiği kervansaraylar ve geliştirdiği ticaret siyasetiyle de iktisadî kalkınmayı sağlamıştır. İlim ve kültürün gelişmesi için tedbirler almış, Moğollar önünden kaçan Türkistanlı ve İranlı âlim, şair, sanatkarlar ve mutasavvıflara kucak açmış ve onları korumuştur. Ülkeyi baştan başa çeşitli eserlerle donatmıştır. Bütün bu nedenlerle Abbasî halifesi ona yazdığı mektup ve menşurlarda “*Sultanu'l Âzam*” olarak hitap etmiştir.²⁰⁸

Alâeddin Keykubad öldüğü zaman geride üç oğlu kalmıştı. Bunlar 16 yaşlarında olan Gıyâseddin Keyhüsrev, 8-9 yaşlarında İzzeddin Kılıç Arslan ve daha küçük yaştaki Rükneddin idiler.²⁰⁹ Alâeddin Keykubad'ın ölümü üzerine Selçuklu ileri gelenleri veliahd Kılıç Arslan yerine kardeşi II. Gıyaseddin Keyhüsrev (1237-1246)'i tahta çıkardılar. Fakat onda babasının üstün özellikleri yoktu ve kifayetsiz bir hükümdar olarak devlet erkânı içerisinde birinci derecede rol oynamak isteyen Sadeddin Köpek'in tahakkümü altına girmişti.²¹⁰ Nitekim onun tahrik ve telkinleriyle Hârizm Beyi Kayır Han, Atabeg Şemseddin Altunaba, Kemâleddin Kâmyâr, Tâceddin Pervane, Hüsameddin Kaymerî, sultanın Kılıç Arslan ve Rükneddin isimli kardeşleri, annesi vb. devlet ileri gelenleri ile kendi yakınlarını öldürtmüştü.²¹¹ Sadeddin Köpek'in ihtirası Selçuklu tahtına oturmaya kadar uzanıyordıysa da, bu durum anlaşıldığında 1238 veya 1239'da öldürüldü.²¹² Tabiatıyla Köpek'in desiseleri devleti oldukça zayıflatmıştı.²¹³

Bütün bunlar yaşanırken meydana gelen bir iç gelişme Türkiye Selçuklu Devleti'nin zaafiyetini ortaya koyması ve hatta daha da artırması yönüyle önemlidir. Moğol istilâları çok sayıda Türkmen'in Güneydoğu Anadolu'ya gelmelerine neden olmuştu. Selçuklu, Hârizmli ve Eyyubî güçlerinin sık sık faaliyet gösterdikleri bu bölge, iktisadî

²⁰⁸ İbni Bîbî, *Selçuknâme*, s. 151; Turan, *Selçuklular Zamanında Türkiye*, s. 410-411; Yazıcı, s. 289-290.

²⁰⁹ Merçil, s. 136.

²¹⁰ P. M. Holt- A. K. S. Lambton- B. Lewis, C. I, s. 257; Sadeddin Köpek hakkında geniş bilgi için bkz: Muharrem Kesik, *Türkiye Selçuklular-Makaleler-*, Kriteer Yayınevi, Ankara, 2015, s. 135-138.

²¹¹ Yazıcı, s. 290; Merçil, s. 137.

²¹² İbni Bîbî, *Selçuknâme*, s. 160.

²¹³ Turan, *Selçuklular Zamanında Türkiye*, s. 423-431; Yazıcı, s. 290.

ve sosyal şartları itibarıyla sıkıntı içerisindeki toplulukları barındırıyordu.²¹⁴ Siyasî ortamın bu olumsuz durumuna, İslâmiyet'in inceliklerinin tam olarak anlaşılammış olması da eklenince, Baba Resul lakabıyla anılan Baba İlyas Horasanî'nin isyanı için gerekli şartlar oluşmuş bulunuyordu.²¹⁵

Ahmet Yaşar Ocak'ın da belirttiği gibi, iktisadî ve içtimaî bir takım etkenler, buna ilave olarak Baba Resûl'ün propagandalarını tereddütsüz kabule yarayacak elverişli dinî ortam ve nihayet muhtemel bazı iç ve dış siyasî teşvik ve tahrikler, Türkmenleri mâruz buldukları zorlukları değiştirmek veya siyasî iktidarı ele geçirerek devlete bizzat sahip olmak, yahut da onu zorlayarak istekleri doğrultusuna getirmek maksadıyla bir ayaklanmaya girişme konusunda cesaretlendirmiştir.²¹⁶

Baba İlyas'ın başkaldırması çok geniş yankılar uyandırdı. Halifesi Baba İshak'ın da iştiraki ile çok sayıda Türkmen, isyan içerisinde yer aldı. Önce Samsat civarında başlayan başkaldırı, daha sonra Amasya çevresinde yayıldı. Baba İshak da Adıyaman'da isyan etmişti. İsyancılar tesir sahalarını genişletirken, kendilerine katılmayanlara karşı son derece de gaddar davranıyorlardı. Kendilerine Baba İlyas'tan dolayı Babaî denilen asiler Konya'ya doğru ilerlediklerinde Necmeddin Behramşah komutasındaki 60.000 kişilik Selçuklu ordusunca, Kırşehir'in Malya sahrasında karşılandılar.²¹⁷

Babaîler, Selçuklu kuvvetlerini tam on iki defa yenilgiye uğratmışlardı. Sonunda ancak paralı Frank askerleri²¹⁸ kullanılarak ağır bir yenilgiye uğradılar ve katliama tabi tutuldular. Sağ kalıp yakalanabilenler ise Konya'ya götürüldü; kaçabilenler ise etrafa, uzak mıntıkalara dağılıp saklandılar.²¹⁹ 1246 Moğol işgali ile beraber, baskı altında kalmadan, daha rahat bir ortamda yaşamak ümidiyle özellikle Bizans sınır mıntıklarında ortaya çıkmaya başlayan Menteşeogulları, Aydınoğlu ve Osmanlı

---

²¹⁴ Merçil, s. 138.

²¹⁵ Babaîler İsyanına zemin hazırlayan tarihsel süreç ile ilgili bkz: İbn Bibi, C. II, s. 49-53; Abu'l-Farac, C. II, s. 539-546; Fuad Köprülü, *Anadolu'da İslâmiyet*, Akçağ Yayınları, Ankara, 2012, s. 49-52; Ahmet Yaşar Ocak, *Babaîler İsyanı; Alevîliğin Tarihsel Altyapısı Yahut Anadolu'da İslâm-Türk Heterodoksisinin Teşekkülü*, Dergah Yayınları, İstanbul, 2014, s. 68; Ahmet Yaşar Ocak, "Baba İlyas", *İA*, C. 4, s. 368; Şahin, *Orta Zaman Türkleri*, s. 163-174; Yazıcı, s. 290-91.

²¹⁶ Ocak, *Babaîler İsyanı*, s. 68; Ahmet Yaşar Ocak, *Türk Sufiliğine Bakışlar*, İletişim Yayınları, İstanbul, 2012, s. 261-264.

²¹⁷ Merçil, s. 138; Yazıcı, s. 290-91; Ahmet Taşğın, *Klasik Kaynaklarda Heteredoks Dervişler ve Heterodoksi*, Dün Bugün Yarın Yayınları, İstanbul, 2012, s. 23.

²¹⁸ Abu'l-Farac, C. II, s. 540.

²¹⁹ Ocak, *Türk Sufiliğine Bakışlar*, s. 263.

beylikleri gibi uç beyliklerine gittiler ve oralarda hem fetih hareketlerine katıldılar hem de dinî görüşleri yaydılar.²²⁰

2.2.3. Sonun Başlangıcı: Köseadağ Savaşı

Babaîler isyanı Moğollar için büyük bir fırsatın doğmasına neden olmuştur. Nitekim, Moğollar, Babaîler isyanı sırasında Selçukluların zayıf bir durumda olduğunu ve sultanın acizliğini anlamışlardı. Bu durum Moğolları harekete geçirmiş ve 1241'de Selçuklu sınırlarında dolaşan Moğol ordusunun başına Baycu Noyan komutan olarak tayin edilmiştir. 1242 sonbaharında Baycu Noyan Selçuklu ülkesine girdi ve şiddetli bir muhasaradan sonra Erzurum'u işgal ve tahrip etti.²²¹ Akabinde 4 Temmuz 1243'teki Köseadağ Savaşı'nda Selçuklu ordusu kesin bir mağlubiyete uğratıldı. Bu savaştan sonra devletin Moğollara bağlanması takip edecektir.²²² Bu da Türkiye Selçuklu Devleti için siyasî düşüşün başlangıcını oluşturacaktı. Köseadağ Savaşı'ndan sonra II. Gıyaseddin Keyhüsrev Antalya'ya kadar kaçtı. Tam manasıyla bir başıboşluk içindeki vaziyet, vezir Mühezzebüddin Ali ve Amasya kadısının ustaca gayretleriyle ve Moğollara verilecek belirli bir vergiyle, geçici bir süre için de olsa, kısmen telâfi edilebildi.²²³ Ancak II. Gıyaseddin Keyhüsrev (ö. 1246)'den sonra Türkiye Selçuklu Devleti, tarihe karıştığı 1308'e kadar sözde sultanların, şehzadelerin birbirleriyle mücadeleleri; devlet adamları ve ileri gelenlerin ihtirasları, tahrikleriyle; suikastlar, isyanlar, Bizans'a ilticalar, Moğolların intikam seferleri, ekonomik çöküntü ve halkın perişanlığı içerisinde ömür sürdü.²²⁴

2.2.4. Moğolları Durduran Savaş: Ayn Câlût

Moğolların İslâm dünyasındaki ilerleyişleri Anadolu'yu kontrolleri altına aldıktan sonra da devam etmiştir. 1258 yılında Hülagu komutasındaki Moğollar Abbasî hilafetini

---

²²⁰ Ocak, *Ortaçağ Anadolu'sunda İslamın Ayak İzleri Selçuklu Dönemi*, Kitap Yayınevi, İstanbul, 2011, s. 78; Gölpınarlı, *Mevlânâ Celâleddin*, s. 7-8.

²²¹ Ayr. bilgi için bkn: Şehbenderzâde Ahmed Hilmi ve Ziya Nur Aksun, *İslâm Tarihi 2; Türkler ve İslâm (Selçuklular, Haçlı Seferleri, Moğollar ve Sonrası)*, Ötügen Neşriyat, İstanbul, 2011, s. 83-84.

²²² Köprülü, *Anadolu'da İslâmiyet*, s. 53; Devletin Moğol hakimiyetine girme süreci ile alakalı geniş bilgi için bkz: Mehmet Ersan, *Türkiye Selçuklu Devletinin Dağılışı*, Birleşik Yayınevi, Ankara, 2010, s. 67-93.

²²³ Gölpınarlı, *Mevlânâ Celâleddin*, s. 4-5.

²²⁴ Yazıcı, s. 291-292; Mehmet Ersan, *Türkiye Selçuklu Devletinin Dağılışı*, s. 70.

ortadan kaldırdılar²²⁵ ve Suriye istikametine doğru devam ettiler.²²⁶ Moğol orduları 1260 yılında Şam şehrini ele geçirdi ve Suriye bölgesi böylelikle Moğol istilâsı altına girmiş oldu. Suriye bu dönemde Eyyübîlerin yönetimi altında idi.²²⁷

Moğol ordusunun Suriye'den sonraki ilerleme istikametinin Kahire olduğu açıktı. Mısır'da hâkimiyet sahibi olan Memlükler önce bir toplantı yaptılar ve yaklaşan tehlikeye karşı dirayetli bir şekilde koyabilmek için saltanat naibliği görevinde bulunan Kutuz'u oybirliği ile sultanlığa getirdiler. Hülagu, Kahire'de bulunan Kutuz'a elçi göndererek teslim olmasını istedi. Ancak gelen Moğol elçileri savaşma niyetinde olan Memlükler tarafından öldürüldü. Kutuz komutasındaki Memlük ile Moğol ordusu 1260 yılında Ayn Câlût²²⁸ mevkiinde karşı karşıya geldi.²²⁹ Savaş Memlüklerin Moğolları mağlup etmesi ile sonuçlandı. Yapılan savaş tarihin akışını değiştirmiş ve uzun bir süredir durdurulamadan ilerleyen Moğol gücünün önü kesilmiştir.²³⁰

Moğolları durduran güç olmaları Memlüklere İslâm dünyasının bütününün de büyük bir prestij sağlamıştır. Onlar bu zafer neticesinde İslâm dünyasının en büyük ve etkili gücü haline gelmiştir.²³¹ Devletin gerçek kurucusu sayılan Baybars, bu zaferin akabinde, İslâm dünyası nezdinde siyasal meşruiyetini güçlendiren bir adım daha atmış ve Moğollar tarafından ortadan kaldırılan Abbasî hilafetini, son halifeyi Kahire'ye getirmek suretiyle tekrar canlandırmıştır.²³² Böylelikle hilafetin hâmisi sıfatıyla Memlüklerin bütün İslâm dünyası nezdindeki nüfuz ve prestijlerini artırmıştır. Onların İslâm dünyasındaki bu etkili konumu, XVI. yüzyılda Osmanlı Devleti tarafından ortadan kaldırılmalarına kadar devam etmiştir.²³³

---

²²⁵ Bağdat'ın zaptı ve Halifenin esir edilmesi ile ilgili geniş bilgi için bkz: Hasan Oktay, *Ermeni Kaynaklarında Türkler ve Moğollar*, Selenge Yayınları, İstanbul, 2007, s. 135-136.

²²⁶ Geniş bilgi için bkz: Özdemir, *Moğol İstilâsı*, s. 248-313.

²²⁷ Ayr. bilgi için bkz: Nadir Devlet, "İlhanlılar", *DGBİT*, C: IX, İstanbul, 1987, s. 63; Abdülkadir Yuvalı, "İlhanlılar", *TDVİA*, C: 22, Ankara, 2000, s. 102-103; Şahin, *Orta Zaman Türkleri*, s. 181-191; Gül, s. 109-110.

²²⁸ Ph. K. Hitti, s. 928-929

²²⁹ P. M. Holt- A. K. S. Lambton- B. Lewis, C. I, s. 258.

²³⁰ Ayr. bkz: Jean Paul Roux, *Türklerin Tarihi Pasifik'ten Akdeniz'e 2000 Yıl*, çev: Aykut Kazancıgil-Lale Arslan-Özcan, Kabalcı Yayınevi, İstanbul, 2015, s. 268; Çetin, "İlhanlı Hâkimiyeti Altında Anadolu'da Siyasetin Temel Dinamiği: Göçebe Moğol-Türkmen Çatışması", s. 1208.

²³¹ Hodgson, C. II, S. 458.

²³² Ph. K. Hitti, s. 932-933.

²³³ Ph. K. Hitti, s. 932; Öztürk, s. 46-48.

2.2.5. Anadolu'nun Yeni Misafirleri: Şeyhler ve Dervişler

Yukarıda da ifade ettiğimiz gibi, Orta Asya'da başlayan Moğol istilâsı, bütün bir İslâm dünyasına dehşet saçarken, Anadolu'nun İslâmlaşması ve tasavvufun Anadolu'da yayılması noktasında son derece önemli bir rol oynamıştır. Nitekim Moğol istilâsı ile birlikte Anadolu'ya gelen bu kadar yoğun Türkmen kitleleri içinde çeşitli mesleklere ve statülere sahip insanlar bulunmakla birlikte bunlar arasında zengin tacirler, fikir ve sanat adamları, şeyhler ve dervişler de bulunmaktaydı.²³⁴

Anadolu'da tasavvufun yayılması büyük oranda bölgenin Türkleşmesine paralel bir gelişmedir. Malazgirt zaferini takip eden dönemde başlayan ve XIII. yüzyılın başından itibaren de Moğol istilâsıyla yoğunluk kazanan göç hareketleri, beraberinde pek çok tarikatın Anadolu'ya girmesine yol açmıştı. Anadolu'nun yeni bir hayatı idame ettirmeye elverişli koşulları, yine Moğol istilâsı tehdidine karşı bir sığınak olarak görülmesi, Türkmenler kadar dervişler için de cezbedici unsurlardı.²³⁵

Alâeddin Keykubad, din adamlarına, alimlere ve mutasavvıflara karşı büyük bir saygı göstermekteydi. Bu yüzden Moğolların önünden kaçarak gelen ve Anadolu'da kendisine bir sığınak bulmaya çalışan bu insanları büyük bir memnuniyetle ülkesine kabul etmiş, onları samimiyetle karşılamıştır. Öyle ki Konya şehri²³⁶, Moğollar'dan dolayı evlerini barklarını bırakıp kaçan bu mutasavvıf şeyh ve dervişlerin, ilim ve fikir adamlarının bir sığınma merkezi haline gelmiştir.²³⁷

Türkistan ve Horasan bölgelerinde oturan ve katliamdan kurtulabilen ya da Moğolların kendi şehirlerine doğru gelmekte olduklarını haber alan müslüman halk kendileri için daha güvenli yerlere göç etmekteydi.²³⁸ Zaten yapacakları çok fazla da bir şey yoktu. Çünkü Barthold'un da belirttiği gibi, "*işgal edilen bazı yerlerde Moğollar yerli halkı kovuyor, halk sadece sırtındaki elbiselerle şehri terk etmek zorunda kalıyordu.*"²³⁹

²³⁴ Köprülü, *Türk Edebiyatında İlk Mutasavvıflar*, s. 83-84; Fuad Köprülü, *Osmanlı Devletinin Kuruluşu*, Akçağ Yayınları, Ankara, 2013, s. 72-73.

²³⁵ Resul Ay, *Anadolu'da Derviş ve Toplum; 13-15. Yüzyıllar*, Kitap Yayınevi, İstanbul, 2014, s. 16.

²³⁶ Bu dönemde Konya'nın önemi için bkz: Tuncer Baykara, *Türkiye Selçuklularının Sosyal ve Ekonomik Tarihi*, IQ Kültür Sanat Yayıncılık, İstanbul, 2004, s. 213-220; Yusuf Küçükdağ-Caner Arabacı, *Selçuklular ve Konya*, Selçuklu Belediyesi Yayınları, Konya, 1994.

²³⁷ Koca, *agm*, s. 188-189; Osman Çetin, "Sultan I. Alâeddin Keykubad ve Selçuklu-Moğol Münasebetleri", UÜİFD, S. IV, C. IV, yıl: 4, 1992, s. 109-110; Kara, *Selçukluların Dini Serüveni*, s. 167.

²³⁸ Kara, *Selçukluların Dini Serüveni*, s. 164.

²³⁹ Barthold, *Türkistan*, s. 435.

Moğolların önünden kaçmak üzere bu bölgelerden adeta bir insan seli halinde batıya doğru Türkmen göçleri başlamıştır. Türkistan bölgelerinden başlayan bu göçler Maverâünnehir ve Horasan bölgelerinde batı yönüne doğru sürekli bir biçimde devam etmiştir. İşte Moğolların sebep olduğu ve XIII. yüzyılda Anadolu'ya doğru meydana gelen bu göçler, o ana kadar bu topraklara yapılan göçlerin en yoğun ve en önemlilerindedir. Çünkü bu göçler Küçük Asya'da önemli etnik ve dinî değişmelere sebep olmuştur. Bu istila sebebiyle gerek Hârizm gerekse diğer Türk bölgelerinden göç eden insanların istikameti Hindistan, Azerbaycan, Irak ve Suriye de dahil olmak üzere özellikle Anadolu bölgesi olmuştur.²⁴⁰

---

²⁴⁰ Turan, *Selçuklular Tarihi ve Türk-İslam Medeniyeti*, s. 257-264; Kafesoğlu, *Harezşahlar Devleti Tarihi*, s. 291-292; Köprülü, *Osmanlı Devletinin Kuruluşu*, s. 72-73; Kara, *Selçukluların Dini Serüveni*, s. 164-165; Ülgener, s. 91.

BÖLÜM 3: TASAVVUF'UN ANADOLU'YA YAYILMASINDA MOĞOL İSTİLÂSİ'NİN ETKİSİ

3.1. Tasavvuf'un Yayılmasında Tarihî Şartların Uygunluğu

Türkiye Devleti'nin Anadolu topraklarında XI. yüzyılda kurulmasından XIV. yüzyılın başında ortadan kalkmasına kadarki dönem; tam anlamıyla bir siyasal mücadele tarihi olarak tanımlanabilir. Bu genç devlet yeni topraklarda var olma savaşı verirken bir yandan çevresindeki devletler, Bizans ve Haçlılar; diğer yandan sultan adayı şehzade kavgaları, Türkmen göçleri ve son olarak da Moğol baskısı ile uğraşmak durumundaydı. Selçuklu sultanları Moğol hâkimiyetinde iş başında kalmaya devam ettilerse de yönetimi fiilen kaybetmeleri neticesinde muhtelif Türkmen aşiretleri XIII. yüzyılın sonunda buldukları bölgelerde beylikler halinde teşkilatlanarak bağımsızlıklarını ilan ettiler.²⁴¹ İşte Anadolu'da tasavvuf, bütün bu gelişmeler içinde oluşmuştur.²⁴²

İslâm dünyasında tasavvufun bu dönemde kurumsallaşıp yayılması tarihî ve sosyal şartların uygunluğuyla alakalıdır. Nitekim Mustafa Kara'nın da ifade ettiği gibi, ekol, mezhep ve tarikatların değişik sistem ve doktrinler olarak ortaya çıkması dönemin siyasî, fikrî, ekonomi ve sosyal şartlardan bağımsız değerlendirilmemelidir.²⁴³

XIII. yüzyıl tasavvufun gelişmesi ve kurumsallaşması için uygun sosyolojik ve psikolojik şartların oluştuğu bir dönemdir. Nitekim bu dönemde İslâm dünyası siyasal açıdan hiç olmadığı kadar zor şartlar altındaydı.²⁴⁴ Ayrıca bu dönemde İslâm dünyası, XI. yüzyıldan beri var olan Haçlı seferlerinin olumsuz etkileri ile karşı karşıya kalmaya devam etmekteydi.²⁴⁵ Ancak şunu da ifade etmek gerekir ki coğrafyanın şartlarının

---

²⁴¹ Moğolların gelişi ve karışıklık dönemi ile ilgili ayrıntılı bilgi için bkz: Claude Cahen, *Osmanlılardan Önce Anadolu*, çev: Erol Üyepazarcı, Türk Vakfı Yurt Kurumları Yayınları, İstanbul, 2014, s. 235-310; Dönemin siyasî ve sosyal tarihi ile ilgili ayrıntılı bilgi için bkz: Köprülü, *Osmanlı Devleti'nin Kuruluşu*, s. 62-90.

²⁴² Rüya Kılıç, "Anadolu Selçuklu ve Beylikler Döneminde Sufî Çevreler: Toplu Bir Bakış Denemesi", *Biliş*, 2005 Bahar, sayı: 33, s. 228; Kadir Özköse, "Anadolu'nun Türkleşmesi ve İslamlaşmasında Tasavvufî Zümre ve Akımlarının Rolü", *CÜİFD*, C: VIII/I, Sivas, Haziran 2003, s. 254-256; Ünver Günay-Harun Güngör, *Başlangıçlardan Günümüze Türklerin Dinî Tarihi*, Rağbet Yayınları, İstanbul, 2009, s. 400-412; Ahmet Yaşar Ocak, *Türkiye Sosyal Tarihinde İslamın Macerası Makaleler-İncelemeler*, Timaş Yayınları, İstanbul, 2010, s. 145-150.

²⁴³ Mustafa Kara, *Tasavvuf ve Tarikatlar Tarihi*, Dergah Yayınları, İstanbul, 2013, s. 145.

²⁴⁴ Bu devrin genel özellikleri için bkn: Gölpınarlı, *Mevlânâ Celâleddin*, s. 3-22.

²⁴⁵ Amin Maalouf, Haçlı seferlerinin Müslümanlar üzerindeki etkisini anlatırken genç kızların utanç içinde yüzlerini elleriyle kapatıp gizlenmek zorunda kaldıklarını belirtir. Bu durum, Haçlı seferlerinin bölge

olumsuz anlamda derinleşmesi esas itibarı ile Moğol istilâsı nedeniyle olmuştur. Nitekim Moğol istilâsı, siyasal açıdan yol açtığı anarşi ortamının yanında, insanları korku ve yıkıcı şiddetle karşı karşıya bırakmasıyla da sosyal ve psikolojik açılardan bir çöküşe neden olmuş; sürekli savaşmak zorunda kalan, hep tedirginlik içerisinde bekleyen, vahşice yapılan katliamlara tanık olan insanlar, topluma, hayata ve geleceğe karşı hep umutsuz ve karamsar kalmıştır. Tasavvuf bu anlamda çağın umutsuz ve huzursuz insanına bir huzur yolu sunmuştur.²⁴⁶

Hasan Kayıklık, *Tasavvuf Psikolojisi* adlı çalışmasında bu duruma işaret ederek, insanları tasavvufa yönelten nedenler üzerinde durmuş ve tasavvufi yaşayışın psikolojik izahını yapmıştır. Yazarın ifadesine göre insan dışsal etkenler ile beraber kendi özünde kaynaklanan *Hakikat* arzusunun etkisinden kurtulamayarak bu yola girmektedir. Arayış içerisinde olan bu insan, bu uzun ve karmaşık yolculukta kendisine manevî bir önder seçer ve kendini onun himayesinde güvende hisseder.²⁴⁷

Gerçekten de bu dönemde insanların kendilerini güvende hissedebilecekleri ve huzur içerisinde yaşayabilecekleri önemli kurumların başında tarikatlar gelmektedir. Nitekim tasavvufun örgütlenmiş biçimi olan tarikatlar, mensupları için sadece dinî kaidelerin öğrenildiği ve uygulandığı bir sistemi ifade etmemektedir. Aksine tarikatlar toplumsal anlamda çok daha derin bir fonksiyon icra etmektedir. Mustafa Kara, bu kurumların görev ve sorumlulukları üzerinde uzunca durmuş ve bunların sosyal hayattaki önemine vurgu yapmıştır. Tekkeler, insanların ruh hastalıklarına olduğu kadar beden sağlığına da çareler aramış, toplumda hor görülen insanlara yardım elini uzatmış ve huzur evleri gibi faaliyet göstermiştir.²⁴⁸

XIII. yüzyıl boyunca, İslâm dünyasında tasavvufun ve tasavvufî kurumların yaygınlaşmasının en önemli nedenlerinden biri de siyasî iktidarların bu kurumlara olan

---

insanlarına siyasal ve ekonomik zarar verdiği gibi sosyolojik ve psikolojik açıdan da büyük bir buhranın yaşanmasına neden olduğunu gösterir bkz: Amin Maalouf, *Arapların Gözünde Haçlı Seferleri*, çev: Ali Berktaş, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul, 2012, s. 13; Haçlı seferleri ile ilgili geniş bilgi için bkz: Steven Runciman, *Haçlı Seferleri Tarihi*, çev: Fikret Işıltan, TTK, Ankara, 2008; Carole Hillenbrand, *Müslümanların Gözünden Haçlı Seferleri*, çev: Nurettin Elhüseyni, Alfa Yayınları, İstanbul, 2015.

²⁴⁶ Titus Burckhardt, *İslam Tasavvuf Doktrinine Giriş*, çev: Fahreddin Aslan, Kitabevi Yayınları, İstanbul, 1995, s. 15; Hasan Kayıklık, *Tasavvuf Psikolojisi*, Akçağ Yayınları, Ankara, 2011, s. 68-70; Öztürk, s. 51.

²⁴⁷ Kayıklık, s. 68-71; Tasavvuf ve psikoloji için ayrıca bkz: H. Kâmil Yılmaz, *Anahatlarıyla Tasavvuf ve Tarikatlar*, Ensar Neşriyat, İstanbul, 2014, s. 65-66.

²⁴⁸ Mustafa Kara, *Din Hayat Sanat Açısından Tekkeler ve Zâviyeler*, Dergâh Yayınları, İstanbul, 2013, s. 49-51; Ayr. bkz: Yılmaz, s. 238-239.

desteğidir. Siyasî iktidarlar hem tasavvuf mensuplarına büyük değer vermişler ve hem de tasavvufî kurumların yapımına destek olmuşlardır. Daha önce Büyük Selçuklular zamanında tasavvufî zümreler ile sultanlar arasındaki münasebetlere değinmiştik. Aynı ilişkiler Anadolu Selçuklular döneminde de devam etmiştir. Sultanlar mutasavvıflara karşı son derece iyi davranmış ve onlara gereken yardımı sağlamışlardır. Öyle ki, bu dönemde göçler sebebi ile Anadolu'ya çok sayıda derviş zümresi gelmiş ve I. İzzeddin Keykâvus, I. Alâeddin Keykubad gibi sultanlar bu dervişleri çok iyi karşılamış ve onların iskân faaliyetlerini desteklemişlerdir.²⁴⁹

3.2. Moğol İstilâsıyla Birlikte Anadolu'ya Gelen Bazı Tarikat Zümreleri

Anadolu'da tarikat zümreleşmeleri büyük oranda bölgenin Türkleşmesiyle birlikte gerçekleşmiştir. XIII. yüzyıldan önce başlayan ve Moğol istilâsıyla hız kazanan göç hareketleri pek çok tarikatın Anadolu'ya girmesini sağlamıştır. XIII. yüzyılda Anadolu'nun sunduğu imkânlar ve Moğol tehdidine karşı güvenli bir yer olarak görülmesi pek çok mutasavvıfın dikkatini çekmiştir.²⁵⁰ Yine, iç bölgelerdeki Moğol baskısı ve siyasi çekişmeler bazı tarikat mensuplarının Osmanlı'nın da içinde bulunduğu yeni kurulan beylikleri tercih etmesine sebep olacaktır.²⁵¹

Ahmet Yaşar Ocak'a göre, Moğol istilâsı sadece Maverâünnehir, Hârizm ve Horasan'daki mutasavvıfları yerinden etmekle kalmamış, aynı zamanda Irak'ın ve kısmen Suriye'nin istilâsıyla da bu bölgelerden Anadolu topraklarına muhtelif tarikatlara mensup sûfîler gelmeye başlamıştır.²⁵² Bu durum Anadolu'yu Irâkîler ve Horasanîler olarak ifade edilebilecek iki büyük tasavvuf mektebinin temsil ettiği ve tarikatların bulunduğu bir bölge haline getirmiştir. İlki zühd ve takva anlayışının ağır bastığı ahlakçı mektep olup Kadirî, Rifaî ve Sühreverdî tarikatlarını bu grup içinde düşünmek mümkündür. İkincisi ise, Horasan dışında Maverâünnehir ve Hârizm bölgelerinden gelenleri de içeren melâmet prensibini benimsemiş, daha esnek, estetik

²⁴⁹ Osman Turan, *Türkiye Selçukluları Hakkında Resmî Vesikalar*, TTK, Ankara, 1958, s. 58; Öztürk, s. 59.

²⁵⁰ Faruk Sümer, "Anadolu'da Moğollar", *Selçuklu Araştırmaları Dergisi*, S. I, Ankara, 1969, s. 3; Ay, s. 16.

²⁵¹ Kılıç, s. 228; Bu beylikler için bkz: Mehmet Ersan-Mustafa Alican, *Türklerin Kayıp Yüzyılı Beylikler Devri Türk Tarihi*, Timaş Yayınları, İstanbul, 2014.

²⁵² Ocak, *Ortaçağlar Anadolu'sunda İslam'ın Ayak İzleri*, s. 217; Ayr. bkz: Sümer, "Anadolu'da Moğollar", s. 3.

yanı ağır basan, aşk ve cezbeyle önem veren mekteptir. Bunun temsilcileri arasında Kalenderiyye cereyanı, Vefâiyye, Haydariyye ve Yeseviyye gibi tarikatlar verilebilir. Bu iki mektebin sentezi ise, Mevlânâ Celâleddin Rûmî tarafından oluşturulacaktır.²⁵³

3.2.1. Ahmed Yesevî ve Yesevîlik

3.2.1.1. Ahmed Yesevî'den Önce Türkistan'da Tasavvuf

Bu bölgede, tohumları Hz. Ali zamanında atılan mezhep mücadeleleri giderek artan bir seyir içerisinde, genellikle siyasî fırkaların oluşturduğu birçok şubelere ayrılmıştı. Çoğu kasıtlı olarak ortaya atılan fikirler etrafında yapılan sözlü veya fiilî mücadeleler sonucunda, çok çeşitli kültürlerin yoğun olarak temasa geldiği İslâm dünyasının - özellikle- Horasan bölgesi, şiddetli fikrî, hatta kanlı çarpışmaların yapıldığı bir mücadele ve muharebe sahası haline gelmiştir.²⁵⁴ Ayrıca Fuad Köprülü'nün ifade ettiği gibi, daha Sâmânîoğulları saltanatı zamanından beri Müslüman Türkler için de yabancı bir saha olmayan Horasan bölgesi; uzun süre eski İran'ın tesiri altında da kalmıştı.²⁵⁵ İşte bu gibi sebeplerle burada her türlü fikrî, siyasî, felsefî veya dine uymayan aşırı cereyanlar taraftar bulabiliyordu.²⁵⁶

Eski İran kültür unsurlarını bünyesinde barındıran Horasan, İslâmiyet'ten sonra tasavvuf cereyanının başlıca merkezlerinden biri haline gelmiştir.²⁵⁷ Nitekim Mâverâünnehir İslâmlaştıktan sonra, bu cereyanın İslâmiyet'in evvelce takip ettiği yollardan Türkistan'a girmesi gayet doğal bir gelişme olmuştur. Herat, Nişabur, Merv hicrî III. asırda mutasavvıflarla nasıl dolmaya başlamışsa, hicrî IV. asırda Buhara ve Fergana'da da şeyhlerle karşılaşmaya başlamıştır. Hatta Fergana'da Türkler kendi şeyhlerine "Bab", yani "Baba" ismini vermişlerdir. Horasan'a herhangi bir münasebetle gidip gelen Türkler arasından da mutasavvıflar yetişmiştir. Meşhur Ebû Said Ebu'l-Hayr'ın çok hürmet ettiği Muhammed Ma'sûk Tûsî ile Emîr Ali Ebû Halis Türk idiler.

²⁵³ Ocak, *Zındıklar ve Mülhidler*, s. 143-144; Ahmet Yaşar Ocak, *Kültür Tarihi Kaynağı Olarak Menâkıbnâmeler (Metodolojik Bir Yaklaşım)*, TTK, Ankara, 2010, s. 15; Yukarıda ismi geçen tarikat zümrelerine toplu bir bakış için bkz: Hayrani Altıntaş, *Tasavvuf Tarihi*, Akçağ Yayınları, Ankara, (ty), s. 81- 87. ve 131-141.

²⁵⁴ Üremiş, s. 18.

²⁵⁵ Köprülü, *Anadolu'da İslâmiyet*, s. 22; 23. nolu dipnot.

²⁵⁶ Gölpınarlı, *Mevlânâ Celâleddin*, s. 148-149.

²⁵⁷ Bekir Biçer, "Türklerin Müslüman Olmasında Sûfilerin Rolü", *Selçuklu'dan Osmanlı'ya Bilim, Kültür ve Sanat; Prof. Dr. Mikâil Bayram'a Armağan*, Kömen Yayınevi, Konya, 2009, s. 325;

İşte bu sayede, Türkler arasında tasavvuf cereyanı yavaş yavaş kuvvetlenmiş, Buhara, Semerkant gibi büyük İslâm merkezlerinden dervişler aracılığıyla göçebe Türklere de ulaşılmaya başlanmıştır.²⁵⁸

Emevîler devrinden itibaren İslâm propagandasının bozkırlarda yapıldığı halde pek başarı elde edilemediği anlaşılmaktadır.²⁵⁹ Barthold'un ifadesine göre, İslâm'ın fakihler tarafından ortaya konan şekli ise, göçebeler tarafından ihtiyaçlarına cevap verebilecek bir niteliğe sahip değildi. Bu durumda İslâmiyet bölgede daha çok şeyhler ile mutasavvıflar vasıtasıyla yayılmıştır.²⁶⁰

Ancak şunu da ifade etmek gerekir ki, bölgede Türk-İslâm tarikatlarının doğuşunda, Türklerin Müslüman olmadan önce taşıdıkları dini düşüncelerin tesirli olacağı ve Türk tasavvufunda izler bırakacağı ne kadar doğal ise, İran sahasında İslâmî cilâya bürünmüş Zerdüştlük, Mani ve Mazdek dinleri gibi eski inançlarla hüviyet birliği kazanarak, bir nevi mezhep kisvesi altında meydana çıkan Şîlik cereyanının Türk düşüncesinde yer etmesi de o kadar doğal olmuştur.²⁶¹

Esaslarını Hz. Ebû Bekir veya Hz. Ali vasıtasıyla Hz. Peygamber'e kadar ulaştıran sûfiliğin yayılması, tekkelerin siyasi kuvvetler tarafından adeta resmen tanınması, birçok devlet adamı ve hatta sultanların şeyhlere riayetleri, onlara yüksek bir manevi nüfuz bahşetmiştir. Şarap içmeyecek kadar dini hükümlere bağlı olan Karahanlılar, İslâmiyet'i hararetle savunan ilk Selçuklular, âlimlere ve şeyhlere karşı büyük bir hürmet göstermişlerdir.²⁶² Bu durum tasavvufun yayılmasında önemli bir rol oynamıştır.

Ahmed Yesevî bölgesinde etkili olmaya başladığı zaman, Türk âlemi uzun bir zamandan beri (H. IV. asırdan) tasavvuf fikirlerine alışmış, mutasavvıfların menkıbe ve

---

²⁵⁸ Köprülü, *İlk Mutasavvıflar*, s. 49; Bekir Biçer, *Türklerin İslamlaşma Süreci*, Akçağ Yayınları, Ankara, 2007, s. 65-66.

²⁵⁹ Chokr, *Zındıklık ve Zındıklar*, s. 61; Thomas Walker Arnold, *İslâm'ın Tebliğ Tarihi*, çev: Bekir Yıldırım ve Cenker İlhan Polat, İnkılâb Yayınevi, İstanbul, 2007, s. 283.

²⁶⁰ Barthold, *Türkistan* s. 274.

²⁶¹ İslâm öncesi dini inanışların tasavvuf üzerindeki etkisi için bkz: Ahmet Yaşar Ocak, *Alevî ve Bektaşî İnançlarının İslâm Öncesi Temelleri*, İletişim Yayınları, İstanbul, 2013; Ethem Ruhi Fıçlalı, *Geçmişten Günümüze Halk İnançları İtibariyle Alevilik ve Bektaşilik*, Volkan Matbaacılık, Ankara, 1994; Eyüp Baş, "Ahmed Yesevî'nin Bektaşilik, Alevilik Üzerindeki Etkileri ve Osmanlı Dini Hayatındaki İzleri", *AÜİFD*, S. 52/2, Ankara, 2011, s. 23.

²⁶² Köprülü, *Türk Edebiyatında İlk Mutasavvıflar*, s. 49; Ayr. bkz: İbrahim Kafesoğlu, *Türk Millî Kültürü, Ötügen Neşriyat*, İstanbul, 2000, s. 381-384.

kerametleri yalnız şehirlerde değil, göçebe Türkler arasında bile az çok yayılmıştır. İlahiler, şiirler okuyan, Allah rızası için halka birçok iyiliklerde bulunan, onlara cennet ve saadet yollarını gösteren dervişleri, Türkler eskiden dinî bir kutsiyet verdikleri ozanlara benzeterek hararetle kabul etmişler, dediklerine inanmışlardır. Bu suretle eski ozanların yerini, “ata” veya “bab” unvanlı birtakım dervişler almıştır.²⁶³ Hz. Peygamber’in sahabelerinden olarak gösterilen Arslan Bab, menkıbeye göre İslâm dinini anlamak maksadıyla Türkistan’dan Arabistana gelmiş ve Hz. Ebu Bekir ile görüşerek İslâmiyet’i kabul etmiş olan ozanlar piri meşhur Korkut Ata,²⁶⁴ Çoban Ata, işte bunlardan kalmış birer hatırayı yaşatmışlardır. Ahmed Yesevî’nin zuhuru zamanında göçebe Türkler arasında, kolay anlaşılır Türkçe ile halka hitap ederek İslâm akidelerini ve an’anelerini onlar arasında yaymaya çalışan dervişlerin bulunduğu bilinen bir gerçektir. Ahmed Yesevî’nin, kendisinden önce gelen dervişlere daha üstün, daha güçlü bir şahsiyeti olduğunu kabul etmemek mümkün değildir, ancak kendisinden önce gelen nesiller onun başarısına zemin hazırlamışlardır denilebilir.²⁶⁵

3.2.1.2. Türkistan ve Rum Erenleri’nin Kaynağı: Horasan Melâmîliği

Tasavvuf ile ilgili çalışmalara baktığımızda Horasan Erenleri, Türkistan Erenleri ve Rum Erenleri olarak ifade edilen üç evliyâ zümresinden bahsedilmektedir.²⁶⁶ Herşeyden önce bu zümreleri tanımak ve birbirleriyle olana münasebetlere kısaca değinmek gerekmektedir. Nitekim bu zümreler hakkında genel bir çerçeve çizmenin, Anadolu sûfliğinin anlaşılmasına da katkı sağlayacağı kanaatindeyiz.

Tasavvuf düşüncesinin oluşmaya ve tarikatların ortaya çıkmaya başladığı dönemde marjinal tavrıyla kendini belli eden ve dikkatleri üzerinde toplayan *Melâmîlik*, ağırlıklı olarak Horasan bölgesinde toplanmıştır. Melâmîlerin Horasan bölgesindeki yoğunlaşmasından dolayı onlara Horasan Erenleri de denilmektedir.²⁶⁷ Bir tasavvuf

²⁶³ Fatih M. Şeker, *İslâmlaşma Sürecinde Türklerin İslâm Tasavvuru*, TDV Yayınları, Ankara, 2012, s. 116; Mehmet Şeker, *Türkistan’dan Anadolu’ya İnsan ve Toplum Hayatı*, Ötüken Neşriyat, İstanbul, 2007, s. 28.

²⁶⁴ Irène Mëlikof, Korkut Ata’nın Türkler arasında İslâmiyeti yayması için bizzat Hz. Ebu Bekir tarafından görevlendirildiğini de rivayet etmektedir. Bkz: Irène Mëlikof, *Uyur İdik Uyardılar: Alevilik-Bektaşilik Araştırmaları*, çev: Turan Alptekin, Demos Yayınları, İstanbul, 2006, s. 158. s. 158.

²⁶⁵ Köprülü, *Türk Edebiyatında İlk Mutasavvıflar*, s. 50; Mëlikof, s. 158.

²⁶⁶ Ocak, *Türk Sufiliğinin Bakışlar*, s. 51; Horasan Erenleri ile ilgili geniş bilgi için bkz: M. Hakan Alşan, *Horasan Erenler; Melâmîler, Ahîler, Bacılar, Gazîler, Abdallar*, Kurtuba Kitap, İstanbul, 2012.

²⁶⁷ Gölpınarlı, *Mevlânâ Celâleddin*, s. 148.

terimi olarak Melâmet, kınamak anlamındaki *levm* kökünden türeyen bir deyim olup kendini kınamak, kınamaya sebebiyet verecek tavırlar ortaya koymak anlamlarını taşır.²⁶⁸ Melâmîler, ibadetini gizleyip günahlarını açığa vuran, her türlü riyadan ve kendini beğenmişlikten şiddetle sakınan, giyim kuşamlarında işaret maksadıyla hırka, taç gibi özel bir kıyafet kullanmayan, hatalarının ve günahlarının açığa çıkmasıyla insanların kınamasından hoşlanan, ayrıca kınamaların nefislerini ezeceğine ve sonuçta onu doğru yola getireceğine inanmaktadırlar.²⁶⁹ Bu noktada Cavit Sunar, *Melâmîlik ve Bektaşîlik* adlı kitabında insan ve Tanrı arasındaki ilişkiyi Melâmî anlayışı çerçevesinde değerlendirmiş ve Melâmîlerin amacını, Tanrı ahlakı ile ahlaklanmak ve Tanrı sıfatlarıyla sıfatlanmak olarak ifade etmiştir. Bu yolun yolcusu olabilmek için de her şeyden önce insanın kendisindeki gurur ve şehveti kırması gerektiğini de belirtmektedir.²⁷⁰

İslâm toplumunda Melâmetî anlayış, bazı sûfilerin davranış ve yaşayışına bir tepki olarak doğmuştur. Nitekim, Hasan- Basrî, Rabia-i Adeviyye, Ebu Süleyman ed-Dârânî vb. gibi, mistik olmaktan çok zühd ve takva ehli olan bu ilk sûfilerden²⁷¹ sonra, yavaş yavaş halktan kopup hâkim zümreye, riya ve şekilciliğe kaymaya başlayan tasavvuf mensuplarına karşı tasavvuf içinden tasavvufçulara karşı bir zümre olan Melâmîlik düşüncesini doğurmuştur. Gölpınarlı Melâmîlik anlayışını, sûfilerin taçlarına, hırkalarına, iktidarlara satılıp vakıftan geçinmelerine, büyüklerden saygı görmelerine, halka büyük görünmelerine karşı tasavvufun içinden patlayan bir reaksiyon²⁷² olarak nitelendirmektedir.

Melâmetiyye unvanı ile bilinen ilk devre Melâmîliğin, ilk temsilcisi *Hamdûn Kassâr* (ö.884) olarak kabul edilir.²⁷³ Ancak şunu da ifade edelim ki, Melâmîlik; baştan başa amelî mahiyette bir meslek, bir meşreb, insanın iç dünyasında doğan bir feyiz,

²⁶⁸ Abdülbâki Gölpınarlı, *Türkiye'de Mezhepler ve Tarikatlar*, İnkılâp Kitabevi, İstanbul, 1997, s. 242.

²⁶⁹ Bâki Yaşa Altıok, *Hacı Bayram Veli Bayramilik Melâmîler ve Melâmîlik*, Oba Yayınları, Ankara, 1995, s. 173.

²⁷⁰ Cavit Sunar, *Melâmîlik ve Bektaşîlik*, Ankara Üniversitesi Basımevi, Ankara, 1975, s. 19.

²⁷¹ Reynold A. Nicholson, *İslâm Sûfileri*, çev: Kemal Işık vd, Büyüyen Ay Yayınları, İstanbul, 2014, s. 39-40; yukarıda ismi geçen isimler hak. bkz: Kuşeyrî, s. 109 vd; Hücvirî, s. 178 vd.

²⁷² Gölpınarlı, *Türkiye'de Mezhepler ve Tarikatlar*, s. 244; Abdülbâki Gölpınarlı, *Tasavvuf*, Milenyum Yayınları, İstanbul, 2012, s. 141-142; Ayr. bilgi için bkz: Abdülbâki Gölpınarlı, *Melâmîlik ve Melâmîler*, Milenyum Yayınları, İstanbul, 2013.

²⁷³ Gölpınarlı, *Melâmîlik ve Melâmîler*, s. 3; Hamdun Kassâr ile ilgili geniş bilgi için bkz: Kuşeyrî, s. 116; Hücvirî, s. 190.

kahramanlık, hidayet, inşirah ve zevk olup, teşkilat, hırka, aba, post veya tekkeleri de yoktur.²⁷⁴

Hamdûn Kassâr ve onu takip eden bir kısım sûfilerin temsilciliğiyle "ilk devre Melâmîliği" şeklinde²⁷⁵ tarikat halinde teşkilatlanmaksızın bir *neş'e, hal* ve *meşrep* olarak bir çok tarikatı, Melâmetî meşreb mutasavvıflar vasıtasıyla etkilemişlerdir. XI-XII. yüzyılda Harezmi ülkesine ve Irak'a hatta Suriye'ye ve Mısır'a kadar yayılan ve XIII. yüzyılda muhtelif tarikatler içerisinde Anadolu'ya da giren Melâmîlik; artık merkezîliğini kaybetmiştir. İşte bu sıralarda, XI. yüzyıldan itibaren görülen ve bir müddet sonra Anadolu topraklarına girip, heterodoks tarikatler içerisinde çok önemli bir yeri bulunan *Kalenderîliği* de tesiri altına alıp zuhuru sebebinde olmuş, hatta istismara müsait bazı prensipleri sebebiyle birbiriyle karışmıştır.²⁷⁶

Hayrı gizleme, şerri açıklama, bu suretle de kınanmayı kabul etme, hatta bazen şer işliyormuş gibi görünerek levmedilmeyi, nefsi aşağılatmak için en doğru yol ve kendisini herkesten, kâfirden bile aşağıda görme hususiyeti, geniş ve hudutsuz bir müsamahayla prensip haline getirilince; su gibi şekilsiz, her kabın rengini ve şeklini alan, zevke ait ve şeriata uymayan işleri Melâmet muktezası gibi gösterenlerin elinde meslek, herşeyi mubah gören ibâhî bir şekil almıştır.²⁷⁷ Bu hale gelen Melâmîlik; mesleğin içinde yetişen kuvvetli erlerin etrafında toplanan şahısların Melâmet telâkkisi ve coğrafi muhitin genişlemesinin tesirleriyle bölünmeye, Kalenderîlerin de karışmalarıyla bozulmaya başlamıştır.²⁷⁸

Tasavvufun bozulmasından şikayetçi olan ve bu şikayetlerini *et-Ta'arruz* adlı eserinde dile getiren *Kelâbazî* (ö.995) bu durumu şöyle ifade etmektedir: "*Nihayet mânâ gitti, isim kaldı. Hakikat kayboldu, şekil zuhur etti. Sonuç olarak hakikati aramak bir süs, onu tasdik etmek, bir zinet haline geldi. Tasavvuftan anlamayanlar sûfilik iddia etti; sûfilik vasfına haiz olmayanlar tasavvufla süslenmeye özendi. Onu dilleriyle kabul ettiklerini*

²⁷⁴ Ömer Rıza Doğrul, *İslâm Tarihinde İlk Melâmet*, İnkılâp Kitabevi, İstanbul, 1950, s. 3.

²⁷⁵ Sunar, *Melâmîlik ve Bektaşîlik*, s.11.

²⁷⁶ Gölpınarlı, *Mevlânâ Celâleddin*, s. 149.

²⁷⁷ Doğrul, *Melâmet*, s. 55; Balcıoğlu, s. 163-164.

²⁷⁸ Üremiş, s. 29-30.

söyleyenler davranışla bu yolu inkâr edip, tasavvuftan olmayan şeyleri ona soktu.”²⁷⁹

Molla Câmî(ö.1492) ise, öncelikle Melâmîliğin genel özellikleri üzerinde durmuş ve akabinde Melâmîlik ile Kalenderîliğin farklarını şöyle ifade etmiştir: “*Melâmetiyye*’ye benzedikleri muhakkak olan Kalenderîler; îmar ve tahribe iltifat etmezler, ekseri çabaları toplumun âdab ve âdetlerine karşı olup kayıtlardan bağımsızdırlar. En büyük sermayeleri hallerden vazgeçmek ve kalb huzuru (temizliği)’dur. Zâhidlik, âbidlik merasimleri onlarda yoktur. Ekseriyetle nafîle ibadetler -Melâmetîlerde olmasına rağmen- onlarda görülmez. Amellerle yücelmek hususunda fazla riayetkar değillerdir, farzdan gayrı vazifelerle uğraşmazlar. Melâmetîyye ile aralarında riyadan kaçınma hususunda benzerlik, ibadetlere riayet hususunda mezkûr farklılıklar vardır.”²⁸⁰

Gölpınarlı, kılık-kıyafet, prensip vs. gibi pek çok hususta Kalenderiyye’yi etkilemesinden dolayı kâh Melâmetiyye; kâh Kalenderiyye diye zaman zaman aynı şey oldukları zannedilir veyahut her ikisi arasında çok az fark olduğundan bahsedildiğini ifade ettikten sonra aralarındaki farkı şöyle ifade etmektedir: Melâmîler; tabiatları icabı konuşmalarında iyiliğe, ihsana imkân ölçüsünde yer verip, davranışlarını sözleriyle çelişkiye düşürmemeye çalışmışlardır. Kalenderîler ise; onların tam tersine, örf ve âdetlerin icaplarına uymayan, ibadetleri bir yana bırakıp gününü gün eden dervişlerdir.²⁸¹

Türkistan Erenleri olarak ifade edilen tasavvufî zümre ise, Orta Asya’da İslâm’ın yayılmasına önayak olan ve Ahmed Yesevî ile başlayan erken Türk sûfilik geleneğini temsil etmektedir. Rum (Anadolu) Erenleri ise, ilk ikisinin oluşturduğu temelde yaratılmış, Mevlânâ, Hacı Bektaş ve Yunus Emre tarafından temsil edilen Anadolu sûfilîği sentezini oluşturmaktadır. Ocak’ın ifadesine göre, Horasan Melâmîliği, Türkistan Erenleri’ne kaynaklık ettiği gibi Rum Erenleri’ni de etkilemiştir.²⁸²

---

²⁷⁹ Kelâbâzî, s. 48.

²⁸⁰ Molla Camî, *Nefahat’ül-Ûns Min Hazarat’il-Kudüs; Mukaddes Makamlardan Huzur Nefesleri*, sadeleştiren: Abdülkadir Akçiçek, Sağlam Kitabevi, İstanbul, 1981, s. 40-41; Ayr. bkz: Abdurrahman Câmî, *Evliya Menkıbeleri, Nefahâtü’l-Ûns*, terc. ve şerh: Lâmi Çelebi, haz: Süleyman Uludağ ve Mustafa Kara, Pinhan Yayıncılık, İstanbul, 2011.

²⁸¹ Gölpınarlı, *Melâmîlik ve Melâmîler*, s. 15-16; Ahmet Yaşar Ocak, *Osmanlı İmparatorluğunda Marjinal Sûfilik: Kalenderîler*, TTK, Ankara, 1992,s.14-16.

²⁸² Ocak, *Türk Sufiliğinin Bakışlar*, s. 33.

3.2.1.3. Ahmed Yesevî ve Anadolu Sûfliğine Etkisi

Yesevî tarikatı, Nakşebendîyye geleneğinde önemli bir yere sahip olan Şeyh Yusuf Hemedânî'nin (1148/49-1140)²⁸³ yetiştirdiği Pîr-i Türkistan²⁸⁴ sıfatıyla anılan Ahmed Yesevî tarafından kurulmuştur.²⁸⁵ Ahmed Yesevî hakkında yapılan en kapsamlı çalışma Fuad Köprülü'nün *Türk Edebiyatında İlk Mutasavvıflar* adlı eseridir. Bu değerli eserde Ahmed Yesevî'nin menkıbevi ve tarihi hayatı ayrı ayrı ele alınarak ayrıntılı bir şekilde ortaya konmuştur. Bu esere göre Ahmed Yesevî, bugün Çin'in Doğu Türkistan bölgesinde Aksu sancağına bağlı Sayram kasabasında doğmuştur.²⁸⁶ Doğum tarihi kesin olarak bilinmemekle beraber XI. asrın ikinci yarısında doğduğu tahmin edilmektedir.²⁸⁷ Ahmed Yesevî'ye izafe edilen *Fakr-nâme* adlı risalede²⁸⁸ yer alan 73 yıl yaşadığı ve 1166 yılında öldüğü şeklindeki bilgiler göz önüne alındığında 1093 yılında doğduğu kabul edilebilir.²⁸⁹

Ahmed Yesevî'nin yaşadığı döneme baktığımızda siyasi olarak devlet otoritesinin kaybolup taht kavgalarının yapıldığı, önemli iktisadi sıkıntıların bulunduğu, ferdî ve sosyal problemlerin yaşandığı bir kriz dönemi olarak karşımıza çıkmaktadır. Bu coğrafyada yaşayan insanlar ve bilhassa Türk boyları İslâm'la tanışmış olmakla birlikte, henüz İslâmiyet'i ve onun kendileri için önemini tam manasıyla kavrayabilmiş değillerdi.²⁹⁰ Farklılıklar ve düşünce ayrılıkları devam etmekteydi. Hatta önceki kültürlerin yani Şamanizm'in, Budizm'in ve paganizmin izleri hala bulunmaktaydı.²⁹¹ İşte tam da bu noktada Ahmed Yesevî'nin önemi ortaya çıkmaktadır.

²⁸³ Mahir İz, *Tasavvuf Mâhiyeti, Büyüklüğü ve Tarikatler*, haz: Ertuğrul Düzdağ, Kitabevi Yayınları, İstanbul, 1990, s. 187; Şeyh Yusuf Hemedânî için bkz: Selçuk Eraydın, *Tasavvuf ve Tarikatlar*, İSAV, İstanbul, 2014, s. 323-324.

²⁸⁴ Hoca Ahmed Yesevi, *Divan-ı Hikmet*, haz: Hayati Bice, TDV Yayınları, Ankara, 2009, s. 9.

²⁸⁵ Annemarie Schimmel, s. 321; Altıntaş, s. 82; Şahin, *Osmanlı Devleti'nin Kuruluşunda Dinî Zümreler*, s. 29-32.

²⁸⁶ Ayr. bkz: Cemal Anadol, *Pîr-i Türkistan Hoca Ahmet Yesevî ve Yesevîlik*, Kamer Yayınları, İstanbul, 1994, s. 17.

²⁸⁷ Köprülü, *Türk Edebiyatında İlk Mutasavvıflar*, s. 85-86.

²⁸⁸ Bu eser ile ilgili bilgi için bkz: Kemal Eraslan, *Yesevî'nin Fakr-nâme'si*, Edebiyat Fakültesi Basımevi, İstanbul, 1977.

²⁸⁹ Yesevi, *Divan-ı Hikmet*, s. 9; Küçük, *Anahatlarıyla Tasavvuf Tarihine Giriş*, s. 147; Kazım Yoldaş, "Ahmed Yesevî'nin Divan-ı Hikmeti'nde Hz. Peygamber Sevgisi", *Hikmet Yurdu*, yıl: 3, sayı: 5, 2010, s. 60-61.

²⁹⁰ Bu dönemde bölgenin genel özellikleri ile ilgili geniş bilgi için bkz: Hayati Bice, *Pîr-i Türkistan Hoca Ahmed Yesevî*, İnsan Yayınları, İstanbul, 2011, s. 18-20; *Yesevîlik Bilgisi*, haz: Cemâl Kurnaz vd, Ahmet Yesevi Vakfı, Ankara, 1998, s. 46-52.

²⁹¹ Ahmet Yıldırım, "Hoca Ahmed Yesevi: Düşünce Sistemi, Kaynakları ve Tesirleri", *Türk Dünyası*

Nitekim Ahmet Yaşar Ocak'ın da ifade ettiği gibi, Orta Asya Türkleri arasında İslâmiyetin yayılması için “İslâm'ı, İran sûfliğinin süzgecinden geçirerek, Orta Asya'daki Budist, Şamanist²⁹² ve Maniheizt mistik kültürün içinden gelen göçebe ve yarı göçebe Türk boylarının anlayabileceği hale getirebilmiş”²⁹³ ve onların idrak edebileceği bir İslâm anlayışı sunmuştur.²⁹⁴

Ahmed Yesevî ve Yesevîlik tarikatının etkisi sadece bulunmuş olduğu mıntıka ile sınırlı kalmamış, Hakim Ata, Mansur Ata, Said Ata gibi halifeler vasıtasıyla Orta Asya'da yayılmıştır.²⁹⁵ Maverâünnehir ve Fergana vadisinde de iyice tutunduktan sonra buradan Harezm sahasına; oradan İran'a geçmiştir. Burada bulunan Zave şehrinde 12. yüzyıl sonlarında Kalenderilik ile birleşerek Haydarîlik Tarikatını doğurdu ki, Anadolu için de son derece önemlidir. Ahmed-i Yesevî bu tarikat içinde de takdis edilen büyük pir sıfatıyla üstün yerini korumuştur.²⁹⁶

Yesevîlik'in Anadolu istikametinde daha batıya doğru yayılışını ise, 1218'lerde başlayan Moğol istilâsı hızlandırmıştır. Bu tarihten sonra Yesevî dervişleri, hızla gelişen istilânın önünden kaçarak çeşitli gruplar halinde, meslektaşları olan Haydarîler ile birlikte bir taraftan Harezm, Horasan ve Azerbaycan üzerinden Anadolu'ya girdiler, diğer taraftan da Hindistan'a sarktılar. O halde Ahmed Yesevî ve Yesevîlik kültürünün bugün için başlıca üç ana coğrafi bölgede yayıldığını ve günümüze kadar devam ettiğini söyleyebiliriz:

1-Bugünkü Kazakistan, Özbekistan, kısmen Türkmenistan ve Tacikistan'ı ve Volga boylarını içine alan Orta Asya ağırlıklı saha,

---

Bilgeler Zirvesi: Gönül Sultanları Buluşması 26-28 Mayıs 2014, Türk Dünyası Kültür Başkenti Ajansı, Eskişehir, 2013, s. 437.

²⁹² Şamanizm ile ilgili geniş bilgi için bkz: Abdülkadir İnan, *Tarihte ve Bugün Şamanizm -Materyaller ve Araştırmalar-*, TTK, Ankara, 1972; Mircia Eliade, *Şamanizm İlk Esrime Teknikleri*, çev: İsmet Birkan, İmge Kitabevi, Ankara, 1999.

²⁹³ Ocak, *Türk Sufiliğinin Bakışlar*, s. 32; Ayrıntılı bilgi için bkz: Ahmet Çetin Ertürk, “Türklerin İslâmî Anlayış ve Uygulayışında Hoca Ahmet Yesevî'nin Rolü”, *Milletlerarası Hoca Ahmet Yesevî Sempozyumu Bildirileri (26-29 Mayıs 1993)*, Kayseri, 1993, s. 119-127.

²⁹⁴ V. V. Barthold, *Orta Asya Türk Tarihi*, çev: Hüseyin Dağ, yayına haz: Musa Çağlar, Divan Kitap, Ankara, 2011, s. 157; Ayr. bkz: Emel Esin, *İslâmiyetten Önceki Türk Kültür Tarihi ve İslâmiyete Giriş*, Edebiyet Fakültesi Matbaası İstanbul, 1978, s. 179-183.

²⁹⁵ Türer, s. 159; Ahmed Yesevî'nin halifeleri için bkz: Köprülü, *Türk Edebiyetinde İlk Mutasavvıflar*, s. 107-116; Hayati Develi, *Ahmed Yesevî*, Şule Yayınları, İstanbul, 1999, s. 37-40.

²⁹⁶ Ocak, *Türk Sufiliğinin Bakışlar*, s. 37-38.

2-Hindistan sahası,

3-Anadolu sahası.²⁹⁷

Ancak şunu belirtmek gerekir ki, Yesevî tarikatının zikredilen bölgeler arasında asıl nüfuzu Orta Asya ağırlıklı sahada olduğu görülmektedir. Ahmed Yesevî ve halifeleri Orta Asya’da öyle güçlü bir etki göstermişlerdir ki, Yesevîlik’ten sonra gelen hiçbir tarikat onun nüfuzunu kıramamış; aksine Ahmed Yesevî’nin nüfuzunu da koruyarak kendi öğretilerini Yesevîlik üzerine bina etmişlerdir. Böylelikle Yesevîlik, birden fazla tarikat içinde eritilerek varlığını bu tarikatlar içinde sürdürmüştür. Anılan sahalarda Yesevî tarikatı bir taraftan Nakşibendîlik, diğer taraftan Kübrevîlik içine nüfuz etmiştir. İranlı sûfi Necmüddin-i Kübra’nın (ö.1221) kurduğu Kübrevîlik tarikatının bir kolu olan Zehebîlik’in ileri gelen şeyhlerinden Abdülvahhab Hoca, kendisini Ahmed-i Yesevî’nin halifelerinden Zengi Ata’nın halifesi Sadr Ata’ya dayandırıyor. Kübrevîlik ve Nakşibendîlik’in silsilelerinin içinde Ahmed-i Yesevî ve halifelerinin yer alması, Ahmed-i Yesevî’nin Orta Asya sûfilik geleneğindeki köklü etkisinin bir başka göstergesidir.²⁹⁸

3.2.1.4. Yesevîlik’in Anadolu Serüveni

Yesevîliğin Anadolu serüvenine geçmeden önce şunu ifade etmek gerekir ki; Yesevîlik, bir tarikat şeklinde hiçbir zaman Anadolu topraklarına gelememiştir. Ancak ilk Türk tarikatı ve dilinin de Türkçe oluşu gibi birtakım hususiyetleri sebebiyle; kuruluşundan kısa bir süre sonra Ahmed Yesevî halifeleri veya Yesevî dervişleri, diğer tarikatleri etkileyip birtakım karışmalarla Anadolu topraklarına gelebilmiş, Ocak’ın ifadesiyle Anadolu sûfliğinde Yesevî geleneği devam etmiştir.²⁹⁹

Yesevîyye tarikatının konusu itibarıyla bu çalışmayı en fazla ilgilendiren kısmı Anadolu sahasıdır. Anadolu sahası, Yesevî etkisinin en fazla olduğu ve en uzun sürdüğü bölge olması ve Abdalân-ı Rum’un etki alanı olması hasebiyle önem taşır. Yesevî dervişlerinin Anadolu’ya XIII. yüzyılın ikinci yarısında, yani, Moğol istilası sonrasında

²⁹⁷ Köprülü, *Türk Edebiyatında İlk Mutasavvıflar*, s. 178-179; Ocak, *Türk Sufiliğinin Bakışlar*, s. 38.

²⁹⁸ Ocak, *Türk Sufiliğinin Bakışlar*, s. 39-40; Hicret Kiraz Toprak, *Ahmed Yesevî, Yesevîlik ve XIII. Yüzyıl Anadolu’sundaki Yeri*, Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara, 2008, s. 51.

²⁹⁹ Ahmet Yaşar Ocak, “Anadolu Sûfliğinde Ahmed-i Yesevî ve Yesevîlik”, *Milletlerarası Hoca Ahmet Yesevî Sempozyumu Bildirileri (26-29 Mayıs 1993)*, Kayseri, 1993, s. 582-583.

geldikleri ifade edilmektedir.³⁰⁰ Yesevî dervişlerinin büyük kalabalıklar halinde Anadolu'ya gelerek, muhtelif yöreleri fethedip buralara yerleştiklerine dair bilgiler verilmektedir. Anadolu'ya Yesevî kimliğini temsilen gelen bu Yesevî ve Haydarî dervişleri, Yesevî'nin vefatından sonra geçen yarım yüzyıl zarfında bütün yazılı ve sözlü gelenekleri Anadolu'ya yaymışlardır. Anadolu'ya gelen Yesevî dervişleri bu dönemde Anadolu'da Vefaîlik ve Haydarîlik tarikatlarına yakınlaştıkları tahmin edilmektedir. Ahmed Yesevî'nin Anadolu'daki varisleri Selçuklu ve Osmanlı siyasi ve kültürel hayatında çok etkili olmuşlardır.³⁰¹

Fuad Köprülü *Türk Edebiyatında İlk Mutasavvıflar* adlı eserinde Anadolu'ya gelen Yesevî dervişlerinin Ehl-i Sünnet akîdesine sıkı sıkıya bağlı bulunduğunu ifade etmiştir. Yesevîlik'in Orta Asya'daki ilk halinden daha farklı, serbest ve felsefi bir şekil almasını da; Anadolu'da bir taraftan eski Yunan-Roma ve Hıristiyan geleneğinin kalıntılarını, bir taraftan vahdet-i vücûd başta olmak üzere geniş felsefi anlayışların etkilerinden kaynaklandığını belirtmiştir. Ancak daha sonra bu düşüncesinden vazgeçerek Yesevîlik'in aynı dönemde Anadolu'ya taşınan Haydarîlik ve Vefaîlik gibi heteredoks bir görünüm arz ettiğinden karar kılmıştır.³⁰² Mêlikoff ise, bu bölgeler arasında bazı farkların bulunduğunu yani, Yesevîlik, Orta Asya ve Hindistan sahasında Nakşi geleneğinin etkisiyle Sünnî bir karaktere sahip iken, Anadolu ve Rumeli'de ise, heterodoks bir karaktere büründüğünü ifade etmektedir.³⁰³

Horasan ve Maverâünnehir bölgesinde ortaya çıkan ve Melâmetîlik etrafında gelişen Kalenderîlik, Haydarîlik, Yesevîlik gibi tarikatlar Orta Asya'nın islâmlaşmasında önemli bir rol oynadığı gibi Anadolu'nun bugün sahip olduğu dini görüntünün oluşmaya başladığı XIII. yüzyıla da damgasını vurmuş ve özellikle göçebe Türk toplulukları arasında İslâm dininin yayılmasında etkili olmuşlardır.³⁰⁴ Ancak belirtmeliyiz ki, bu zümreler İslâm'ın esaslarına belirli ölçülerde sadık kalmakla birlikte daha ziyade geleneksel yaşantının belirlediği ve kısmen hurafelerle karışık bir

---

³⁰⁰ Develi, s. 41.

³⁰¹ Şahin, *Osmanlı Devleti'nin Kuruluşunda Dinî Zümreler*, s. 41-42.

³⁰² Köprülü, *Türk Edebiyatında İlk Mutasavvıflar*, s. 204; Köprülü, "Ahmed Yesevî", s. 211.

³⁰³ Mêlikoff, *Uyur İdik Uyardılar*, s. 163-164.

³⁰⁴ Köprülü, "Ahmed Yesevî", s. 212; Muammer Gül, *İslâm'ın Bâtınî Çehresi; Dağlar, Çöller, Bataklıklar*, Bilge Kültür Sanat, İstanbul, 2009, s. 125-126.

Müslümanlık anlayışı sunmuşlardır.³⁰⁵

Eski geleneklerini ellerinde kopuzlarıyla samimiyetle yaşatan bu dervişlerin Anadolu’da Türkçe’nin yayılmasına da öncülük ettiği belirtilmektedir. Köprülü, XIII. yüzyılda Selçuklu idaresi altındaki Anadolu’da Farsça ve Arapça’ya alternatif olarak gelişen Türk edebiyatının âmilleri arasında Ahmed Yesevî’nin takipçilerini de göstermektedir.³⁰⁶

Ahmed Yesevî’nin ortaya koyduğu anlayışın başta Hacı Bektaş-ı Velî olmak üzere halifeleri vasıtasıyla Rum ülkesine de taşındığı; hem Türkiye Selçuklu sahasında hem de Osmanlı Devleti’nin kuruluş döneminde önemli rolleri olan dervişlerden bazıları üzerinde tesirli olduğu tahmin edilebilir. Ayrıca, Yesevî’nin Anadolu’ya gönderdiği halifeleri burada Babâlik ve Bektaşîlik tarikatı gibi Anadolu’nun fikrî yapısına fazlaca tesir eden iki tarikatın kurulmasını sağlamışlardır.³⁰⁷

3.2.2. Hacı Bektaş-ı Velî ve Bektaşîlik

Hacı Bektaş-ı Velî, Anadolu’da Ahmed Yesevî geleneğini devam ettiren ve günümüze en fazla etki eden şahsiyetlerden biri olarak kabul edilmesi hasebiyle Türk tasavvuf tarihinde önemli bir yere sahiptir.³⁰⁸ Şeyhi bu önemli konumu sebebiyle Türkiye’de pek çok araştırmacı değişik maksatlarla da olsa bu konuya eğilme gereğini hissetmiş, Hacı Bektaş ve etkilerini konu alan ve birbirinden çok farklı yorumlar ihtiva eden çalışmalar ortaya koymuşlardır.³⁰⁹ Ancak itiraf etmek gerekirse; Türk tarihinin en tesirli düşünce, duygu, hatta bir nevi politik kurumlarından biri olan Bektaşîlik, esrarını büyük ölçüde hâlâ muhafaza etmektedir.³¹⁰ Buna paralel olarak, tarikatın pîri kabul edilen Hacı Bektaş’ın hayatını tetkik etmek de bir o kadar zordur. Bu durumun nedenini Yaşar Nuri

³⁰⁵ Ahmet Yaşar Ocak, *Türkler, Türkiye ve İslâm*, İletişim Yayınları, İstanbul, 2011, s. 52; Geniş bilgi için bkz: Mehmet Eröz, *Eski Türk Dini (Gök Tanrı İnancı) ve Alevilik-Bektaşîlik*, Türk Dünyası Araştırmaları Vakfı, İstanbul, 1992.

³⁰⁶ Köprülü, *Türk Edebiyetinde İlk Mutasavvıflar*, s. 232-233; Ortaçağ Anadolu’sunda Din ve Edebiyat ilişkisi için bkz: Suraiya Faroqhi, *Anadolu’da Bektaşîlik*, çev: Nasuh Barın, Simurg Yayıncılık, İstanbul, 2003, s. 16-18.

³⁰⁷ Şahin, *Osmanlı Devleti’nin Kuruluşunda Dinî Zümreler*, s. 42; Doğrul, *İslâmiyetin Geliştirdiği Tasavvuf*, s. 181.

³⁰⁸ Yesevîlik, Bektaşîlik ve Alevîlik arasındaki ilişki için bkz: Ali Yaman, “Yesevîlik- Bektaşîlik Bağlantıları ve Alevî-Bektaşî Kimliği’nin Oluşumunda Yesevîliğin Rolü”, *Doğumunun 800. Yılında Hacı Bektaş Veli Sempozyumu (Nevşehir, 17-18 Ağustos 2009)*, AKM Yayınları, Ankara, 2009, s. 23-39.

³⁰⁹ Şahin, *Osmanlı Devleti’nin Kuruluşunda Dinî Zümreler*, s. 69.

³¹⁰ Ayr. bkz: Annemarie Schimmel, s. 330; Alexander Knysh, *Tasavvuf Tarihi*, çev: İhsan Durdu, Ufuk Yayınları, İstanbul, 2011, s. 258.

Öztürk; kaynak kifayetsizliği, bulunan kaynakların ekserisinin menkabe türü olmasına binaen, kerametler ve abartılı haberlerin sis perdeleri arasında kaybolan şeyhin tarihî şahsiyeti, dolayısıyla ihtimaller arasında tercih yapma edütlerinin neticesinde, konunun oldukça çetrefil hale gelmesine bağlamaktadır.³¹¹

XVI. yüzyılın başlarında Balım Sultan³¹² tarafından resmen kurulan Bektaşîlik; adını XIII. yüzyılda yaşamış bir Türkmen şeyhi olan Hacı Bektaş-ı Velî'den almaktadır.³¹³ Özellikle Bektaşî geleneğini yansıtan menkabevî kaynaklarda adını Ahmed Yesevî ile yanyana gördüğümüz Hacı Bektaş-ı Velî'nin tarihsel kimliği³¹⁴ hakkında bilgiler yukarıda kısmen ifade ettiğimiz nedenlerden dolayı son derece sınırlıdır. Bunlar arasında en eski tarihli olanları Elvan Çelebi'nin *Menâkıb'ül-Kudsiye* ve Ahmed Eflâkî'nin *Menâkibu'l-Ârifîn* isimli eserleridir. Bu ikisi dışında XVI. yüzyıldan itibaren teşekkül etmiş *Âşıkpaşazâde Tarihi*, Gelibolulu Mustafa Âlî'nin *Künhü'l-Ahbâr*, *Evliya Çelebi Seyahatnamesi* ve *Hacı Bektaş-ı Velî Vilâyetnâmesi* adlı eserleri zikredebiliriz.³¹⁵

Baba adı Seyyid Muhammed b. Musa es-Sani, ana adı Hâtem (Hatme) Hatun, asıl adı Muhammed, lâkabı Bektaş olan bu zat; çok sayıda âlim ve şâir yetiştirmiş, o zamanın en önemli ilim ve kültür merkezlerinden biri olan Horasan'ın Nişabur şehrinde, 1209-1210 yıllarında doğmuştur.³¹⁶ Bazı araştırmacılar bu tarihi 1248'e, Anadolu'ya gelişini 1281'e, vefatını 1337 tarihine alırlarsa da; bu ve buna yakın tarihler, Hacı Bektaş'ın Osmanlı Devleti'nin ve Yeniçeri Ocağı'nın kuruluşunda hissesinin bulunduğunu göstermek için ortaya atılmış iddialar olmalıdır. Nitekim, Aşık Paşazâde'nin; *Hacı Bektaş, Osmanlı hanedanından kimse ile konuşmadı. Her kimse ki ona, Osmanlı hanedanından birisi ile konuştu derse yalandır*³¹⁷ şeklindeki kesin ve şiddetli itirazına

³¹¹ Yaşar Nuri Öztürk, *Tarih Boyunca Bektaşilik*, Yeni Boyut Yayınları, İstanbul, 1992, s. 11.

³¹² Balım Sultan dönemi Bektaşîlik için bkz: Mehmet Eröz, *Türkiye'de Alevilik ve Bektâşîlik*, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara, 1990, s. 61-80.

³¹³ F. W. Hasluck, *Bektaşilik İncelemeleri*, çev: Râgıp Hulûsî (Özden), haz: Mehmet Kanar, Say Yayınları, İstanbul, 2012, s. 23.

³¹⁴ Hacı Bektaş Velî'nin tarihsel yaşamı için ayrıca bkz: John Kingsley Birge, *Bektaşilik Tarihi*, çev: Reha Çamuroğlu, Ant Yayınları, İstanbul, 1991, s. 44-57.

³¹⁵ Ocak, *Türk Sufiliğinin Bakışlar*, s. 179; Toprak, s. 68.

³¹⁶ Hacı Bektaş Velî, *Makâlât*, çev: Esat Coşan, sadeleştiren: Hüseyin Özbay, TC. Kültür Bakanlığı, Ankara, 1996, s. 5; Abdülbâki Gölpinarlı, *Manakıb-ı Hacı Bektâş-ı Velî -Vilâye-Nâme-*, İnkılâb Kitabevi, İstanbul, 1958; s. 1-4; Mehmet Eröz, *Türkiye'de Alevilik ve Bektâşîlik*, s. 53-54; Şahin, age, s. 69.

³¹⁷ Aşık Paşazâde, s. 164.

bakılırsa, zikredilen doğum tarihini ileri alma iddialarının, en azından şimdilik geçersiz olduğu anlaşılır.³¹⁸

Vilâyetnâme'ye göre, Ahmed Yesevî, nefes evlâdı olan Kutbeddin Haydar'ı, Bedahşan kâfirlerini Müslüman etmek üzere görevlendirilmiş lakin esir düşmüştür. Ahmed Yesevî, Kutbeddin Haydar'ı esir düştüğü Bedahşan ilindeki kâfirlerin elinden kurtarması için Hacı Bektaş-ı Velî'yi görevlendirir. Görevini başarıyla tamamladığından kendisine halifelik vermek sûretiyle tahta kılıcını kuşatır ve Rum (Anadolu) diyarını irşad etmekle görevlendirir.³¹⁹

Hacı Bektaş; Anadolu'ya gelmeden önce Mekke'ye giderek hac görevini de ifa etmiş, Hacı unvanını böyle almıştır. Dönüşte Necef'i ve Kerbelâ'yı ziyaret ettikten sonra Sulucakaraöyük'e (bugünkü Hacıbektaş kasabası) gelir.³²⁰ Çevredeki gayri müslimlerle yakın ilişkiler içine girer.³²¹ Ayrıca Moğol otoriteleriyle tanışır. Onlardan bir kısmını Müslüman eder. Bu arada birçok da halife yetiştirir. Sonunda ölümünden az evvel onların her birine halifelik icâzetnâmesi vererek Anadolu'nun bir yanına yollar ve kendisi de kerâmetine yakışır bir ölümle vefat eder.³²²

Elvan Çelebi, Ahmed Eflâki ve Aşıkpaşazâde'nin eserleri ise, onun Baba Resül'ün, yani bir Vefâi şeyhi olan Baba İlyas-ı Horasanî'nin halifesi bulunduğunu açıkça gösteriyorlar.³²³ Kaynaklarımızdaki bu kayıtlara güvenmek gerekirse, onun sûfi kimliği konusunda şu sonucu ulaşmamız lâzım geliyor. Hacı Bektaş-ı Veli büyük bir ihtimalle, Haydarîlik tarikatının bir mensubu olarak Anadolu'ya gelmiş, daha sonra Baba İlyas-ı Horasânî çevresine girerek Vefâilik tarikatının da bir müntesibi olmuş olmalıdır.³²⁴

³¹⁸ Üremiş, s. 135-136.

³¹⁹ Hacı Bektaş Veli, *Vilâyetnâme (Menakıb-ı Hacı Bektaş Veli)*, haz: Esat Korkmaz, Ant Yayınları, İstanbul, 1995, s. 5; Gölpınarlı, *Manakıb-ı Hacı Bektaş-ı Veli -Vilâye-Nâme-*, s. 11-13; Ocak, *Ortaçağlar Anadolu'sunda İslam'ın Ayak İzleri*, s. 414-415.

³²⁰ Gölpınarlı, *Manakıb-ı Hacı Bektaş-ı Veli -Vilâye-Nâme-*, s. 17; Mëlikoff, *Uyur İdik Uyardılar*, s. 21; Hacı Bektaş-ı Veli'nin Anadolu'ya gelmeden gezdiği yerler için bkz: Abdülkadir Sezgin, *Hacı Bektaş Veli ve Bektaşilik*, Akçağ Yayınları, Ankara, 2012, s. 55-56.

³²¹ Geniş bilgi için bkz: F. W. Hasluck, s. 75-78.

³²² Ocak, *Türk Sufiliğinin Bakışlar*, s. 178; Vefatı ile ilgili bkz: *Velâyetnâme Hacı Bektaş-ı Veli*, haz: Hamiye Duran, TDV Yayınları, Ankara, 2007, s. 33.

³²³ Ayr. bilgi için bkz: Derviş Ahmed Âşıkî, *Âşıkpaşazâde Tarihi*, Mostar, İstanbul, 2008, s. 17-19; Elvan Çelebi, *Menâkıbu'l-Kudsîyye fî Menâsibi'l-Ünsîyye: Baba İlyas-ı Horasânî ve Sülâlesinin Menkabevî Tarihi*, haz: İsmail E. Erünsal ve Ahmet Yaşar Ocak, TTK, Ankara, 2014, s. 39-47; Ocak, *Ortaçağ Anadolu'sunda İki Büyük Yerleşimci/Kolonizatör Derviş: Dede Garkın ve Emirci Sultan Vefâiyye ve Yeseviyye Gerçeği*, Dergâh Yayınları, İstanbul, 2014, s. 49-60.

³²⁴ Ocak, *Türk Sufiliğinin Bakışlar*, s. 175; Ethem Ruhi Fığlalı-Mehmet Aydın, *Milli Bütünlüğümüz ve Hacı*

Hacı Bektaş-ı Velî muhtemelen başını çektiği bir Türkmen oymağı ile birlikte, yanında kardeşi Menteş olduğu halde Horasan'dan kalkıp Sivas'a gelmiştir.³²⁵ Sivas'ta Baba İlyas ile görüşükten sonra önce Kırşehir'e daha sonra da Kayseri'ye gitmiştir. Kardeşi Menteş Kayseri'den geri dönerek Babâîler isyanına katılmış ve isyan sırasında öldürülmüştür.³²⁶ Kardeşi katıldığı ve hatta bu uğurda savaşıarak canını verdiği halde Hacı Bektaş-ı Velî'nin neden bu isyana katılmadığı konusu belirsizliğini korumaktadır.³²⁷ Irène Mèlikoff, Hacı Bektaş-ı Velî'nin de isyana katıldığı kanaatindedir. Yazara göre, yaşadığı dönemde adını çok fazla duyurmayıp kendi kabuğuna çekilmesi şeyhin isyana katıldığına bir delildir.³²⁸

Hacı Bektaş-ı Velî'nin hayatı hakkındaki belirsizlik, yaşadığı dönemdeki etkisinin ne derecede olduğu konusunu da karmaşık hale getirir. Onun yaşadığı dönemde pek de kalabalık bir mürid kitlesine hitap etmediği, çevresinde çok popüler bir şahsiyet olmadığı anlaşılmaktadır. Hatta Hasluck daha da ileri giderek onu sadece bir söylentiden ibaret kabul etmektedir. Nitekim müridlerinin olup olmadığı konusundaki belirsizlik de aynı sebepten kaynaklanmaktadır. Hacı Bektaş'ın bilinen tek müridinin evinde misafir olduğu Kadıncık Ana olduğu ifade edilir.³²⁹

Irène Mèlikoff, Hacı Bektaş Velî'nin karakterinde daha ziyade şamanist motiflerin ağır bastığı kanaatindedir.³³⁰ Eflâkî'nin, Hacı Bektaş'ın Şamanist motiflerin ağırlıklı olduğu bir hayat sürdüğünü ve bu yüzden Mevlevî çevrelerinden tepki gördüğü ifadesi bu kanaati destekler mahiyettedir. Eflâkî, Hacı Bektaş'ı "marifetle dolu ve aydın bir kalbe sahip olmasına rağmen şeriata uymamakla" itham etmekte ve bu sebepten dolayı da Mevlânâ'nın Hacı Bektaş'ın doğru yolda olmadığını söylediği rivayet etmektedir. Mevlevî geleneğinin aksine *Vilâyetnâme*, Hacı Bektaş-Mevlânâ ilişkisinde daha müspet

---

Bektaş Velî, AKM Yayınları, Ankara, 1997, s. 11.

³²⁵ Mehmet Eröz, *Türkiye'de Alevilik ve Bektâşilik*, s. 54.

³²⁶ Mèlikoff, *Uyur İdik Uyardılar*, s. 21; Gölpınarlı, *Türkiye'de Mezhepler ve Tarikatlar*, s. 264; Ocak, *Türk Sufiliğinin Bakışlar*, s. 171.

³²⁷ Şahin, *Osmanlı Devleti'nin Kuruluşunda Dinî Zümreler*, s. 70.

³²⁸ Irène Melikoff, *Efsaneden Gerçeğe: Hacı Bektaş*, terc: Turan Alptekin, Cumhuriyet Kitapları, İstanbul, 1999, s. 90-94; Şahin, *Osmanlı Devleti'nin Kuruluşunda Dinî Zümreler*, s. 70.

³²⁹ Aktaran: Şahin, *Osmanlı Devleti'nin Kuruluşunda Dinî Zümreler*, s. 70-71; Kadıncık Ana ile ilgili geniş bilgi için bkz: Firdevsi-i Rûmi, *Manzûm Hacı Bektaş Veli Vilâyetnâmesi*, haz: Bedri Noyan, Doğu Matbaacılık, Aydın, 1986, s. 20-27.

³³⁰ Melikoff, *Efsaneden Gerçeğe: Hacı Bektaş*, s. 101.

bir portre çizer. *Vilâyetnâme* yazarına göre, Mevlânâ ile Hacı Bektaş'ın araları çok iyidir ve Mevlânâ'nın Hacı Bektaş için övgü dolu sözler söylemektedir.³³¹

Hacı Bektaş-ı Velî hakkında yukarıda ifade edilen bilgilerden ziyade bizim için asıl önemli olan yönü; Anadolu'nun Türkleşmesi ve İslâmlaşması yönündeki katkısıdır. Hacı Bektaş-ı Velî ve halifeleri³³²; evvelce başlatılmış olan Türkleştirme ve İslâmlaşırma faaliyetlerini, XIII. yy'da kurdukları dergâhlarda devam ettirmiştir.³³³ Bu mekânlar; o günlerde Moğol istilâsıyla zuhur eden dağılmayı ortadan kaldırarak, yeniden Anadolu'da Türk-İslâm birliğini sağlayan en kuvvetli manevî merkezlerden birisi olmuştur. Onun görüşlerinin özellikle, göçebe Türkmenler arasında hızla yayılması ve yolunda yürünülmesi suretiyle birlik ve beraberliğin devamı temin edilmiştir.³³⁴

Ahmet Yaşar Ocak; Hacı Bektaş-ı Velî'nin sadece kendi cemaati içinde mürşidlik görevini sürdürmekle kalmayıp, ayrıca iki istikamette daha İslâm propagandası yaptığı ifade etmektedir. Hacı Bektaş-ı Velî, ilk önce bugünkü Ürgüp yöresindeki Hıristiyanlarla çok sıkı ilişkiler geliştirip onların ihtidasına zemin hazırlamanın yanı sıra, işgalci Şamanist Moğollar'ın da Müslümanlığı kabul etmeleri için yoğun faaliyetler göstermiş, halifelerini bu meyanda Anadolu'nun dört bir köşesine yollamıştır.³³⁵

Hacı Bektaş-ı Velî'nin tebliğ ettiği İslâm yorumu şöyle tarif edilebilir: Hacı Bektaş-ı Velî'nin İslâm propagandası, hiç şüphesiz İslâm fıkının sıkı kurallarıyla sınırlandırılan Ortodoks bir anlayış değil, *Horasan Melâmetiyyesi'nin* kuru *zühd* (ascétisme) karşıtı *cezbeci* (extatique) karakterini yansıtmaktadır.³³⁶ Bundan da öte, bu İslâm anlayışı, İslâm sūfiliğinin yapısından kaynaklanan geniş bir hoşgörüye dayanan, mühtedîleri birdenbire eski kültür çevrelerinden koparmadan, bu kültürden gelen eski inançlarını da

³³¹ Aktaran: Şahin, *Osmanlı Devleti'nin Kuruluşunda Dinî Zümreler*, s. 71.

³³² Hacı Bektaş-ı Velî'nin halifeleri için bkz: Bedri Noyan (Dedebaba), *Bütün Yönleriyle Bektâşîlik ve Alevîlik*, Ardıç Yayınları, 1998, s. 255-259.

³³³ Hacı Bektaş Velî, *Makalât ve Müslümanlık*, çev: Mehmet Yaman, Ayyıldız Yayınları, Ankara, 1994, s. 13.

³³⁴ Hacı Bektaş Velî, *Vilâyetnâme (Menakıb-ı Hacı Bektaş Velî)*, s. 6-7; Abdurrahman Küçük-Mehmet Alparslan Küçük, *Türkistan'dan Türkiye'ye Alevîlik- Bektaşîlik*, Berikan Yayınevi, Ankara, 2009, s. 121-126; Üremiş, s. 140.

³³⁵ Ocak, *Türk Sufiliğinin Bakışlar*, s. 173; Ayr. bkz: Taşğın, s. 45-46.

³³⁶ Ayr. bkz: Gölpınarlı, *Türkiye'de Mezhepler ve Tarikatlar*, s. 264; Şerafettin Turan, *Türk Kültür Tarihi*, Bilgi Yayınevi, Ankara, 2014, s. 145.

kendi içerisinde değerlendiren *bağdaştırmacı* (synchrétique)³³⁷, yani Heterodoks bir İslâm anlayışıydı.³³⁸ Onun bu yönteminin, Anadolu'nun müslim ve gayri müslim toplumlari arasında önemli bir yakınlaşma ortamının doğmasına yol açtığı söylenebilir.³³⁹ O kadar ki, bölge Hıristiyanlarının da ona büyük bir yakınlık duyduğunu ve kendisini Aziz Charalambos adıyla takdis ettiklerini biliyoruz. Öyle görünüyor ki, zaman zaman bazı Moğol idari otoritelerine karşı çıkmak durumunda kalmış olsa da, Hacı Bektaş-ı Velî, Sulucakaraöyük'teki mütevazî zâviyesinde bu şekilde ömrünü tamamlamış olmalıdır (öl. 1271). İşte tarihsel Hacı Bektaş-ı Velî hakkında bugün müsbet bir yaklaşımla söyleyebileceklerimiz yalnızca bunlardan ibarettir.³⁴⁰

3.2.3. Kutbeddin Haydar ve Haydarîlik

Haydarîliğin kurucusu Kutbeddin Haydar (ö. 1221'den sonra) Zâve'de büyük bir tekke kurarak şöhret kazanan ünlü bir Türkmen şeyhidir.³⁴¹ Yesevî-Bektaşî an'anesine de giren Şeyh Kutbeddin Haydar, Köprülü'ye göre, Şî-Batınî akidesinin etkisi altında kalmıştır.³⁴² Daha önce ifade ettiğimiz gibi Yesevîlik Harezmi sahasına, oradan İran'a geçmiş ve burada bulunan Zave şehrinde Kalenderîlik ile birleşerek Haydarîlik tarikatını doğurmuştur.³⁴³

Şeyh Kutbeddin Haydar, hayatının büyük bir kısmını, Zâve'de yaptırılan zaviyesinde geçirmiş ve ölünceye kadar etrafına geniş müridler toplamayı başarmıştır. Gerek Kutbeddin Haydar'ın kuvvetli şahsiyetinin etkisiyle gerekse de yetiştirmiş olduğu halifelerinin vasıtasıyla Haydarîlik; daha XIII. asrın ortalarından itibaren, bir yandan Türkistan içlerine, oradan Hindistan'a yayılırken diğer taraftan Anadolu, Irak, Suriye ve Mısır'a kadar yayılmıştır.³⁴⁴ Ancak burada bizim için önem arz eden durum Haydarîliğin Anadolu'daki serüvenidir.

³³⁷ Alevî ve Bektaşî Senkretizminin (bağdaştırmacı) meydana getirdiği bazı öğeler için bkz: Mëlikoff, *Uyur İdik Uyardılar*, s. 109-129.

³³⁸ Ayr. bkz: Mëlikoff, *Uyur İdik Uyardılar*, s. 39-40; Mehmet Eröz, *Türkiye'de Alevîlik ve Bektâşîlik*, s. 144-155; Bektaşî menkıbelerindeki İslâm öncesi motifler için bkz: Ocak, *Alevî ve Bektaşî İnançlarının İslâm Öncesi Temelleri*, s. 257-260.

³³⁹ Ayr. bkz: Yılmaz, s. 251-252.

³⁴⁰ Ocak, *Türk Sufiliğinin Bakışlar*, s. 172.

³⁴¹ Toprak, s. 64.

³⁴² Köprülü, "Ahmed Yesevî", s. 211.

³⁴³ Ocak, *Türk Sufiliğinin Bakışlar*, s. 37-38.

³⁴⁴ Ocak, *Kalenderiler*, s. 40-41; Üremiş, s. 117-119.

Haydarîliğin Anadolu'daki serüvenine geçmeden önce de Ahmed Yesevî, Kutbeddin Haydar ve Hacı Bektaş-ı Velî arasındaki ilişkiyi gösteren *Vilâyetnâme*'deki bir rivayeti nakletmek istiyoruz. *Vilâyetnâme*'de geçen rivayete göre bölge halkı, Horasan'a akınlar düzenleyen kâfirlerin zulmünden kendilerini kurtarmaları için Ahmed Yesevî'ye müracaat etmiştir. Bu müracaat üzerine Ahmed Yesevî; oniki yaşındaki nefes evladı Kutbeddin Haydar'a tuğ ve alem vererek, başına erenlik tacını giydirdikten sonra, halkı kâfirlerin elinden kurtarmak üzere görevlendirmiş, fakat büyük gayretler göstermesine rağmen, kâfirlere esir düşerek yedi yıl hapsedilmiştir. Hem nefes evladının bu duruma düşmesi hem de halkın tekrar tekrar kendisine müracaat etmesinden bunalan Ahmed Yesevî'nin Allah'a münâcatı üzerine manen bu durumdan haberdar olan Hacı Bektaş, Türkistan'a gelir ve Hâce ile buluşur. Ahmed Yesevî meseleyi anlatınca hemen bunu emir telâkki eden Hacı Bektaş; şahin şeklinde uçarak Kutbeddin Haydar'ın bulunduğu yerden onu kurtarıp Ahmed Yesevî'ye getirip teslim eder.³⁴⁵

Haydarîliğin Anadolu'daki serüveni, Anadolu'ya yayılan diğer tarikat mensupları gibi, XIII. asırdan itibaren bilhassa Moğol istilâsı sebebiyle başlamıştır. Ancak Haydarî dervişleri ile ilgili bilgiler oldukça sınırlıdır. Ahmet Yaşar Ocak, kaynaklardaki bilgilerin sınırlı olmasını, bu tarikatın Kalenderîler ile karışmış olmalarına bağlamaktadır. Nitekim Haydarîler ile Kalenderîler arasında benzer inanç ve fikirler olduğu gibi, kılık-kıyafet ve görüntüleri ile de büyük benzerlik göstermektedir.³⁴⁶ Aynı yazar, Fakîrî ve Vâhidî'den Haydarîler ile ilgili dikkat çekici bilgiler nakletmektedir. Fakîrî, Haydarîleri esrar içmekten sarhoş bir şekilde, durmadan şiirler okuyarak şehir şehir dolaşan serseri dervişler olarak tasvir etmektedir. Vâhidî ise, bu zümre mensuplarının, saç, sakal ve kaşlarını kazıdığını sadece bıyıklarıyla birlikte tepeden bir tutam saç bıraktıklarını ifade ettikten sonra yarı çıplak dolaştıklarını nakleder. Ayrıca bekâret sembolü olarak da erkeklik organlarına halkalar taktıklarını, bekâret ve iffetlerine kendilerini adanmış olmakla birlikte çoğu zaman buna uymadıklarını da ifade eder.³⁴⁷

³⁴⁵ Hacı Bektaş Veli, *Vilâyetnâme*, s. 9.

³⁴⁶ Ocak, *Kalenderîler*, s. 113-117; Ocak, *Türk Sufiliğinin Bakışlar*, s. 38.

³⁴⁷ Ocak, *Kalenderîler*, s. 113-114.

Kaynaklarımızda Haydarîler ile ilgili bilgiler farklılık arz etmektedir. Nitekim Ahmed Eflâkî'nin eserinde Haydarîlerin saygın halifeler oldukları ve yüceltildiklerine dair menkıbeler bulmak da mümkündür. Bunlardan birinde Şeyh Hacı Mübarek-i Haydarî ile Celaleddin-i Rumi'in Meram Mescidi'ne giderken karşılaştıkları ve Celaleddin-i Rumi'den dua aldığı nakledilmektedir. Başka bir menkıbede ise Hacı Mübarek'in Vezir Taceddin'in Darü'z-Zâkirîn adlı medresesine şeyh olarak tayin edilişi ve bu sebeple düzenlenen büyük bir posta oturma töreninden söz edilmektedir.³⁴⁸

Ahmed Eflâkî'nin bu rivayetlerini doğru kabul edersek; Mevlâna döneminde Konya da, müridleri ile birlikte Haydarî şeyhi ve temsilcisi bulunmakta ve Mevlevîlerle iyi ilişkiler içerisinde oldukları görülmektedir. Hacı Mübarek Haydarî, bir vezirin yaptırdığı medreseye, daha doğrusu zaviyeye devlet eliyle resmen tayin edilmekte ve Konya'nın bütün eşrafı ve ulemâsı bu törene katılmaktadır. Oğlu için verdiği ziyafete ise şehrin ileri gelenlerini davet etmekte ve Konya'daki yüksek seviyedeki insanlarla iyi geçinmektedir. Haydarî tarikatının şehirlerde, en azından Konya'da; ya devletin merkezi olduğundan ya da Mevlâna'nın veya diğer tasavvuf ehli ile ulemânın güçlü tesirinde kalmaları sebebiyle, diğer bölgelerdeki birçok müfrit hal ve hareketlerden uzak durdukları düşünülebilir.³⁴⁹ Ya da Tahsin Yazıcı'nın da ifade ettiği gibi; aynı tasavvufi zümreye bağlı, fakat birbirinden çok farklı özellikler gösteren Haydarî dervişleri ile XVI. yüzyıl kaynaklarına yansıyan Anadolu'daki Haydarîler; tarikatın Horasan'da teşekkülünden üç asır sonra onun ilk öğretilerinden oldukça uzaklaşmış bir akım meydana getirmiş olmalıdırlar.³⁵⁰

Karamustafa ise olaya farklı bir açıdan yaklaşmış ve Haydarîlik ile Babaî ayaklanmasının arkasındaki ilişkiye temas etmiştir. Nitekim bir Vefâî şeyhi olan Baba Resûl'ün, Zâve'deki Haydarî zâviyesinde uzun bir süre kaldığını ifade etmektedir.³⁵¹ Öyle görülüyor ki bu dönemde tasavvuf zümrelerini birbirinden keskin çizgilerle ayırmak oldukça zor görünmektedir.

---

³⁴⁸ Eflâkî, s. 210 ve 375.

³⁴⁹ Üremiş, s. 120.

³⁵⁰ Tahsin Yazıcı, "Haydariye", *DİA*, C. XVIII, Ankara, 1998, s. 35.

³⁵¹ Ahmet T. Karamustafa, *Tanrı'nın Kuraltanmaz Kulları; İslâm Dünyasında Derviş Toplulukları (1200-1550)*, çev: Ruşen Çakır, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul, 2011, s. 72.

3.2.4.Seyyid Ebu'l-Vefâ el-Bağdâdî ve Vefâîlik

Türkiye Selçuklu ve erken Osmanlı devri tasavvuf düşüncesinin şekillenmesinde belirleyici tarikatlardan birisi olan Vefâiyye XI. asırda Irak'ta yaşadığı bilinen Tacü'l-Ârifin Seyyid Ebu'l-Vefâ el-Bağdâdî (ö.1107) tarafından kurulmuştur. Tarikat, ilerleyen dönemde Irak, Suriye ve Anadolu'yu içine alan geniş bir coğrafyada etkili olmuştur.

Asıl adı Muhammed b. Muhammed olan ve soyu İmam Zeynelabidin'e dayanan Ebu'l-Vefâ, 1026'da Irak sınırları içinde doğmuştur. Aile başlangıçta Irak'taki Zabala bölgesinde yaşamakta iken, burada seyyidlerin uğradığı bir takibat yüzünden babası Seyyid Muhammed, Kusân bölgesine kaçarak Benû Nercis isimli Kürt kabilesine sığınmıştır. Kaynaklarda bu tâkibat hakkında bilgi verilmemektedir. Seyyid Muhammed, Kusan bölgesine yerleştikten sonra bu bölgede yaşayan Kürt ailelerinden birine mensup bir kız ile evlenmiş, bu izdivaçtan Seyyid Ebu'l-Vefâ dünyaya gelmiştir. Annesinin mensup olduğu millet dolayısıyla Seyyid Ebu'l-Vefâ'yı köken olarak yarı Arap yarı Kürt kabul etmek gerekir.³⁵²

Vefâîlik hakkında Köprülü de dâhil olmak üzere yakın zamana kadar kayda değer bir araştırma yapılmamıştır. Abdülbaki Gölpınarlı tarafından Baba İlyas ve Rum abdallarının Vefâî olduklarına ilişkin bir saptamada bulunulmuşsa da, bu konuda başka hiçbir bilgi vermemiş, dolayısıyla bu saptama ile yetinmiştir.³⁵³

Son dönemde ise Vefâîliğin Anadolu din ve tasavvuf tarihindeki yeri hakkındaki bilgilerimiz artmıştır. Önce Ocak ve Erünsal tarafından XIII. yüzyılın en önemli Vefâî siması Baba İlyas-ı Horasanî'nin dip-torunu Elvan Çelebi'nin bu sülalenin tarihini anlatan kitabı neşredilmiş;³⁵⁴ daha sonra ise Ocak, XV. yüzyıldan başlamak üzere bazı Vefâî zaviyelerine ait icazet ve buyrukları ortaya çıkararak yayınlamıştır. Böylelikle Vefâîliğin Selçuklu ve Osmanlı dönemlerinde Anadolu'da oynadığı tarihî rol

³⁵² Haşim Şahin, "Selçuklu ve Erken Osmanlı Döneminde Vefâiyye Tarikatı", *Türk Kültürü ve Hacı Bektaş Veli Araştırma Dergisi*, sayı: 70, 2014, s. 40-41; Ayrıca bkz: Ahmet Yaşar Ocak, "Türkiye Selçukluları Döneminde ve Sonrasında Vefâî Tarikatı (Vefâiyye)", *Bellekten*, LXX/257, Nisan 2006, s. 122-123.

³⁵³ Aktaran: Toprak, s. 77.

³⁵⁴ Elvan Çelebi, *Menâkıbu'l-Kudsîyye fî Menâsıbi'l-Ünsîyye: Baba İlyas-ı Horasanî ve Sülâlesinin Menkabevî Tarihi*, haz: İsmail E. Erünsal ve Ahmet Yaşar Ocak, TTK, Ankara, 2014.

aydınlamaya başlamıştır.³⁵⁵

Tarikatın Anadolu sahasındaki etkisini Vefâî-Babâî şeyhi Baba İlyas Horasânî'nin soyundan gelen Elvan Çelebi'nin kaleme aldığı *Menâkıb-ı Kudsiyyefî Menâsibi'l-Ünsiyye* ve yine aynı soya mensup Aşıkpaşazâde'nin yazdığı *Tevârih-i Al-i Osmân* (Aşıkpaşazâde Tarihi) isimlerini taşıyan iki eser ve bazı arşiv belgeleri sayesinde nispeten daha kolay takip etmek mümkündür.³⁵⁶ Nitekim Elvan Çelebi'nin verdiği bilgiler ışığında, Anadolu'ya Vefâîliği taşıyanın Dede Garkın adında bir Türkmen Şeyhi olduğu düşünülmektedir. Ahmet Yaşar Ocak, Elvan Çelebi'nin vermiş olduğu bilgilerden hareketle, Dede Garkın'ın, 1220 dolaylarında Moğol istilâsının önünden kaçan Harezmliler ile birlikte Elbistan civarına yerleşerek faaliyet gösteren bir Türkmen şeyhi olduğunu belirtmektedir. Elvan Çelebi'nin onu Baba İlyas'ın halifesi olarak göstermesinden hareketle Dede Garkın'ın bir Vefâî şeyhi olduğu sonucuna varılabilir.³⁵⁷

Elvan Çelebi'nin verdiği bilgiye göre Dede Garkın'ın halifeleri Şeyh Osman, Aynu'd-Devle (Ayna Dola) Bağdın Hacı, Mihman Hacı ve Baba İlyas'tır. Baba İlyas bunların en genci olmakla birlikte hepsinin halifesi sıfatıyla Dede Garkın tarafından Rum diyarına gönderilir.³⁵⁸

Vefâîliğin Dede Garkın'dan sonra Anadolu'daki asıl temsilcisi ise Baba İlyas'tır. Baba İlyas'ın (ö. 1240) tarihi rolü, Selçuklu Anadolu'sunda 1239-1240'ta Heteredoks İslâm merkezli ilk toplumsal ayaklanma olarak Babaîler İsyanı'na adını veren kişi olmasıdır. Baba İlyas'ın bu hareketle birlikte, kırsal kesimlerde yaşayan ve Selçuklu idaresiyle ekonomik ve toplumsal düzeyde sıkıntıları bulunan Sünnî-İslam dışı kitleleri merkezî otorite karşısında birleştirmeyi başardığı düşünülmektedir. Anadolu Selçuklu Devleti'ni büyük ölçüde zayıflatan Babaîler İsyanı asıl fonksiyonunu bundan sonra icra etmiş; isyanın harekete geçirdiği kitleler bundan sonraki mezhebî ve tasavvufî bütün Sünnî-İslam dışı propaganda hareketleri için en elverişli sosyal tabanı teşkil etmiştir.³⁵⁹

---

³⁵⁵ Toprak, s. 77.

³⁵⁶ Şahin, "Vefâiyye Tarikatı", s. 43-44.

³⁵⁷ Elvan Çelebi, *Menâkıbu'l-Kudsiyye*, s. 35; Ocak, "Türkiye Selçukluları Döneminde ve Sonrasında Vefâî Tarikatı (Vefâiyye)", s. 128-132.

³⁵⁸ Elvan Çelebi, *Menâkıbu'l-Kudsiyye*, s. 33.

³⁵⁹ Ocak, *Türk Sufiliğinin Bakışlar*, s. 64.

Babailer İsyanı sonrasında, isyana katılan Vefâiyye mensuplarının Türkiye Selçuklu idaresi tarafından sıkı bir takibata uğratıldıkları görülmektedir. Vefâî şeyh ve dervişleri bu baskıdan kurtulabilmek amacıyla merkezî otoritenin daha zayıf olduğu uc bölgelerine göç etmişlerdir. Dervişler, 1243 yılındaki Köseadağ yenilgisi sonrasında Türkiye Selçuklularının yıkılma sürecine girmesiyle birlikte bağımsızlıklarını ilan eden beyliklere ait toprakları yurt edinmişler, faaliyetlerini bu bölgelerde sürdürmeye başlamışlardır.³⁶⁰

Görüldüğü gibi Vefâîlik, XIII. yüzyıl Anadolu'sunda heteredoks tarikatların merkezinde yer almış; özellikle bu tarikatın Anadolu'daki en büyük temsilcisi Baba İlyas-ı Horasanî vasıtasıyla, Babailer isyanının tabanını teşkil ederek tarihî bir rol oynamıştır. Ortaya çıkan yeni belgelere rağmen bugün Vefâîliğin Anadolu'daki durumuna ilişkin birçok konu hala karanlıktadır. Ancak önümüzdeki dönemde bu konu üzerinde yapılacak yeni çalışmaların Anadolu'nun dini ve sosyal tarihini bakımından büyük önem taşıyacağı muhakkaktır.³⁶¹

3.2.6. Kalenderîlik veya Kalenderlik

Menşe'lerini Horasan mektebi veya sadece Melâmetîyye'den alarak, Cemâlüddîn Sâvî (ö.1070-1071)'den sonra Suriye, Mısır, Irak, İran, Hindistan, Orta Asya, Anadolu sahalarında ortaya çıkan Kalenderîlik³⁶²; yalnız Anadolu'nun dini tarihi değil, tasavvuf tarihi bakımından da çok önemli derecede tesiri olan bir tarikattır.³⁶³

Ahmet Yaşar Ocak'ın ana hatlarıyla ifade ettiği gibi; yaşadığı toplumun nizamına karşı çıkararak dünyayı ehemmiyet vermeye lâyık bulmayan, bu düşünce tarzını günlük hayat ve davranışlarıyla da açığa vuran tasavvuf akımına, Kalenderlik veya Kalenderîlik denebilir.³⁶⁴ Ancak bu tarif, İslâm dünyasının çeşitli zaman ve mekânlarında yaşamış olup kendilerine çeşitli isimler verilen, fakat ekseriyetle Kalender veya Kalenderî olarak anılan bu akımın mensuplarını, tam manâsıyla vasıflandırmaya yeterli değildir. Çünkü Kalenderîlik; tek parça halinde bir görünüm arzeden, hatta tek bir tarikat şeklinde

³⁶⁰ Şahin, "Vefâiyye Tarikatrı", s. 47.

³⁶¹ Toprak, s. 79.

³⁶² Köprülü, *Osmanlı Devleti'nin Kuruluşu*, s. 118.

³⁶³ Üremiş, s. 109.

³⁶⁴ Ayr. bkz: Nihat Azamat, "Kalenderîyye", *DİA*, C. XXIV, Ankara, 2001, s. 253.

teşkilatlanmış bir tasavvuf akımı değildir.³⁶⁵

Daha önce de ifade edildiği gibi; Melâmîlik akımı zaman içinde birçok tarikatı etkilemişse de esas itibarıyla Kalenderîlik tarikatının fikirsel temelini oluşturmuştur. Kalenderîlik, Melâmîlik akımının fikirsel temeli üzerine kurulmuş, tarihî süreç içerisinde başka etkileşimlere maruz kalmış, kısmen farklılaşmış biçimdir.³⁶⁶ Tarikatın teşkilatlanma çabalarında Cemâleddîn Sâvî'nin adı öne çıkmaktadır. O ve onun etrafında toplanmış olan Muhammed Belhî, Celaleddin Dergezinî, Ömer Girihî gibi şahsiyetler Kalenderîlik'in teşkilatlanmasında çok önemli roller üstlenmiştir.³⁶⁷ Cemâleddîn Sâvî, XIII. yüzyılın başlarında Şam'a gelmiş, orada Osman Rûmî'nin zaviyesinde ikamet etmiştir. Bir süre sonra dünyadan el etek çekmiş ve zaviyeyi terk ederek mezarlıkta yatıp kalkmaya başlamıştır. Sonra Şeyh Dergezinî ve arkadaşları da ona katılmıştır. Cemâleddin saçını ve sakalını traş edip üzerine de delg (arpa) giyince, diğerleri de ona uyup aynı görünüşü benimsemişlerdir. Cemâleddîn Sâvî'nin Dimyat'ta yaklaşık 1232-1233 yılında vefat etmesi üzerine, Kalenderîler tekkesinin liderliğini önce Celaleddin Dergezinî sonra Muhammed Belhî üstlenmiştir.³⁶⁸

Temeli ilahî aşka dayanan ve bu aşka ulaşma dışındaki her şeyi değersiz gören Kalenderîlik, Melâmîlik dışında farklı kültürel ve mistik yapılardan da beslenmiştir. Ocak, Kalenderîlik'in kökeninin esas itibarı ile Hind-İran mistik çevrelerinde yani Budist, Zerdüşti ve Maniheizt kültürlerde aranması gerektiğini belirtmektedir.³⁶⁹ Diğer bazı araştırmacılar ise, Kalenderîlik'in özü itibarı ile senkretik ve bağdaştırmacı bir karaktere sahip olduğunu ifade ederler. Nitekim onlara göre, Kalenderîlik'in her senkretik inanç gibi dinamik, geçirgen ve değişken bir yapısı vardır. Kültürel anlamda sınırları yerel olanla yetinmeyecek kadar geniştir. Farklı kültür çevrelerinden beslenmekten çekinmeyecek kadar değişikliğe açık ve esnek bir yapısı vardır.³⁷⁰

Ahmet Karamustafa ise, bu akıma “yeni zühd” adını vermekte ve akımın temel esasının toplumsal sapkınlık yoluyla gerçekleştirilen yeni bir zâhidlik anlayışına dayandığını

---

³⁶⁵ Ocak, *Kalenderîler*, s. 5.

³⁶⁶ Ocak, *Kalenderîler*, s. 11-15.

³⁶⁷ Tahsin Yazıcı, “Cemâleddin-i Sâvî”, *DİA*, C. VII, Ankara, 1993, s. 313-314; Öztürk, s. 88-89.

³⁶⁸ Öztürk, s. 89.

³⁶⁹ Ocak, *Kalenderîler*, s. 5-11; Öztürk, s. 89.

³⁷⁰ Süreyya Su, *Hurafeler ve Mitler; Halk İslâmında Senkretizm*, İletişim Yayınları, İstanbul, 2011, s. 16; Öztürk, s. 90.

ifade etmektedir. *Toplumsal sapkınlık yoluyla zâhidlik* olarak tanımladığı bu akımı, toplumun reddi üzerine kurulu bir hareket olarak betimlemektedir. Nitekim araştırmacının ifadesine göre, anarşist dervişlere göre dinsel kurtuluş; toplumsal yaşamın insanları Tanrı'dan uzaklaştırdığı için, bu toplumsal kurallar içinde yaşamının uygun olmadığı ve bu hatta bu kuralları açıktan ve toptan reddi ile mümkündür. Ayrıca bu dervişler bir yalnızlık yaşamı için bir köşeye çekilmiyor; aksine toplumun içinde kendilerine özel bir yer oluşturuyorlardı. Ahmet Karamustafa, bu durumu *vahşi doğaya çekilmek* yerine toplumun kalbinde *toplumsal bir vahşilik* yaratmak olarak ifade etmektedir.³⁷¹

Kalenderîlik akımı, Melâmîlik'te olduğu gibi, mal-mülk edinme çabalarını red etme üzerine kuruludur. Topluma ekonomik olarak katkı yapmak yerine gönüllü yoksulluk tercih edilmiştir. Yerleşik hayat bütün kurumları ile reddedilmiş, çalışmak, ev-bark edinmek, gibi toplumsal yapıya adapte olmayı gerektirecek uygulamalar yerilmiş, gezgin ve başıboş şekilde yaşamak temel prensip haline getirilmiştir. Cinsel faaliyetleri de kutsal olana bağlılık açısından önemli bir engel olarak görülmüştür. Bundan dolayı evlenmemek tarikatın önemli bir prensibi olarak kabul edilmiştir.³⁷²

Fuad Köprülü, yukarıda zikredilen bölgelerde yayılan Kalenderîyye tarikatına mensup dervişlerin gruplar halinde Moğol istilâsı önünde kaçarak Anadolu'ya geldiklerini ifade etmektedir.³⁷³ Ayrıca Eflâkî'nin rivayetine göre, Cemâleddîn-i Sâvî'nin halifelerinden birisi olan Ebu Bekr-i Niksâri-i Cavlâkî'nin Mevlânâ'nın ölüm gününde, cenazenin önünden yedi öküz çekerek, hep birden gülbanklar okuyup hay-huy eden Kalenderî dervişleri için, tekkesinde kurban edilmek ve fakirlere dağıtılmak üzere bu öküzlerden birisinin gönderilmesi, o sıralarda Konya'da, dahi tekkeleri bulunacak kadar çoğaldıklarını ve en azından yine Konya'da, Mevlevîler ile iyi ilişkiler içerisinde bulduklarını göstermektedir.³⁷⁴ Ancak şunu da ifade etmek gerekir ki; Mevlânâ, bu tavrın bozulmuş ve kaba bir biçim almış şeklini yansıtan popüler Kalenderîliğe karşıdır.

³⁷¹ Karamustafa, s. 23.

³⁷² Karamustafa, s. 24-27; Ocak, *Kalenderîler*, s. 143-146; Öztürk, s. 91.

³⁷³ Köprülü, *Anadolu'da İslâmiyet*, s. 30-31; *Fustâtü'l-Adale*'nin yazarı İbnü'l Hatib, Cemaleddin Sâvî'nin dört halifesinden biri olan Ebu Bekir-i Niksari'nin 1206 yılında Dimeşk'ten ayrılarak Konya'ya gelip yerleştiğini ve orada bir zaviye açarak başına pek çok mürid topladığını haber vermektedir. Ebu Bekir-i Niksari ve müritleri, Eflâkî tarafından Cavlâkî diye nitelendirilmektedir. Bkz: Akkuş, *İlhanlıların Anadolu'daki Dini Siyaseti*, s. 288-289.

³⁷⁴ Üremiş, s. 111.

Cavlakiliğin kurucusu Ebu Bekr-i Niksârî-i ve Haydarî şeyhlerinden Hacı Mübarek-i Haydarî ile yakın ilişkilerine rağmen, bir başka Kalenderî şeyhi olan Buzağu Baba diye tanınan Şeyh Baba-yı Merendi'den kesinlikle hoşlanmadığı ifade edilmektedir.³⁷⁵ Bu durumda Kalenderîye tarikatına mensup dervişlerin farklı düşünce yapılarına sahip olduğunu yada yaşamış oldukları bölgelere göre farklı tezahürlerinin olduğunu söyleyebiliriz.

Ayrıca Ahmet Yaşar Ocak'ın da ifade ettiği gibi; Anadolu'da Şems-i Tebrîzî, Evhadüddin-i Kirmânî ve Fahrüddîn-i Irâkî ve benzeri büyük Kalenderî şeyhleriyle birlikte kendini gösteren bu doktrinin, XIII. yüzyılın sonlarına doğru Kalenderî zümrelerinin giderek yozlaştığını söylemek mümkündür.³⁷⁶

Kalenderî dervişleri namaz kılmadıkları ve oruç tutmadıkları için sıklıkla eleştirilmiştir. Nitekim farz olan ibadetlere ilgisiz olmalarına karşın semaya çok önem verdikleri belirtilir. Sema onlar için en önemli ibadet konumundadır. Semada temel amaç vecde ulaşmaktır. Kalenderî dervişlerin, bu amaca ulaşmak için esrar ve kenevir gibi uyuşturucu maddeler kullandıkları ifade edilmiştir.³⁷⁷ Her zaman yanlarında def, davul, nefir gibi müzik aletlerini taşırlar ve buldukları fırsatlarda toplum içinde bunları kullanarak sema gösterileri yaparlardı. Sema törenlerinde bu müzik aletleriyle ürkütücü sesler çıkararak ateş etrafında raks eder ve çılgınca hareketlerde bulunurlardı.³⁷⁸

Ahmet Karamustafa, Kalenderîlerin, hint keneviri çiğnediğini, yerde uyduklarını ve bazı sapık davranışlarının olduğunu ifade eder.³⁷⁹ Nitekim Ocak da, Kalenderîler'in büyük çoğunluğunun bekâr yaşamakla birlikte, evlilik şeklinde olmasa dahi bazı dervişlerin zaman zaman kadınlarla ilişki kurduklarını aktarır. Ayrıca kadınlarla teması tercih etmeyen Kalenderîler'in genç erkeklerle ilgilendikleri ve bunları kendi aralarına almaya çalıştıklarını da ilave etmektedir. Yine aynı müellife göre, Kalenderîler'de Allah'ın cemalini güzel delikanlıların yüzünde temaşa etme düşüncesinden kaynaklanan *Mahbubperestlik* (veya *Cemâlperestlik*) erkânı, sık sık sapık ilişkiler şekline

³⁷⁵ Ocak, *Ortaçağlar Anadolu'sunda İslam'ın Ayak İzleri*, s. 209.

³⁷⁶ Ocak, *Kalenderîler*, s. 146.

³⁷⁷ Bkz: Karamustafa, s. 17.

³⁷⁸ Öztürk, s. 91-92.

³⁷⁹ Karamustafa, s. 17.

dönüşebilmiştir.³⁸⁰

Bütün bu özelliklerinden dolayı, Kalenderî dervişlere karşı şiddetli tepkiler gittikçe artmıştır. Bu tepkiler toplumun her kesiminden olmakla birlikte, özellikle ulema tarafından dile getirilmiştir. Ulema onları şeriatın dışına çıkmakla itham etmiştir. Bu ithamdan dolayı çoklukla zındıklık ve mülhidlikle suçlanmışlardır.³⁸¹ Nitekim Molla Câmî de, Kalenderîleri; (1492); “zamanımızda, Kalendîrilik adıyla isimlendirilen ve İslâm ribkasını boyunlarından çıkararak bu zümreye, bu ad âriyettir. Eğer onlara Haşviyye(müfsid, bozguncu) dense daha lâyıktır”³⁸² diyerek, onlara karşı eleştirisini dile getirmiştir.

Kalenderîlere karşı bir diğer eleştiri de *Fustâtü'l Adale* yazarı Muhammed bin el-Hatib'ten gelmektedir. Mikail Bayram'ın ve Mustafa Akkuş'un müelliften aktardığı bilgilere göre, Cavlâkiler yani Kalenderîler, helal veya mubah saymadıkları hiçbir haram yoktur. Ayrıca Kalenderîler, cahil ve ilimden mahrum insanlardır. Zira ilimleri olsaydı zındıklığa düşmezlerdi. İlm-i batın bilenleri varsa da yollarını şaşırılmış olduklarından gönülleri hidayet yoluna kapanmıştır. İlim öğrenmez ve ulema ile ihtilat etmezler. Yalnız rind ve serserileri, fisk ve fücür erbabını bir otla tuzağa düşürürler.³⁸³

Kısaca özetlemeye çalıştığımız Kalenderîler ile ilgili son olarak şunları söyleyebiliriz: Pek az istisna ile, yüksek felsefî düşüncelere kabiliyetli olmayan, bekâr serserilerden oluşan bu zümrelerde, toplumu ve inançlarını dışlama ve nizamına muhalefet etme onların temel prensipleri olmuştur. Bir de müfrit Şîî temayülleri de bulaşınca, Kalenderîyye tarikatı içtimaî ve ahlâkî nizama isyankâr rollerin de merkezi durumuna gelmiştir. Bu sebeple, sık sık birtakım ayaklanmalarda yönetime karşı rol almak suretiyle, zikredilen karakterlerini de göstermişlerdir. Mesela; daha Türkiye Selçukluları devrinden itibaren Anadolu'da ortaya çıkan bazı siyasî, sosyal, iktisadî kargaşa ve buhran devirlerinde Kalenderî zümrelerinin, birtakım ayaklanmalara ve bunları teşvik eden hareketlere iştirak ettiklerine rastlamaktayız. 1240 yılındaki Babaî isyanı,

---

³⁸⁰ Ocak, *Kalenderîler*, s. 171.

³⁸¹ Öztürk, s. 91-92.

³⁸² Abdurrahman Câmî, *Evliya Menkıbeleri*, s. 20; Üremiş, s. 113.

³⁸³ Aktaran: Bayram, *Ahi Evren-Mevânâ Mücadelesi*, s. 173; Akkuş, *İlhanlıların Anadolu'daki Dini Siyaseti*, s. 289-290.

Anadolu'da Kalenderi zümrelerinin katıldıkları ve hatta teşkilatlanmasına öncülük ettikleri ilk ayaklanma ve isyan hareketidir.³⁸⁴

Bu isyandan sonra etrafa dağılan Kalenderî dervişleri; Bektaşîlik tarikatının doğuşunu hazırlamakta ve XIV. yüzyıl başlarından itibaren, Rûm Abdalları (Abdâlân-ı Rûm) adıyla Osmanlı Beyliği'nin teşekkülünde, diğer tasavvufî zümreler içinde önemli derecede yer almak suretiyle, mühim roller icra ettiler. Özellikle XIV. ve XV. yüzyıldaki Anadolu ve Rumeli fetihlerinde Kalenderîlerin, "Rûm Abdalı, Torlak, Işık vb." yeni isimler altında katkıları bulunduğu da görülmektedir.³⁸⁵

3.2.6. Necmeddîn-i Kübrâ ve Kübreviye

Necmeddin Kübrâ (1145-1221), Kübreviye tarikatının kurucusu olup XII-XIII. asır İranlı sûfilerin en mühim şahsiyetlerinden biridir. Hem dini ilimlerde hem de tasavvuf konusunda meşhur bir şahsiyet olup, Harzemşahlar tarafından gördüğü yakın ilgi ve himaye sayesinde geniş bir çevreye hitap edebilmiş; ömrünün son yıllarını geçirdiği Semerkand'da 1221 yılında Moğollar tarafından öldürülmüştür.³⁸⁶

Necmeddin Kübrâ'nın asıl adı Ahmed b. Ömer olup, künyesi Ebû'l-Cenâb, lakabı ise Necmeddin Kübrâ'dır. O'na "Kübra" denilmesinin nedeni insanlar üzerindeki etkisinden kaynaklanmaktadır.³⁸⁷ Tacir bir ailenin çocuğu olan Necmeddin Kübrâ, dinî ilimlerde derinleşmek gayesiyle ilmî yolculuklara başlamış; Nişabur, Tebriz, Hemedan, İsfahan, Mekke, İskenderiye gibi o dönemin ilim ve irfan merkezlerinde tahsil görmüştür. Medrese ilimlerini tahsil ettikten sonra tekke atmosferiyle tanışmış, bir taraftan ikna ve tatmin edici sohbetlerine devam ederken, diğer taraftan tasavvuf kültüründen beslenerek yeni eserler kaleme almıştır.³⁸⁸

Tasavvufî hayata yöneldikten sonra şöhreti artan Şeyh Necmeddin Kübrâ'nın çok sayıda

---

³⁸⁴ Kalenderîlerin Babaîler isyanında oynadıkları rolleri için bkz: Ocak, *Kalenderîler*, s. 85-87; Ocak, *Babaîler İsyanı*, s. 81-84.

³⁸⁵ Osmalı Devletinin teşekkülünde etkili olan zümreler ile ilgili bilgi için bkz: Köprülü, *Osmanlı İmparatorluğunun Kuruluşu*, s. 106-120; Üremiş, s. 115-116.

³⁸⁶ Necmeddin Kübrâ, *Tasavvufta On Esas (Usûlü'l-Aşere Şerhleri)*, haz: Süleyman Gökbulut, İnsan Yayınları, İstanbul, 2010, s. 9-10.

³⁸⁷ Seyfullah Kara, *Selçukluların Dini Serüveni*, s. 203.

³⁸⁸ Mustafa Kara, "Türkistanın Işığı Necmeddin-i Kübrâ", *Türk Dünyası Bilgeleri Zirvesi: Gönül Sultanları Buluşması, 26-28 Mayıs 2014*, Eskişehir, Türk Dünyası Kültür Başkenti Ajansı (TDKB), Eskişehir, 2013, ss. 99-122.

müridi olmuştur. Bunların çoğu, zamanının ileri gelen şahsiyetleriydi. Şeyh Meceddeddin Bağdadî (ö.1210 veya 1219), Şeyh Sadeddin Hamevî (ö.1252), Baba Kemal Hocendî, Şeyh Radyuddin Ali Lala, Şeyh Seyfeddin Bâharzî (ö.1259), Şeyh Necmeddin Râzi, Şeyh Cemaleddin Kîlî gibi önemli simalar, hep onun müridiydiler. Hatta Bahâeddin Veled'in bile onun müridi olduğu söylenmektedir. Bu bakımdan Kübreviliğin, Mevleviliğin alt yapısını oluşturan tarikatlardan olduğu söylenmiştir.³⁸⁹

Moğolların bütün Orta Asya'yı istila etmeleri, bölgedeki diğer bütün sûfiler gibi, Necmeddin Kübrâ'nın kurduğu tarikata mensup olan Kübrevîleri de etkilemiştir. Birçok Kübrevî dervişleri Moğolların önünden kaçarak Anadolu'ya yönelmişlerdir. Moğolların istila haberleri Necmeddin Kübrâ'ya ulaştığında, o, önemli halifelerini bir araya toplayarak onları Moğollara karşı uyarılmış ve her birine kendi memleketlerine giderek oralarda tasavvuf öğretilerini yaymalarını söylemiştir. Dostlarından ve öğrencilerinden bazıları kendisine Horasan'a kaçmalarını söylediye de, o, şehit olmak istediği gerekçesiyle bunu kabul etmemiştir. Sonuçta Necmeddin Kübrâ Moğollara karşı mücadele ederken 1221 yılında şehit olmuştur³⁹⁰

Yukarıda zikredilen halifelerden farklı olarak Şeyh Necmeddin Razi (Daye) ve Mevlana'nın babası Bahaeddin Veled'i ayrıca zikretmek gerekir. Nitekim Anadolu'da Kübrevîlik asıl bunlar vasıtasıyla yayılmıştır.³⁹¹

3.2.6.1. Necmeddin Râzî (ö.1256)

Necmeddin Râzî (ö.1256), doğduğu yerden ayrılarak ilim tahsili için çeşitli İslâm şehirlerinde bulunmuş ve daha sonra Anadolu'ya gelmiştir.³⁹² Bir süre Kayseri'de ikamet eden Necmeddin Râzî daha sonra Sivas'a yerleşmiştir. Nitekim meşhur eseri *Mirsâdu'l-ibâd*'ı da burada tamamlamış ve I. Alaaddin Keykubad'a ithaf etmiştir. Ayrıca, bir ara Konya'da Mevlânâ Celâleddin ve Sadreddin Konevî ile görüştüğü

³⁸⁹ Kara, *Selçukluların Dini Serüveni*, s. 204.

³⁹⁰ Necmeddin-i Kübrâ'nın yaşadığı dönem ile ilgili bkz: Süleyman Gökbulut, *Necmeddin Kübrâ-Hayati, Eserleri ve Görüşleri*, İnsan Yayınları, İstanbul, 2010, s. 35-47; Kara, *Selçukluların Dini Serüveni*, s. 204-205; Kara, "Türkistanın Işığı Necmeddin-i Kübrâ", ss. 99-122

³⁹¹ Ocak, *Ortaçağlar Anadolu'sunda İslam'ın Ayak İzleri*, s. 219.

³⁹² Necmeddin Râzî'nin Anadolu yolculuğu için bkz: Halil Baltacı, *Necmeddin Dâye Râzî -Hayati, Eserleri ve Tasavvufî Görüşleri-*, İnsan Yayınları, İstanbul, 2011, s. 61-71.

bilinmektedir.³⁹³ Necmeddin Râzî'nin yaklaşık otuz beş yıl kaldığı Anadolu'da hatırı sayılır bir mürid çevresi edindikten sonra Bağdat'a giderek orada vefat etmiştir.³⁹⁴

3.2.6.2. Bahâeddin Veled (ö.1228)

Anadolu din ve tasavvuf tarihinin en önemli simalarından biri de Mevlana Celaleddin Rûmî'nin babası olan Bahâeddin Veled'dir.³⁹⁵ Gerçekten o, Anadolu'nun dini hayatında ve İslâm kültürünün burada yerleşmesinde ortaya koyduğu faaliyetlerle büyük katkıda bulunmuştur. Ne yazık ki, onun bu önemli icraatlarına ters orantılı bir biçimde, hakkında henüz yeterli araştırma yapılmamış, Anadolu'daki faaliyetleri kaynaklar arasından gün ışığına çıkarılmamıştır. Oysa oğlunun beslendiği ilk tasavvuf kaynağı bizzat Bahâeddin Veled olmuştur. Dolayısıyla Mevlana'nın yeterince anlaşılabilmesi için Bahâeddin Veled'in de daha geniş bir şekilde incelenmesi gerekmektedir.³⁹⁶

Eflâkî, *Menâkıbu'l-Ârifîn* adlı eserinin birinci bölümünü Bahâeddin Veled'e ayırmış ve kendisi hakkında detaylı bilgiler sunmuştur. Ayrıca Belh ve Horasan'dan ayrılma hikayelerini de bize aktarmaktadır. Müellife göre, Bahâeddin Veled, Harezşahlar hanedanına mensup bir kadından dünyaya gelmiştir. Babası ise Belh şehrinin en büyük alimlerinden birisi olan Celaleddin Hüseyin Hâtibi'dir. Hüseyin Hâtibi, alimler arasında parmakla gösteriliyor ve daha otuz yaşında bir genç olmasına rağmen çok riyazet çekmiş, mücahedeler yapmış ve takva sahibi bir insan olmuştur.³⁹⁷

Bahâeddin Veled de babası gibi dini ilimlere son derece ilgi duymuş ve bu ilimleri tahsil ile meşgul olmuştur. Hatta onun bu ilimlere ilgi duymasının hikayesini Eflâkî ilginç bir bilgi ile nakletmektedir. Buna göre, Bahâeddin Veled bir gün babasının kitaplarını tetkik ederken, annesi ona, babasının bu ilimleri ve hikmetleri bildiği için kendisiyle evlendirildiğini söylemiş, işte bundan dolayı o, kendisini tamamen dini ilimlere vermiştir. Ayrıca o, tasavvufî ilimleri de ihmal etmemiş, her iki alanda da

³⁹³ Kılıç, "Anadolu Selçuklu ve Beylikler Döneminde Sufi Çevreler...", s. 230.

³⁹⁴ Ocak, *Ortaçağlar Anadolu'sunda İslam'ın Ayak İzleri*, s. 219.

³⁹⁵ Mevlânâ'nın soyu ile ilgili bkz: Asaf Hâlet Çelebi, *Mevlânâ ve Mevlevilik*, Nurgök Matbaası, İstanbul, 1957, s. 11-15.

³⁹⁶ Asaf Hâlet Çelebi, s. 15-16; Kara, *Selçukluların Dini Serüveni*, s. 206.

³⁹⁷ Eflâkî, s. 67-68.

kemal derecesine ulaşmıştır. Bundan dolayı kendisine rüyada Hz. Peygamber tarafından “*Sultanu’l-Ulemâ*” unvanı verildiği belirtilmektedir.³⁹⁸ Devletşah da bu bilgilere uygun olarak, onun, Belh bölgesinin en büyük alimlerinden olduğunu, zahiri ilimlerin yanı sıra tasavvufla ilgili sözler de söylediğini belirtmektedir. Nitekim kendisinin, tasavvufi ilimleri tahsilinin yanı sıra, daha önce işaret ettiğimiz gibi, Necmeddin Kübrâ’nın halifelerinden olduğu söylenmiştir.³⁹⁹

Bahâeddin Veled’in şöhretinin artması bazı karışıklığı beraberinde getirmiştir.⁴⁰⁰ Nitekim yapmış olduğu dersler bölgede büyük yankılar uyandırmış; ne zaman vaaz etmeye başlarsa hemen etrafında alim ve cahil, her kesimden insan toplanmaya başlamıştır. Ayrıca her kesimden insan tarafından sevgi ve saygı görmesi, bazı alimlerin kıskançlığına neden olduğu gibi Muhammed Harezşah’ın (1200-1220) kendisinden iktidarı alabileceği gibi bir kuşkuya kapılmasına da sebep olmuştur.⁴⁰¹

Yaşanan bu olumsuz gelişmeler karşısında Bahâeddin Veled, Harezşah sultanına küserek, ama aslında baş gösteren Moğol tehdidinden uzaklaşmak gayesiyle, henüz çocuk yaştaki oğlu Celaleddin ve diğer aile efradı ve müritleriyle birlikte batıya göç etmiş⁴⁰², beş yıl kadar değişik yerlerde dolaştıktan sonra Anadolu’ya gelmiştir.⁴⁰³ Fuad Köprülü bu serüveni kısaca özetledikten sonra nihâyet, Alâeddîn Keykubâd’ın daveti üzerine Konya’ya gelerek yerleştiklerini ifade etmektedir.⁴⁰⁴ Burada hükümdarın büyük iltifatlarına mazhar olan Sultânü’l-Ulemâ son günlerine kadar ilim ve tedris ile uğraşarak 1231’de vefat etmiş ve Mevlânâ, babasının makamına geçmiştir.⁴⁰⁵

---

³⁹⁸ Eflâkî, s. 69; *Ferîdün Bin Ahmed-i Sipehsâlâr, Risâle -Mevlânâ ve Etrafindakiler-*, çev: Tahsin Yazıcı, Tercüman 1001 Temel Eser, İstanbul, 1977, s. 17; Gölpinarlı, *Mevlânâ Celâleddin*, s. 34-35.

³⁹⁹ Devletşah, C. I, s. 301; Kara, *Selçukluların Dini Serüveni*, s. 208.

⁴⁰⁰ Bu karışıklıklar ve fikir ayrılıkları ile ilgili geniş bilgi için bkz: Mehmet Önder, *Mevlâna ve Mevlevilik*, Aksoy Yayıncılık, İstanbul, 1998, s. 11-14.

⁴⁰¹ Ayr. bkz: *Sipehsâlâr, Risâle*, s. 20-21; Kara, *Selçukluların Dini Serüveni*, s. 209.

⁴⁰² R. A. Nicholson, *Mevlâna Celâleddin Rûmî*, çev: Ayten Lermioğlu, Tercüman 1001 Temel Eser, İstanbul, 1973, s. 16-17; Abdülhüseyin Zerrînküb-Nasrullah Pürcevadî, *Mevlânâ’nın Dünyası*, çev: Ertuğrul Ertekin, Birleşik Yayınevi, Ankara, 2007, s. 16.

⁴⁰³ Reşat Öngören, “Mevlânâ Celaleddin-i Rumi”, *DİA*, C. XXIX, Ankara, 2004, s. 441; Ay, s. 17-18.

⁴⁰⁴ Ayr. bkz: *Sipehsâlâr, Risâle*, s. 22-23.

⁴⁰⁵ Köprülü, *Türk Edebiyatında İlk Mutasavvıflar*, s. 213-214.

3.2.7. Mevlânâ Celâleddin Rûmî ve Mevlevîlik

Yaşadığı çağı aşarak mesajını günümüz insanına kadar ulaştırabilen, dünya çapında yalnız bilim çevrelerinde değil, popüler seviyede tanınma bahtiyarlığına ermiş nâdir mutasavvıflardan, belki bunların en başında gelenlerden biri de Mevlânâ Celâleddin-i Rûmî'dir. Onun mesajını iyi anlayabilmek, şahsiyetini, fikirlerini, bir mutasavvıf olarak sürdürdüğü hayatı doğru kavrayabilmek, yalnız onun eserlerini okumakla mümkün değildir. Ahmet Yaşar Ocak'ın ifade ettiği gibi, bunun bir şartı da, yaşadığı dönemin ve mekânın siyâsi, sosyal, ekonomik, dîni ve kültürel yapısını çok iyi tanımak olacaktır.⁴⁰⁶

Mevlânâ Celâleddin Rûmî (1207-1273), 30 Eylül 1207'de Horasan'ın Belh şehrinde doğmuş⁴⁰⁷, çocukluğu, Hanefî-Maturîdî anlayışının hâkim olduğu Harezm'de hür bir ortamda yapılan ilmî ve felsefî tartışmaların gölgesinde geçmiştir. Fıkıhta Hanefî-Mâturîdî mezhebini, tasavvufta Ahmed Gazzâlî (ö.1126) ve Necmeddin Kübrâ (ö.1221) yolunu benimsemiştir. Babası Sultânü'l-Ulemâ Bahâeddin Veled (ö.1231), oğluna iyi bir ilim ve irfân yolunu miras bırakmak düşüncesiyle dini ilimleri bizzat kendisi öğretmiştir. Yukarıda da ifade edildiği gibi, meydana gelen çeşitli olaylardan sonra Belh'den ayrılan Bahâeddin Veled, Moğolların merhamet tanımayan, girdikleri yeri yakıp yıktığı haberleri üzerine 1212'de Anadolu'ya hareket etmiştir.⁴⁰⁸ Bu yolculuk sırasında henüz beş yaşlarında olan Mevlânâ, Nişabur'da babasıyla birlikte Ferideddin Attâr (ö.1230)'ı ziyaret etmiş, Attâr Mevlânâ'ya *Esrarnâme* adlı kitabını hediye etmiştir. Daha sonra uğradıkları Bağdat'ta *Avârifü'l-Maârif* sahibi Şeyh Ebu Hafs Şehâbeddin Sühreverdi (ö.1235) ile sohbet etmişlerdir.⁴⁰⁹

Mevlânâ, babasının vefatından sonra onun müritleri tarafından pîr ve ulu tanınmıştır. Hepsisi onun etrafında toplanmış, o da babası gibi doğunun ve batının müftüsü olarak halkı irşâd etmeye başlamıştır. Bir yıl sonra babasının halifelerinden Burhâneddin

⁴⁰⁶ Ocak, *Türk Sufiliğine Bakışlar*, s. 88; Mevlânâ dönemi Anadolu'sunun dinî, ilmî ve siyâsi durumuna genel bir bakış için bkz: Şefik Can, *Mevlânâ; Hayatı, Şahsiyeti ve Fikirleri*, Ötügen Yayınları, İstanbul, 1995, s. 14-30.

⁴⁰⁷ *Sipehsâlâr, Risâle*, s. 33-34; Can, s. 31.

⁴⁰⁸ Mevlânâ'nın doğumu Belh'den göç etmeleri ve yolculuk serüveni il ilgili ayrıntılı bilgi için bkz: *Bediüzzaman Fûrûzanfer, Mevlânâ Celâleddin, çev: Feridun Nafiz Uzluk, Yayınlayan: TC. Konya Valiliği İl Kültür ve Turizm Müdürlüğü, Konya, s. 51-77.*

⁴⁰⁹ Fûrûzanfer, s. 62-63; Devletşâh, C. II, s. 249; Mehmet Necmettin Bardakçı, "Mevlânâ'nın Tasavvufî Düşüncesinin Kaynakları", *Tasavvuf İlmî ve Akademik Araştırma Dergisi*, yıl: 8, sayı: 19, 2007, s. 55-56.

Muhakkık-ı Tirmizî (ö.1240)'nin Konya'ya gelmesiyle Mevlânâ'nın hayatı yeni bir dönemine girmiştir.⁴¹⁰ Nitekim, Sultan Veled *İbtidâ-nâme* adlı eserinde Burhâneddin'nin Mevlânâ'ya “*bilgide eşin yok, seçkin bir ersin amma baban, hal sahibiydi, sen de sözü bırak da onun haline sahip olmaya bak. Buna çalış da tamamıyla ona varis ol, güneş gibi alemleri aydınlat*” dediğini ve akabinde Mevlânâ'nın kendisine mürid olduğunu belirtir. Mevlânâ, Burhâneddin Muhakkık-ı Tirmizî'nin ölümüne kadar geçen dokuz yıl boyunca tasavvufî eğitim görüp seyr-u sülûkunu tamamlamıştır.⁴¹¹

Eflâkî'nin ifadesine göre, ilim açısından kendisini yeterli görmeyen Mevlânâ, ilmî eksikliğini gidermek düşüncesiyle, o sıralarda Moğol istilâsından kaçan doğunun âlimlerinin medreselerinde de eğitim almıştır. Halep'te Hanefî mezhebi mensuplarına vakfedilen Halaviyye Medresesinde Kemâleddin b. Adîm'den Hanefî fihkî tahsil eden Mevlânâ, bir müddet sonra Şam'a giderek Mukaddemiyye Medresesinde kalmış ve Hanefî âlimlerinden Burhaneddin Ali Merginânî (ö.1197)'nin Fıkıh usûlüne ait *Hidâye* adlı eserini okumuştur.⁴¹²

İlim tahsilini tamamlayıp Konya'ya dönen Mevlânâ, Seyyid Burhâneddin'in vefatından sonra beş yıl medresede Hanefî-Maturîdî mezhebine uygun ders vermiştir.⁴¹³

Bu kısa açıklamalardan sonra Mevlânâ üzerinde etkili olan bazı tasavvuf cerayanlarına kısaca temas etmek istiyoruz. Daha önce de ifade ettiğimiz gibi gerek Moğol istilâsı sebebiyle gerekse başka sebeplerle birçok tasavvufî zümre bu toprakları tercih etmiştir. İşte Mevlânâ'nın ayak bastığı yıllarda, mazileri bir yirmi yıldan daha eskiye gitmeyen Anadolu'daki bu tasavvuf akımlarını Ahmet Yaşar Ocak, başlıca şu üç ana grupta incelemiştir. Bunlar;

1-*Mağrip* (Endülüs ve Kuzey Afrika): Mağrip tasavvufu Anadolu'da bütün zamanların en ünlü mutasavvıfı Muhyiddîn-i Arabî başta olmak üzere, Afifeddin-i Tilemsânî ve müridleri tarafından temsil ediliyordu.

2-*Orta-Doğu* (Mısır, Suriye ve Irak): Bu mıntaka, birbirinden mâhiyet itibariyle hayli

⁴¹⁰ Abdurrahman Câmî, *Evliya Menkıbeleri*, s.522.

⁴¹¹ Sultan Veled, *İbtidâ-nâme*, çev: Abdülbâki Gölpınarlı, İnkılâp Kitabevi, İstanbul, 2014, s. 195-196; Gölpınarlı, *Mevlânâ Celâleddin*, s. 45.

⁴¹² Ahmed Eflâkî, s. 119-122; Mevlânâ'nın Halep ve Şam eğitimi ile ilgili bkz: Fûrûzanfer, s. 82-87.

⁴¹³ Bardakçı, s. 56.

farklı, Sühreverdîlik, Vefâlik ve hattâ Cavlakilik (Kalenderîlik) gibi tasavvuf akımlarının yurdu olup, bunların ileri gelen temsilcileri Anadolu'da faaliyet gösteriyorlardı.

3-Orta Asya ve İran (özellikle Horasan ve Azerbaycan): Bu geniş mıntaka ise Anadolu'ya yine farklı nitelikler arzeden Kübrevîlik, Yesevîlik ve Haydarîlik gibi tarikat şeklinde teşkilatlanmış tasavvuf akımlarından başka, özellikle Melamet mektebine mensup bazı büyük sûfilere kazandırmıştır ki bunların başında hiç şüphesiz Şems-i Tebrîzî gelmektedir.⁴¹⁴

Yukarıda ifade edilen bazı tasavvuf zümrelerinden bahsedilmişti. Şimdi ise Mevlânâ'nın yaşam felsefesinde önemli rolleri bulunan Muhyiddîn-i Arabî ve Şems-i Tebrizî'yi ayrıca ele almak gerekmektedir. Muhyiddîn-i Arabî ve Şems-i Tebrizî'den başka Kübrevîlik'in de Mevlânâ üzerinde etkisi olmuştur. Bu etki Bahâeddin Veled ve onun halifesi Burhâneddin Muhakkık-ı Tirmizî'nin vasıtasıyla nasıl olduğunu yukarıda belirtmiştik.

3.2.7.1. Muhyiddîn-i Arabî ve Vahdet-i Vücûd Düşüncesi

XII-XIII. yüzyılların ünlü mutasavvıfı olarak bilinen Muhyiddîn-i Arabî (ö.1240)⁴¹⁵ 1165 yılında İspanya'nın Mürsiye şehrinde doğmuş⁴¹⁶ ve yine doğduğu bölge olan Endülüs'ün belli başlı şehirlerinden Mürsiye, İşbiliye ve Kurtuba'da dönemin tanınmış alimlerinden ders almış ve kendini yetiştirmiştir.⁴¹⁷ 1194 senesinde Muvahhidler'in saltanat merkezi olan Fas'a gelmiş, ardından 1200 senesinde tekrar Fas ve Tunus ziyaretlerinde bulunarak buradaki ulema ile görüşmüştür. Daha sonra İskenderiye ve Kahire üzerinden hac görevi için Mekke'ye gelmiş ve *Futuhât-ı Mekkiyye* adlı meşhur eserini de burada yazmaya başlamıştır. 1204'te Hicaz bölgesinden ayrılıp Bağdad, Musul ve Türkiye Selçuklu Devleti başkenti Konya'ya gelmiştir. Burada ünlü mutasavvıf Evhadüddîn Kirmani (ö.1237) ve dönemin kaynaklarında üvey oğlu olarak bahsedilen Sadreddin Konevî (ö.1274) ile görüşmüş ve onları etkilemiştir. Ardından

⁴¹⁴ Ocak, *Türk Sufiliğine Bakışlar*, s. 89-90.

⁴¹⁵ İbn Arabî hakkında geniş bilgi için bkz: Süleyman Uludağ, *İbn Arabî*, TDV Yayınları, Ankara, 1995.

⁴¹⁶ Seyyid Hüseyin Nasr, *Üç Müslüman Bilge- İbn Sînâ, Suhreverdi, İbn Arabî-*, çev: Ali Ünal, İnsan Yayınları, İstanbul, 2013, s. 119; Mahir İz, s. 196.

⁴¹⁷ Ebü'l-Hasan Ali b. İbrahim el-Kari el-Bağdadi, *Muhyiddin İbnu'l-Arabi'nin Menkıbeleri*, çev: Abdülkadir Şener-M. Rami Ayas, AÜ Basımevi, Ankara, 1972, s. 7.

Kayseri, Malatya, Sivas, Erzurum ve Harran gibi Anadolu şehirlerini dolaşmıştır. Ömrünün son yıllarını eser telifine ve müritlerine yönelik derslere adayan İbn Arabî, 1240 yılında Şam’da vefat etmiştir.⁴¹⁸

Muhyiddîn-i Arabî’nin Anadolu’ya gelişi, daha önce İran’dan gelerek burada çok sınırlı bir çevreye nüfuz edebilen ünlü İshrâki sûfî filozof Şihabeddin Sühreverdi (ö.1191) mektebinin büsbütün sonu olmuştur. İlk defa sistemsiz bir tarzda Muhasibî (ö. 857), Bâyezid-i Bistâmi (ö.874), Cüneyd-i Bağdadî (ö.910) ve Hallâc-ı Mansur (ö. 922) gibi mutasavvıflarda görülen Vahdet-i Vücûd telâkkisi⁴¹⁹, felsefe, kelâm, fıkıh, hadis, tefsir, edebiyat ve gizli ilimlere vukûfu sâyesinde Muhyiddîn-i Arabî’nin de zengin veengin bir terkibe ve sisteme kavuşarak bütün İslâm dünyasını etkilemiştir.⁴²⁰ Ancak şunu da ifade etmek gerekir ki, İslâm düşünürleri arasında vahdet-i vücûd ve onun en büyük temsilcisi olan İbn Arabî ile ilgili çok farklı görüşler söz konusudur. Bazı İslâm uleması ve bir kısım muhafazakâr mutasavvıflar tarafından *zendeka ve ilhad* (dinsizlik) ile itham olunmuş ve hatta *eş-şeyhu’l-ekfer* (en büyük kâfir) olarak anılmışsa da, genellikle *eş-şeyhu’l-ekber* (en büyük şeyh) unvanını korumayı bilmiş ve her kesim halktan büyük saygıya mazhar olmuştur.⁴²¹

Ocak’ın ifadesine göre, çoğu zaman panteizm ile karıştırılan Vahdet-i Vücûd düşüncesi⁴²², aslında çok karışık ve izahı kolay olmayan bir düşünde olmakla birlikte, kabaca, “kâinattaki her şeyin, tek yaratıcı olan Allah’ın bir tecellisi olduğu, gerçek varlığın O olması dolayısıyla bütün varlıkların hakikatte O’nun varlığından başka bir şey olmadığı” şeklinde özetlenebilir.⁴²³

Vahdet-i Vücûd doktrinini benimseyenlerin başında üvey oğlu olan ve kendisinden ders

---

⁴¹⁸ Hilmi Ziya Ülken, *Türk Tefekkürü Tarihi*, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul, 2014, s. 215-217; Ali Kozan, “İbnü’l-Arabî ve Osmanlı Felsefesi/Tasavvufi Düşüncesi Üzerindeki Etkileri: Şeyh Bedreddin Örneği”, *Turkish Studies- International Periodical For The Languages, Literature and History of Turkish or Turkic* Volume 7/1 Winter 2012, Turkey, s. 1556.

⁴¹⁹ Vahdet-i Vücûd, Vahdet-i Şühûd ve Panteizm kavramları için bkz: Mahmud Erol Kılıç, *İbnü’l-Arabî*, İsam Yayınları, İstanbul, 2015, s. 115-118.

⁴²⁰ Ocak, *Türk Sufiliğine Bakışlar*, s. 91; H. Hüseyin Tunçbilek, “Muhyiddin İbn Arabî’de Vahdet-i Vücûd Telâkkisi”, *HÜİFD*, yıl: 13, sayı: 19, Ocak-Haziran, Şanlıurfa, 2008, s. 14.

⁴²¹ Ocak, *Ortaçağlar Anadolu’sunda İslam’ın Ayak İzleri*, s. 222.

⁴²² Vahdet-i Vücûd düşüncesi ile ilgili geniş bilgi için bkz: Henry Corbin, *Bir’le Bir Olmak İbn Arabî Tasavvufunda Yaratıcı Muhayyile*, çev: Zeynep Oktay, Pinhan Yayıncılık, İstanbul, 2015.

⁴²³ Ocak, *Ortaçağlar Anadolu’sunda İslam’ın Ayak İzleri*, s. 222; Nurettin Topçu, *İslâm ve İnsan Mevlana ve Tasavvuf*, haz: Ezel Elverdi-İsmail Kara, Dergâh Yayınları, İstanbul, 2014, s. 122.

alan Sadreddin el-Konevî (1210-1274) gelmektedir. Hatta “Vahdet-i Vücûd” tabirini ilk kullananın Konevî olduğu söylenir. O, Vahdet-i Vücûd düşüncesinin İbn Arabî’den sonra Anadolu’daki en güçlü temsilcilerindendir.⁴²⁴ Hatta İbn Arabî’ye Anadolu’da prestij sağlayan ve eserlerine yazdığı şerhlerle anlaşılır hale getirerek, Selçuklu dönemi Anadolu’sunda şehirli ve kırsal bütün sûfi çevrelere yayan Sadreddin el-Konevî olmuştur.⁴²⁵

Muhyiddîn-i Arabî’nin evlatlığı ve halifesi, Mevlânâ’nın da yakın dostu Sadreddîn-i Konevî ve diğer halifeleri sayesinde Vahdet-i Vücûd tam anlamıyla bir mektep haline gelerek yayıldı. Bu mektebin bizim için önemi Mevlânâ’nın tasavvuf telâkkinin oluşmasına olan katkısı olmuştur. Ayrıca bu telâkki, Mevlânâ ile aynı asırda yaşamış bulunan Yunus Emre (1238-1328)⁴²⁶ üzerinde de tesirli olmuştur.⁴²⁷

3.2.7.2. Şems-i Tebrizî ve Mevlânâ’ya Tesiri

Asıl adı Muhammed b. Ali b. Melikdâd olan Şems-i Tebrizî (118?-1247),⁴²⁸ 1244 yılında Konya’ya gelişiyle⁴²⁹ Mevlânâ’nın yaşam felsefesinde belirgin bir değişime yol açmıştır. Bu esrârengiz ve coşkun zat, öğrencilerine ders veren, halkı irşâd ile meşgul, âlim ve temkinli bir sûfi olan Mevlânâ’yı, adeta kendinden geçirmiş ve onu coşkun bir Hak âşığı hâline getirmiştir.⁴³⁰

Kaynaklarda, Şems-i Tebrizî’in Konya’ya gelişinden önceki hayatına dair yeterince bilgi bulunmamaktadır. Ocak’ın ifadesine göre, seyahatleri esnasında, Bağdat ve Şam gibi önemli tasavvuf merkezlerini dolaştıktan sonra Konya’ya gelen Şems-i Tebrizî burada tacir kıyafetiyle dolaşmış ve nihayet Mevlânâ ile karşılaşmıştır.⁴³¹

Sipehsâlâr, Şems-i Tebrizî’yi, hâl, söz ve keşif sahibi, mâşuklar kutbu olup ve Tanrı’ya

⁴²⁴ Tunçbilek, s. 314-316

⁴²⁵ Ocak, *Ortaçağlar Anadolu’sunda İslam’ın Ayak İzleri*, s. 222.

⁴²⁶ Yunus Emre hakkında geniş bilgi için bkz: Abdülbâki Gölpınarlı, *Yunus Emre*, Milenyum Yayınları, İstanbul, 2011.

⁴²⁷ Ocak, *Türk Sufiliğine Bakışlar*, s. 91-92; Tunçbilek, s. 316-318

⁴²⁸ Eflâkî, s. 467.

⁴²⁹ Fûrûzanfer, s. 97; Abdurrahman Câmî, *Evliya Menkıbeleri*, s. 528-529.

⁴³⁰ Osman Nuri Küçük, “Şems-i Tebrizî’nin Tasavvufi Meşrebi ve Mevlânâ’nın Düşüncelerine Tesiri”, *Tasavvuf İlmî ve Akademik Araştırma Dergisi*, sayı: 24, 2009/2, s. 11.

⁴³¹ Ocak, *Ortaçağlar Anadolu’sunda İslam’ın Ayak İzleri*, s. 223; Eflâkî, Mevlânâ ile Şems-i Tebrizî’nin ilk kez Şam’da karşılaştıklarını belirtmektedir. s. 123.

yakınlıkta Musa, tanzihde ve halktan çekilişte İsa meşrebinde bulunduğunu ifade eder. Ayrıca ona göre, Mevlânâ'ya kadar kimse onun sırrına ermemiş ve Mevlânâ'dan sonra da kimse tarafından anlaşılammıştır.⁴³² Nitekim kendisi de bu durumu teyit etmektedir. Döneminde görüştüğü meşhur birçok şeyhin, kendisini tatmin edemediğini açıkça ifade eden Şems, Mevlânâ ile buluşmadan önceki serüvenine ilişkin şöyle der: “*Şeyh bulma isteğiyle Tebriz'den çıktım ama bulamadım. Gerçi âlem boş değil, belki bir şeyh vardır. Hatta derler ki filan şeyh, müridinin haberi olmadan ona hırka giydirirmiş, saltanat ihsan edermiş. Böylesine de rastlamadım. Kaldı ki böyle şeyh denilen kimselerin durağıyla, şeyhlik arasında yüz bin yıllık yol vardır. Ancak sonunda Mevlânâ'yı bu sıfatta buldum.*”⁴³³

Ahmet Yaşar Ocak, 45 yaşındaki “nev’i şahsına münhasır” Şems-i Tebrizî'nin, Mevlânâ gibi entelektüel seviyesi yüksek bir insanı nasıl etkisi altına aldığını; onu ilim ve kitaplardan, yaşamakta olduğu züht ve takva hayatından alıkoyarak nasıl aşk ve cevbe sahibi bir sûfi şair yaptığı meselesini izaha muhtaç olarak ifade etmektedir. Akabinde Şems-i Tebrizî'nin, Mevlânâ'yı bu kadar derinden etkileyen yanı, onun dünya, insanlar, toplum ve nihayet o güne kadar hâkim olmuş bulunan klasik tasavvuf karşısındaki kendinden son derece emin, yukarıdan bakan, dış görünüşü boşlayan gerçek Kalenderane tavrı olarak belirtmektedir. Gölpınarlı ise, Şems-i Tebrizî'nin, kıyafetinden tavır ve hareketlerine, düşüncelerinden insan ilişkilerine varıncaya kadar tipik bir Kalenderi arındırdığını, şeyhi Ebubekr-i Selebaf'ın da bir Kalenderi olduğunu söylediği halde, Şems-i Tebrizî'ye Kalender demeye tereddüt etmiştir. Çünkü Gölpınarlı'ya göre, Kalenderler'in esrar içme âdeti onda olmadığı gibi bizzat buna karşı da çıkmıştır. Dolayısıyla Şems-i Tebrizî ancak bir Melameti olabilir.⁴³⁴

Eflâkî, Şems-i Tebrizî'nin 1244 yılında Konya'ya gelerek Şekerrîzân hanına yerleştiğini belirtmektedir. Mevlânâ ile karşılaştıklarında aralarında ilginç bir diyalog geçmiştir.⁴³⁵ Rivayete göre, Şems-i Tebrizî Mevlânâ'ya: “Ey Müslümanların imamı! Bâyezîd-Bistâmî mi daha büyüktür, Muhammed mi?” diye sormuş, Mevlânâ da: “Tanrı'nın elçisi Muhammed hazretleri, bütün yaratıkların en büyüğüdür. Burada Bâyezîd'in sözü mü

⁴³² Sipehsâlâr, *Mevlânâ ve Etrafındakiler*, s. 164; Gölpınarlı, *Mevlânâ Celâleddin*, s. 49-50.

⁴³³ Şems-i Tebrizî, *Makalat*, çev: Osman Nuri Gençosman, Ataç Yayınları, İstanbul, 2006, s. 271.

⁴³⁴ Ocak, *Ortaçağlar Anadolu'sunda İslam'ın Ayak İzleri*, s. 223-224; Gölpınarlı, *Mevlânâ Celâleddin*, s. 60-66.

⁴³⁵ Ayr. bkz: Mehmet Demirci, *Mevlânâ'dan Düşünceler*, Akademi Kitabevi, İzmir, 1997, s. 9-10.

olur” diye cevap vermiştir. Akabinde Şems-i Tebrizî: O halde Hz. Muhammed, “Ya Rabbi seni layık olduğu veçhiyle bilemedik.” Buyurur. Hâlbuki Bâyezîd: “Ben kendimi tenzih ederim, benim şanım ne kadar büyüktür. Cesedimin içimde Tanrı’dan başka varlık yok” diyor, dedi. Bunun üzerine Mevlânâ: “Bâyezîd hakka ulaştığı için kendini o nurla dolmuş gördü ve daha çok bakmadı. Halbuki Hz. Muhammed her gün onu daha çok görüyor, daha çok ilerliyordu. Günden güne saatten saate Tanrı’nın hikmet, kudret ve ululuk nurlarını daha çok görüyordu.”⁴³⁶

Gölpınarlı, bu konuşmadan sonra Şems-i Tebrizî ile Mevlânâ’nın bir daha ayrılmadığını ve Salâhaddin Zerkûb’un hücrelerinde altı ay halvete çekildiklerini belirtmektedir. Şems-i Tebrizî ile buluştuktan sonra Mevlânâ’nın hayatında büyük bir değişim yaşanmış ve halk tarafından sevilen, eli öpülen, duası alınan, fetvası kabul edilen Mevlânâ gibi zâhid bir müderrisin, ârif bir sûfinin, Şems gibi kim olduğu bilinmeyen birisi tarafından avlanması, altı ay görünmemesi, dersi, vaazı, fetva vermeyi bırakması sonra kendisinin de “elimde daima mushaf vardı, aşkla çeganeye sarıldım. Daima Tanrı’yı tesbih eden ağzımda şiir var, rubai var nağmeler var” dediği gibi, değil şeriatçıların, sûfilerin bile tahammül edemeyecekleri bir aşk ve cezbeyle meydana çıkması, herkesi birden bire şaşırtmıştır.⁴³⁷ Bu durum Şems-i Tebrizî’ye karşı büyük bir muhalefetin oluşmasına ve Konya’dan Şam’a gitmesine neden olmuştur.⁴³⁸ Mevlânâ oğlu Sultan Veled’i Şems’i aramaya göndermiş ve Şems yaklaşık onaltı ay sonra tekrar Konya’ya gelerek Mevlânâ’nın evlâtlığı Kimya Hatun ile evlendirilmiştir.⁴³⁹ Mevlânâ bu evlilikle Şems’i Konya’da tutmayı amaçlamış olabilir lakin daha önceki muhalefet tekrar baş göstermiş hatta bu muhalefette Mevlânâ’nın diğer oğlu Alâeddin de rol oynamıştır. Gölpınarlı’ya göre, Alâeddin’in bu muhalefesinde Kimya Hatun’a olan sevdası da rol oynamış olabilir. Nihayetinde Şems, bir rivayete göre Konya’dan ayrılmış, diğer rivayete göre ise öldürülerek bir kuyuya atılmıştır (1247).⁴⁴⁰

Adeta “iki bedende bir ruh” gibi olan bu iki dosttan Şems’in gidişini müteakip; Mevlânâ’nın rûhânî hayatında, sonraki vak’alar yani 1252-1261 yılları arasında tamamen

⁴³⁶ Eflâkî, s. 472-473; Gölpınarlı, *Mevlânâ Celâleddin*, 68; Yusuf Ziya İnan, *Mevlânâ Celâleddin-i Rûmî; Hayatı, Şahsiyeti ve Fikirleri*, Bahar Matbaası, 1978, s. 22-24.

⁴³⁷ Ayr. bkz: Demirci, s. 11-12.

⁴³⁸ Bkz: Yusuf Ziya İnan, *Mevlânâ Celâleddin-i Rûmî*, s. 25; Süleyman Demir, *Hz. Mevlânâ’nın Hayatı ve Menkıbeleri*, Demir Kitabevi, İstanbul, 1982, s.18-19.

⁴³⁹ Fûrûzanfer, s. 107-114.

⁴⁴⁰ Gölpınarlı, *Mevlânâ Celâleddin*, s. 68-86; Fûrûzanfer, s. 114-121.

bir tekerrürdür. Şems'in kayboluşundan epey sonra, Mevlevî dervişlerini yetiştirme işinde, halife gibi vazife verdiği, Selâhaddin Zerkûbî'ye kendisini âdeta vakfetmiştir.⁴⁴¹ Şems'den boşalan dünyasını onunla doldurmaya çalışmış, Selâhaddin'in vefatından (ö.1263) sonra da halifelik, Mesnevî'nin yazılmasına da vesile olan Çelebi Hüsameddin'e geçmiştir. Mevlâna yine aynı aşk ve cezbeyle, manevî olgunlukta da Zerkûbî'ye benzeyen müridi Çelebi ile on yıl tasavvufî sohbetlerde bulunmuştur.⁴⁴²

Ahmet Yaşar Ocak'ın ifadesine göre, Şems-i Tebrizî'nin Mevlânâ'ya olan tesirleri bugüne kadar çok tartışılmış, çok yazılıp çizilmiştir. Ancak bu tesirin sanıldığı kadar tek taraflı olmadığı bugün daha iyi ortaya çıkmakta ve anlaşılmaktadır. Hattâ bu kabına sığmayan mücessem cezbe âbidesini Mevlânâ kendine bağlayabilmiş ve Konya'ya yerleşmesine bile önayak olmuştur. Bu, hiç şüphesiz Şemsi Tebrîzî'nin Mevlânâ üzerindeki tesirinin küçümsendiği anlamına gelmemektedir. Aksine, Mevlânâ'daki derin cezbeği açığa çıkaran, tasavvufun yalnız zühd demek olmadığını gösteren, bu konuda onu sınavlara çeken odur. Mevlânâ'da Kalenderliğe karşı sempati uyandıran ve eserlerinde bu sempatinin defalarca dile gelmesine sebep olan da odur. Ancak Ocak'a göre, Mevlânâ'yı Mevlânâ yapan üçüncü bir motiftir. Nitekim Mevlânâ'nın tasavvuf anlayışının temelinde Vahdet-i Vücûd telâkkisi yatmaktadır. Bu onun bütün mısralarında görülebilir. Mesnevî'nin ilk beyti bunun delillerinden yalnızca bir tânesidir. Babasından ve halifesi Burhâneddin Muhakkık'tan aldığı zühdî tasavvuf motifi de bütün hayatı boyunca sürmüştür.⁴⁴³

3.2.7.3. Mevlânâ'nın Devlet Adamlarıyla Münasebetleri

Alâeddin Keykubâd'dan sonra siyasî merkezîyet tamamen bozulmuş; dahilî veraset kavgaları, Moğol istilâsı, Rumlar ve Ermeniler ile yapılan savaşlar, Anadolu'nun siyasî hakimiyetini, huzur ve asayişini mahvetmiştir. Köprülü'nün ifadesine göre, sosyal düzenin kaybolduğunu gören ve daimî karışıklıklardan bıkip ezilmiş olan halk, bu dünyada nasip olmayan saadeti bari ahirette temin için, tekkelere ve şeyhlere koşmaktan başka çare bulamamıştır. Bu arada hâkimiyetlerini temine çalışan sultanlar da; halkın bu

⁴⁴¹ R.A. Nicholson, *Mevlâna Celâleddin Rûmî*, çev: Ayten Lermioğlu, Tercümen 1001 Temel Eser No: 53, İstanbul, (ty), s. 19; Ayr. bilgi için bkz: Eflâkî, s. 529-552; Gölpınarlı, *Mevlânâ Celâleddin*, s. 104-113.

⁴⁴² Eflâkî, s. 556; Gölpınarlı, *Mevlânâ Celâleddin*, s. 114-123.

⁴⁴³ Ocak, *Türk Sufiliğine Bakışlar*, s. 93-94.

genel temâyülüne uyarak, şeyhlerin maddî ve manevî nüfuzundan istifade için her tarafta yaptırdıkları ve zengin vakıflar ayırdıkları tekkelere, zaviyelere koşuyorlardı.⁴⁴⁴ Nitekim Mustafa Akdağ'ın da belirttiği gibi, ileri gelen zenginlerin, devlet ricalinin ve bizzat sultanın da birer tarikat şeyhine intisapları söz konusuydu.⁴⁴⁵ Şahsî yüceliği, faziletleri ve babasının şöhretinin yanısıra; eskiden beri âlimlere, din büyüklerine, tarikat pirlere sevgi ve saygı gösteren Selçuklu sultanlarından birkaçı ile çağdaş olan Mevlâna'ya da, onlar âdeta hürmeti borç bilerek, imkân dairesinde hizmetine koşuyorlardı.⁴⁴⁶

Bahâeddin Veledin Konya'ya gelmesini sağlayan Alâeddin Keykubâd'ın, O'na büyük hürmetler gösterdiğinden bahsedilmişti.⁴⁴⁷ Eflâkî'ye göre bu saygı ve bağlılık; Baha Veled'in ölümünden sonra da devam ettiğinden, Sultan sefere çıkacağında veya önemli bir hadise ile karşılaştığında şeyhin türbesine gidip Ondan manevî himmet ve destek diler, galip ve başarılı da olurdu. Alâeddin Keykubâd, babasına gösterdiği saygı ve hürmeti oğlu Mevlâna'dan da esirgememiş, devlet ricali ile beraber henüz pek genç olan Celâleddin-i Rûmî'nin katıldığı düğün ve merasimlere iştirak ederek saygı göstermiştir.⁴⁴⁸

Devlet erkânından gördüğü saygı günden güne artan Mevlâna'nın, II. Gıyâseddin Keyhusrev (1237-1246) ve II. İzzeddin Keykâvus (1246-1262) ile iyi ilişkiler içinde olduğu görülmektedir. Nitekim, Eflâkî'nin ifadesine göre, II. İzzeddin Keykâvus, saltanatının başlangıcında her ne kadar Mevlâna'nın nüfuzunu kabullenmek istememişse de, kerametlerini gördükten sonra müridi olmuş, devlet adamları ile birlikte ziyaretine gitmiş, ancak görüşme isteği reddedilmiştir. Bir başka ziyaretinde de yine iltifat görmemiş, öğüt isteyince azarlanmış,⁴⁴⁹ ancak daha sonra Mevlâna sultanın gönlünü alarak teselli etmiştir.⁴⁵⁰

⁴⁴⁴ Köprülü, *Türk Edebiyatında İlk Mutasavvıflar*, s. 203-204; Fatih M. Şeker, *Selçuklu Türklerinin İslam Tasavvuru*, Dergâh Yayınları, İstanbul, 2011, s. 272-273.

⁴⁴⁵ Mustafa Akdağ, *Türkiye'nin İktisadî ve İctimai Tarihi*, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul, 2010, s. 23.

⁴⁴⁶ Fûrûzanfer, s. 167.

⁴⁴⁷ Bahâeddin Veled ile yöneticiler arasındaki ilişkiler için bkz: O. Nuri Küçük, *Mevlânâ ve İktidar: Yöneticilerle İlişkileri ve Moğol Casusluğu İddiaları*, Rûmî Yayınları, Konya, 2007, s. 35-40.

⁴⁴⁸ Eflâkî, s. 262; Küçük, s. 40; Üremiş, s. 66.

⁴⁴⁹ Gölpınarlı, *Mevlânâ Celâleddin*, s. 221-222.

⁴⁵⁰ Küçük, s. 68-69; Üremiş, s. 67.

Kardeşi II. İzzeddin Keykâvus ile taht mücadelesi veren sultan IV. Rükneddin Kılıç Arslan'ın da Mevlâna'nın semâ törenlerine katıldığı; yine katıldığı bir semâ töreninde Mevlâna'nın müridlerinden birinin semâ esnasında taşkınlık gösterip nara atması üzerine canı sıkılan bu dervişi uyardığı ifade edilmektedir. Bunun üzerine Mevlânâ dervişin hareketini “kişinin içindeki ejderha, onu yüce bir aleme çekmek isterken, kişi nasıl olur da rahat olabilir” diyerek izah ederek sultanın eleştirisine cevap vermiştir.⁴⁵¹ Sipehsâlâr'ın rivayetine göre, aynı sultan, Moğollar'a karşı koymak için istişarede bulunmak üzere Aksaray'a davet edilmiştir. Yardım dileyip hayır duasını almak üzere Mevlâna'ya gelmiş; “*gitmesen iyi olur*” demesine rağmen, gitmeye mecbur kalarak orada şehîd edilince, Mevlâna üzüntüsünden naralar atarak, gıyaben cenaze namazını kıldırması ve mağfireti için dualar etmiştir.⁴⁵² Ayrıca şunu da ifade etmek gerekir ki, devlet erkânının bu iltifatı sadece Mevlânâ karşı değildi. Nitekim sultan Rükneddin'in Mevlânâ'nın yanında başka şeyhlere de iltifat ettiği ve Mevlânâ'nın yerine mürşid olarak Baba Merendi adında bir şeyh edindiği de rivayetler arasındadır.⁴⁵³

Mevlânâ'nın sadece sultanlar ile değil, üst düzey yöneticiler ve devrin önemli şahsiyetleri ile de arasının iyi olduğunu söylemek mümkündür. Bunlar arasında Emir Muîniddin Pervâne'yi ayrıca zikretmek gerekmektedir. Nitekim Pervâne, diğer devlet ricalini ve şehrin ileri gelenlerini sık sık evinde veya sarayda toplayarak, Mevlânâ'nın katıldığı semâ meclisleri tertiplemekte, hürmette ve hizmette canla başla çalışarak Mevlânâ'nın memnun olması için gayret etmekteydi. Buna rağmen, ileri gelen emirlerle beraber Mevlânâ'nın ziyaretine giden Pervâne, Sultana da yapıldığı gibi bazen görüşmeye alınmıyordu. Eflâki'ye göre bu durumun nedenini Mevlânâ şu ifadelerle açıklamaktaydı: “*eğer onlara da bizim tarafımıza yol vermiş olsak, sohbetimize susamış olan dostlara yer kalmaz; hem de, çok defa benim çeşitli işlerim, hâllerim ve Cenab-ı Hak ile istiğraklarım olur. Emirler ve dostlar beni her zaman göremezler, onlar kendi halleri ve halkın işleriyle meşgul olsunlar, gerekirse biz gider kendilerini görürüz.*” Yine Eflâki'den nakledilen bir rivayete göre, Mevlânâ, kendisine sığınan bir katilin yalvarması üzerine, Pervâne'ye mektup yazıp, kan parasını da bizzat Pervâne'nin

---

⁴⁵¹ Küçük, , s. 69-70.

⁴⁵² Sipehsâlâr, *Risâle*, s. 89; Üremiş, s. 67.

⁴⁵³ Küçük, s. 70.

kendisine ödeterek bağışlamasını sağlamıştır.⁴⁵⁴

Sultanlar ve üst düzey yöneticilerin hanımlarının da Mevlânâ'ya iltifat ettiğini söylemek mümkündür. Nitekim IV. Rükneddin Kılıç Arslan'ın hanımı Gumaç Hatun, Pervâne'nin hanımı Gürcî Hatun ve II. Keykâvus'un nâibi Eminateddin Mikail'in hanımını bunlar arasında zikredebiliriz.⁴⁵⁵

3.2.7.4. Mevlânâ'dan Sonra Mevlevîliğin Teşekkülü

Mevlânâ, kendi zamanında bir tarikat kurmamıştır. Ancak daha önce, Selçuklu emirlerinden Tâceddin Mûtez'in, Mevlânâ'yı sevenlere, Sultan Veled'in de araya girmesiyle, bir *dâru'l-uşşâk* (müridler evi) yaptırdığı bilinmektedir. Mevlânâ zamanında yapılan bu yapı, Mevlevî tekkesinin bir nüvesi sayılabilirse de, o sıralarda henüz Mevlevîliğin bir tarikat halinde teşekkül ettiğini söylemek biraz zordur. O halde her ne kadar Mevlevîlik Mevlânâ zamanında tarikat şeklinde teşkilatlanmamışsa da, sonradan onun adına kurulan Mevlevîlik; anahatlarıyla, Mevlânâ'nın düsturları ve yaşantısı örnek alınarak, teessüs ettirilmiştir.⁴⁵⁶

Mevlânâ'dan sonra Mevlevîliği temsil eden ilk kişi, babası Konya ve çevresindeki Ahilerin reisi olduğu için kendisine Ahî Türkoğlu unvanı verilen Hüsâmeddin Çelebi'dir. Henüz ergenlik çağına ulaşmadan yetim kalan Hüsâmeddin, Konya'daki fütüvvet ehli tarafından babasının makamına geçirilmek istenmesine rağmen adamlarıyla beraber Mevlânâ'ya bağlanarak onun en yakın müridi, Mesnevî'yi yazmasına vesile ve vefatından sonraki halifesi olmuştur.⁴⁵⁷ Daha Mevlâna hayatta iken, onun işaret ve inayetiyle velilik ve halifelik makamına geçen, Mesnevî'nin yazılmasına da vesile olup, büyük emeği geçen Hüsâmeddin Çelebi, yine Mevlâna'nın vasiyeti üzerine on yıl kadar halifelik yapmış ve hizmetlerde bulunmuş, 1284'de vefat etmiştir.⁴⁵⁸

⁴⁵⁴ Aktaran: Üremiş, s. 68-69; Mevlânâ ile Pervâne arasındaki ilişkiler ile ilgili geniş bilgi için bkz: Küçük, s. 49-67.

⁴⁵⁵ Küçük, s. 86; Ayr. bilgi için bkz: Gölpınarlı, *Mevlânâ Celâleddin*, s. 218-224.

⁴⁵⁶ Abdülbâkî Gölpınarlı, *Mevlânâ'dan Sonra Mevlevîlik*, İnkılâp Kitapevi, İstanbul, 2006, s.63; Üremiş, s. 87.

⁴⁵⁷ Sultan Veled, *İbtidâ-nâme*, s. 154-155; Akkuş, *İlhanlıların Anadolu'daki Dini Siyaseti*, s. 342; Hüsâmeddin Çelebi ile ilgili geniş bilgi için bkz: Gölpınarlı, *Mevlânâ'dan Sonra Mevlevîlik*, s. 33-41.

⁴⁵⁸ Eflâkî, s. 555.

Eflâki'nin ifadesine göre, Sultan Veled, onbir yıl boyunca Hüsâmeddin Çelebi'yi şefkatli bir baba ve irşad edici bir halife olarak bilmiştir. Hüsâmeddin Çelebi'den sonra babasının makamına geçen ve Mevlevîliği tam teşekküllü bir tarikat haline getiren Sultan Veled, aynı hanedan içerisindeki selefleri ve halefleri gibi devlet büyükleri ve ileri gelenleri ile çeşitli münasebetler tesis etmiştir. Teşkilatçı ve müteşebbis bir ruha sahip olan Veled'in faaliyetleri arasında en önemli mevkie Mevlevîliği sistemleştirmesi yani ona adap ve erkânıyla artık tam bir tarikat görünümü kazandırması almaktadır.⁴⁵⁹ Tarikatın merkezi olan Konya'daki Mevlânâ Türbesi ve Dergâhı da her ne kadar Hüsâmeddin Çelebi (1273-1284) zamanında inşa edilse de, söz konusu yapılanmayı Alâmeddin Kayser vasıtasıyla gerçekleştiren kişi yine Sultan Veled'dir.⁴⁶⁰

“Babasının sunduğu ilimden, feyzden ve velilikden başka Veled'in ne bilgisi var ne de veliliği” diyen Sultan Veled; bu samimiliği, babasına karşı beslediği derin hürmet ve bağlılığı sayesinde belki de; zamanında tam anlaşılamayan Mevlânâ'yı daha iyi anlatmış, yolunu sistemleştirmiştir. Mevlânâ'nın seviyesinde olamamasına rağmen, babasının fikirlerim benimsemiştir. Girişken, mantıklı, teşkilâtçı ve zamanının icaplarını gözetken bir kimse olan Sultan Veled; devrinde herkesle, bilhassa yöneticiler ile meşgul olmuştur. Yalnız üzerinde hakkı olan ve Mevlânâ ile münasebeti bulunanlara değil, pek çok kimseye kasideler ve methiyeler yazıp övmüştür. Tabiidir ki bu gibi faaliyetler neticesinde; hızla yayılan tarikatın müntesiplerinin, özellikle de merkezde oturup-kalkan insanların geçimlerini temin etmek kolay olmayacaktır. Fakat Sultan Veled, zenginlerden, Selçuklu devlet ricalinden, hatta Moğollar'dan bile aldığı maddî-manevî desteklerle sağlanan vakıflardan, çevresinde oluşan bu kalabalık müridler topluluğunu, yaşatmasını bilmiştir.⁴⁶¹

Mevlânâ'ya hayatta iken saygı ve hürmette kusur etmeyen Selçuklu devlet ricalinden, Sultan Veled zamanında hayatta bulunanlar, aynı muameleyi kendisinden de esirgememişlerdir. Bunların başında da Pervane, ölümüne (ö.1277) kadar bu önceliği kimseye kaptırmamıştır.

⁴⁵⁹ Mevleviliğin teşekkül süreci için bkz: Sultan Veled, *İbtidâ-nâme*, s. 195-196; Barihüda Tanrıkorur, “Mevleviyye”, *DİA*, C. XXIX, Ankara, 2004, s. 468-474

⁴⁶⁰ Eflâki, s. 586; Gölpınarlı, *Mevlânâ'dan Sonra Mevlevilik*, s.36-40; Bayram, *Ahi Evren-Mevânâ Mücadelesi*, s. 158-159; Akkuş, *İlhanlıların Anadolu'daki Dini Siyaseti*, s. 343.

⁴⁶¹ Gölpınarlı, *Mevlânâ'dan Sonra Mevlevilik*, s. 42-43; Üremiş, s. 88-89.

BÖLÜM 4: MOĞOL TAHAKKÜMÜNE KARŞI TASAVVUFÎ ZÜMRELERİNİN TUTUMU

Anadolu'nun Moğollara tâbiyeti, hukukî olarak I. Alâeddin Keykubad'ın 1237'de vefatından hemen önce, Moğollara vergi vermeyi kabul etmesiyle; fiilî olarak ise, 1243'te Sivas yakınlarında Kösedâğ'da Moğolların Türkiye Selçuklu ordusunu bozguna uğratmasından sonra tesis edilmiştir.⁴⁶² Akabinde, Hülagü 1258'de Bağdad'ı⁴⁶³ işgal edip, rîlhanlı Devleti⁴⁶⁴ Ortadoğu'da liderliği ele geçirdiğinde, Moğollar Anadolu'da siyasetin aktörü haline gelmiştir.⁴⁶⁵

Moğollar Anadolu'yu istila ettiklerinde, Anadolu sosyal, dini ve tasavvufî zümreleşmeler bakımından oldukça zengin bir manzara arz etmekteydi. Nitekim Abdallar, Ahîler, Haydârîler, Kalenderîler (Cavlâkîler), Mevlevîler, Babaîler, Bektaşîler, Şemsîler, Evhadîler, Rufaîler, Ekberîler, Kübrevîler, vs. bu dönemde Anadolu'da faaliyet gösteren dini, siyasi ve fikri zümrelerdir. Bu dini grupların çoğu, Moğol istilâsı öncesinde Anadolu'ya dışarıdan geldiklerinden, daha çok köken farklılıkları sebebiyle ayrışıyorlardı. İçlerinde elbette bazıları da her ne kadar düşünce kökleri dışarıdan gelmişse de Anadolu'da gelişmiş yerli tasavvufî ve sosyal gruplar da vardı; Ahîlik, Mevlevîlik, Bektaşîlik ve Ekberîlik gibi.⁴⁶⁶

Bu dini/tasavvufî ve sosyal zümrelerin, zaman zaman iktidar rekabetlerine taraf olarak siyasallaştıkları görülmektedir. Ancak esas siyasallaşmaları Moğol istilâsı ile olduğunu

---

⁴⁶² Faruk Sümer 1243-1256 tarihleri arasındaki döneme “Tâbilik Zamanı”, 1256'da İlhanlılar'ın Anadolu'ya gelişinden 1277'de Pervane'nin ölümüne kadar geçen döneme ise “İşgal Zamanı” adını vermektedir. Ayrıca İlhanlılar'ın Anadolu'ya hakim oluşundan Selçuklular'ın yıkılışına kadar geçen dönemi de “Son Zaman” veya “Gölge Sultanlık” olarak nitelemiştir. Sümer, “Anadolu'da Moğollar”, s. 75; Osman Turan, *Selçuklular Zamanında Türkiye*, s. 457-463; I. Alâeddin Keykubad'ın Moğollara gönderdiği elçiler ile ilgili geniş bilgi için bkz: İbn Bibi, C. I, s. 449-451.

⁴⁶³ İlhanlıların Bağdat Seferi ile ilgili ayrıntılı bilgi için bkz: Cüveynî, s. 581-591; Reşîdüddin Fazlullah, s. 28-38.

⁴⁶⁴ Devlet, Hülagü'nün taşıdığı İlhan ünvanına nispeten İlhanlılar adını almıştır. İlhan bölge hükümdarı anlamında kullanılmaktadır. Bkz: Abdülkadir Yuvalı, “İlhanlılar”, *TDVİA*, C. XX, Ankara, 2000, s. 102.

⁴⁶⁵ Ayr. bilgi için bkz: Nadir Devlet, “İlhanlılar”, *DGBİT*, C. IX, İstanbul, 1987, s. 63; Gül, s. 109-110; Moğolların Anadolu'da uyguladıkları politikalar ile ilgili bkz: V. Gordlevski, *Anadolu Selçuklu Devleti*, çev: Azer Yaran, Onur Yayınları, Ankara, 1988, s. 74. vd; Halil Çetin, “İlhanlı Hâkimiyeti Altında Anadolu'da Siyasetin Temel Dinamiği: Göçebe Moğol-Türkmen Çatışması”, *Turkish Studies- International Periodical For The Languages, Literature and History of Turkish or Turkic Volume 7/4*, Fall 2012, p. 1203-1216, Ankara-Turkey, s. 1203-1204.

⁴⁶⁶ Yukarıda ismi geçen zümreler ile ilgili toplu bir bakış için bkz: Kara, *Tasavvuf ve Tarikatlar Tarihi*, s. 215-244; Türer, *Ana Hatlarıyla Tasavvuf Tarihi*, s. 156-184; Yılmaz, *Tasavvuf ve Tarikatlar*, s. 204-275.

söylemek mümkündür. Nitekim Moğol istilâsı karşısında Anadolu'daki dini/tasavvufî ve sosyal gruplar arasında farklı tavır alışlar olmuştur. Kalenderîler ve Mevlevîler gibi bir kısmı Moğollar ile iyi ilişkiler geliştirirken, Türkmenler, Ahîler, Ekberîler ve Kübrevîler gibi bazıları da açıkça mücadeleyi seçtikleri ve bu durumun da kendi aralarında bazı sürtüşmelere neden olduğu belirtilmektedir.⁴⁶⁷

4.1.Moğol Tahakkümüne Karşı Mücadele Eden Bazı Sosyal ve Tasavvufî Zümreler

Anadolu'da Moğol istilâsına karşı çıkan en önemli askeri güç ve en aktif unsur Türkmenler'dir.⁴⁶⁸ Nitekim daha önce ifade ettiğimiz gibi, Babaîler isyanında, Anadolu Selçuklu devleti II. Gıyaseddin Keyhüsrev'in kötü yönetimi sonucu ordunun dayandığı bu gücü karşısına almış, kısa bir süre sonra Anadolu'da Moğol istilâsının başlamasını hızlandırmıştır.⁴⁶⁹ II. Gıyaseddin'in saltanatı süresince Türkmenler ve bunlar içerisindeki tasavvufî zümreler haklarında yapılan takibatların da etkisiyle bu istilaya seyirci kalmışlar, bu da Köseadağ bozgunu ve sonrasında ki Moğolların Anadolu'yu istilâsını kolaylaştırmıştır.⁴⁷⁰ Türkmenlerin bu tutumu sultanın ölüp tahta II. İzzeddin Keykavus'un geçmesiyle değişmiştir. Türkmenler, II. İzzeddin Keykavus'un Moğollar ve Moğol yanlısı olan Selçuklulara karşı yürüttüğü bütün mücadelelerinde onun yanında olmuş, onunla beraber Moğollara karşı savaşmaktan çekinmemişlerdir.⁴⁷¹ Hatta bu Türkmen zümreler 14 Ekim 1256 yılında Aksaray yakınlarında Sultan Hanı savaşında II. İzzeddin'in yanında savaşıp öncü kuvvetler olarak büyük zayıat vermişler, tamamına yakını Moğollar tarafından katledilmişlerdir.⁴⁷² Ayrıca Faruk Sümer, Moğolların Sivas ve Kayseri bölgelerinde Türkmenlere ve ağaçerilere ağır darbeler indirdiğini; bu baskılara dayanamayan Türkmenlerin birçoğunun güneye inerek Memlûklulara sığındığını ifade etmektedir.⁴⁷³

⁴⁶⁷ Akkuş, *İlhanlıların Anadolu'daki Dini Siyaseti*, s. 229-230.

⁴⁶⁸ İlhanlıların Türkmen zümrelere karşı uyguladıkları politikalar ile ilgili geniş bilgi için bkz: Abdullah Kaya, "İlhanlıların Anadolu Türkmen Beylerine Karşı Politikası", *EÜSBED*, Kayseri, 2013 (VI) 2, s. 294-326.

⁴⁶⁹ Ayr. bkz: Ersan, *Türkiye Selçuklu Devletinin Dağılışı*, s. 69.

⁴⁷⁰ Ayrıntılı bilgi için bkz: Osman Turan, *Selçuklular Zamanında Türkiye*, s. 456-463.

⁴⁷¹ Ersan, *Türkiye Selçuklu Devletinin Dağılışı*, s. 99-100.

⁴⁷² İbn Bibi, C. II, s. 148; Claude Cahen, *Osmanlılardan Önce Anadolu*, s. 244-252; Akkuş, *İlhanlıların Anadolu'daki Dini Siyaseti*, s. 234-235; Moğolların Anadolu'daki Türkmenlere karşı tutumu ile ilgili ayrıca bkz: Abdülkadir Yuvalı, *İlhanlılar Tarihi*, s. 65-72.

⁴⁷³ Faruk Sümer, *Oğuzlar*, s. 180; Ayr. bkz: Ersan, *Türkiye Selçuklu Devletinin Dağılışı*, s. 100-101; Çetin, "Göçebe Moğol-Türkmen Çatışması", s. 1205.

Moğollara karşı mücadele eden bir diğer zümre de Ahîler'dir.⁴⁷⁴ Ahîlik hakkında bugüne kadar pek çok şey yazılmış; bazı araştırmacılar tasavvufi zümre olarak, bazıları ise sadece esnaf teşkilatı olarak nitelemiştir.⁴⁷⁵ Bu farklı nazariyelerden ziyade bizim için önemli olan Ahîlerin Moğollara karşı yürütmüş oldukları mücadeledir.

Anadolu'da Ahîliğin kurulup gelişmesinde önemli bir rolü bulunan Ahî Evren'in asıl adı Şeyh Nasirüddin Ebu'l-Hakayık Mahmud b. Ahmed el-Hoyî olduğu ifade edilir.⁴⁷⁶ Ahi Evren'in 1171 yılında Hoy'da doğduğu ve 93 yıl yaşadığı tahmin edilmektedir. Azerbaycan, Horasan ve Maverâünnehir bilginlerinden ders almış ve akabinde 1204 yılında Bağdad'a gidip Fahreddin er-Razi (öl. 1210)'den yararlanmışır. Bağdad'da Abbasi Halifesi Nâsır li-Dinillâh'ın kurduğu Fütüvvet⁴⁷⁷ teşkilatına girmiştir.⁴⁷⁸

Neşet Çağatay'ın ifade ettiği gibi; delikanlı, yiğit, eli açık, gözü pek, iyi huylu, olgun kişi gibi anlamlara gelen Arapça fetâ'dan türeyen fütüvvet, *“içlerinde tasavvuf erbabının ve öteki tarikat birliklerinin de yer aldığı türlü kuruluşların ahlâkî kurallar ve yiğitlik nitelikleriyle donatılarak belirli zamanlarda ve belli amaçlar için bir araya toplanabilen bir örgütün adıdır”*.⁴⁷⁹

Ahi Evren Bağdad'da Evhadüddin Kirmanî (ö.1238) ile tanışmış ve ona bağlanmışır. Kirmanî fütüvvet teşkilatı içinde bulunan bilgin, mutasavvıf şairlerden biri olarak Horasan ve Maverâünnehir'e gitmiş, mutasavvıflardan Necmeddin el-Kübra (öl.1226)'nin sohbetlerine katılmış bilge bir şeyh idi. Kirmanî de Ahmed Yesevî gibi Türkçe konuşan bir kimseydi ve bu yönüyle Anadolu Türkmen halk ve dervişleri

⁴⁷⁴ Ahîlik kavramı ve tarihçesi için bkz: Veysi Erken, *Sivil Bir örgütlenme Modeli Ahîlik*, Seba Yayınları, Ankara, 1998, s. 23-26; Ahî birliklerinin siyasi ve askeri faaliyetleri ile ilgili bilgi için bkz: Yusuf Ekinci, *Ahîlik*, Sistem Ofset Yayıncılık, İstanbul, 1991, 127-134.

⁴⁷⁵ Ayr. bilgi için bkz: Ahmet Yaşar Ocak, “Türkiye’de Ahîlik Araştırmalarına Eleştirel Bir Bakış”, *I. Uluslararası Ahîlik Kültürü Sempozyum Bildirileri (13-15 Ekim 1993 Ankara)*, s. 129-138; Ahîlik ile tasavvuf arasındaki bağ için bkz: Kadir Özköse, “Ahîliğin Tasavvufi Boyutu” *I. Ahi Evran-ı Veli ve Ahîlik Araştırmaları Sempozyumu (12-13 Ekim 2004 Kırşehir)* s. 739-749.

⁴⁷⁶ Mikail Bayram, *Ahi Evren, Tasavvufî Düşüncenin Esasları*, TDV Yayınları, Ankara, 2006, s. 7; Mikail Bayram, *Ahi Evren ve Ahi Teşkilatının Kuruluşu*, Damla Matbaacılık, Konya 1991, s. 73.

⁴⁷⁷ Fütüvvet kavramı, ortaya çıkışı ve yayılışı için bkz: Erken, *Sivil Bir örgütlenme Modeli Ahîlik*, s. 9-22.

⁴⁷⁸ Mikail Bayram, *Sosyal ve Siyâsî Boyutlarıyla Ahi Evren-Mevlânâ Mücadelesi*, Nüve Kültür Merkezi Yayınları, Konya, 2012, s. 51-52; Bayram, *Ahi Evren ve Ahi Teşkilatının Kuruluşu*, s. 73; Ahmet Vehbi Ecer, “Ahmed Yesevi Dervîşi Ahi Evren ve Kayseri’de Ahîlik”, *Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, sayı: 11, 2001, s. 6-7.

⁴⁷⁹ Neşet Çağatay, *Bir Türk Kurumu Olan Ahîlik*, TTK, Ankara 1989, s. 5-6.

üzerinde derin etkiler bırakmış ve bu arada Ahi Evren'i de etkilemiştir. Hattâ onu kızı Fatma Bacı ile evlendirerek kendisine damat yapmıştır.⁴⁸⁰

Fityân teşkilatlarının dağınık bir yapı arz ettikleri dönemde, Abbasî Halifesi en-Nâsır-Lidinillah (1225)⁴⁸¹, siyasî ve sosyal durumu her geçen gün biraz daha bozulan devlet otoritesini yeniden tesis etmek için, bu birliklerden yararlanmayı düşünmüş; bu birliklere bir çekidüzen vermeye karar vermiş ve sistemli bir şekilde teşkilatlandırmış;⁴⁸² elçiler veya mektuplar göndermek suretiyle fütüvveti her tarafta yaymaya çalışmıştır.⁴⁸³ Bu konuda en büyük destekçisi ise, dönemin tanınmış mutasavvıfı Şeyh Şihâbeddin Ömer es-Sühreverdî olmuş ve onu siyasi elçi sıfatıyla Mısır ve Suriye gibi birçok İslâm ülkelerine göndermiştir.⁴⁸⁴

Fütüvvet teşkilatı Anadolu'ya I. İzzeddin Keykavus döneminde girmiştir.⁴⁸⁵ İzzeddin Keykavus, 1214'te Sinop'u ele geçirdikten sonra, fethi müjdelemek ve halifenin ihsanına mazhar olmak için hocası Şeyh Mecdüddin İshak'ı, pek çok hediye ile halifeye göndermiş ve halifeden fütüvvet şalvarı istemiştir. Şeyh Mecdüddin İshak, Bağdad'da çok iyi karşılanmış, Halife pek çok hediye ile birlikte, fütüvvet hırkası, fütüvvet şalvarı ve bir fütüvvet buyrultusu göndermiştir. Kısa bir süre sonra da Şeyh Sühreverdî'yi, İzzeddin Keykavus'un fütüvvet kabul töreni için Konya'ya göndermiştir. Şeyh Sühreverdî, başta İzzeddin Keykavus olmak üzere, bütün devlet büyükleri ve komutanların katıldığı bir törende, sultanın ve diğer devlet ileri gelenlerinin fütüvvete giriş törenlerini icra etmiş; törende, âdet gereğince, Keykavus'a fütüvvet elbisesi giydirilmiş ve ka's-ı mürüvvet/ka's-ı fütüvvet içirilmiştir.⁴⁸⁶

---

⁴⁸⁰ Ecer, s. 6-7.

⁴⁸¹ Ziya Kazıcı, *İslâm Kültürü ve Medeniyeti*, Kayıhan Yayınları, İstanbul, 2010, s. 111.

⁴⁸² Ahîliğin kuruluşu ile ilgili ayrıntılı bilgi için bkz: Fahri Solak, *Ahîliğin Kuruluşu, İlkeleri ve Fonksiyonları*, İstanbul Ticaret Odası, İstanbul, 2009, s. 1-5; Mikâil Bayram, *Selçuklular Zamanında Konya'da Dinî ve Fikrî Hareketler*, Nüve Kültür Merkezi Yayınları, İstanbul, 2008, s. 48-50.

⁴⁸³ Ahî teşkilatının kurulmasında etkili olan hususlar için bkz: Adnam Gülerman-Sevda Taştekil, *Ahi Teşkilatının Türk Toplumunun Sosyal ve Ekonomik Yapısı Üzerindeki Etkileri*, Feryal Matbaası, Ankara, 1993, s. 21-23.

⁴⁸⁴ Bayram, *Ahi Evren, Tasavvufî Düşüncenin Esasları*, s. 29-30; İsmet Kayaoğlu, "Halife en-Nasır'ın Fütüvvete Girişi ve Bir Fütüvvet Buyrultusu", *AÜİFD*, sayı: 15, Ankara, 1981, s. 221; Akkuş, *İlhanlıların Anadolu'daki Dini Siyaseti*, s. 246.

⁴⁸⁵ Ayr. bilgi için bkz: Mehmet Ali Hacıgökbilgin, *Ahiler Şehri Ankara*, Kömen Yayınları, Konya, 2011, s. 18-20.

⁴⁸⁶ Bayram, *Ahi Evren, Tasavvufî Düşüncenin Esasları*, s. 29-30; Akkuş, *İlhanlıların Anadolu'daki Dini Siyaseti*, s. 247.

Ancak şunu ifade etmek gerekir ki, Anadolu’da ahilik denildiği zaman adından en fazla söz ettiren şahsiyet, Anadolu’ya gelen ve burada ahilik teşkilatının kurulmasında ve yapılandırılmasında en fazla paya sahip olan ve ileriki dönemde de ahilerin piri olarak kabul edilen Şeyh Nâsirüddin Mahmud el-Hoyî’dir.⁴⁸⁷ Ahi Evren adıyla anılan ve aynı zamanda tanınmış bir Türkmen babası da olan Şeyh Nâsirüddin Mahmud el-Hoyî, adeta ahilikle özdeşleştirilmiştir.⁴⁸⁸

Ahi Evren 1225 yılında hocası Evhadüddin Kirmanî ile birlikte Kayseri’ye yerleşmiş ve burada ahî teşkilatını kurmuştur.⁴⁸⁹ İki yıl sonra, I. Alâeddin Keykubad’ın isteğiyle Konya’ya gelmiş ve ahilik başta başkent Konya olmak üzere bütün Anadolu’da hızla yayılması ve çok sayıda taraftar toplamıştır.⁴⁹⁰ Ancak Alâeddin Keykubad’ın ölümü ve II. Gıyaseddin Keyhüsrev’in tahta çıkmasıyla işler tersine dönmüştür. Zaten babasına muhalif bir şahsiyet olan yeni sultan, babasının her icraatına karşı olduğu gibi onun dostlarına da pekiyi gözle bakmamış, dolayısıyla her geçen gün biraz daha büyüyen ahilerin nüfuzunu da ortadan kaldırmaya çalışmıştır. II. Gıyaseddin Keyhüsrev bu amaçla tahkikat başlatmış ve Ahi Evren ile etrafındaki ahileri tutuklatmış, vezir Sadeddin Köpek’in etkisiyle, Türkmen zümreleri üzerinde yoğun bir baskı kurmaya çalıştığı, çok sayıda Ahi ve Türkmen’i öldürtmüştür.⁴⁹¹ Dolayısıyla kendisi bir Türkmen olan Ahi Evren’in yine çoğunluğu Türkmenlerden oluşan ahilerle birlikte takibe uğrayıp tutuklanmıştır. Bu sıralarda ortaya çıkan Babaîler isyanına devletin içinde bulunduğu kargaşa ortamından son derece rahatsız olan ahilerin de katıldığını ve isyan bastırıldıktan sonra, yapılan takibat sırasında pek çok ahinin yakalanıp öldürüldüğü, bir kısmının hapse atıldığı ve birçoğunun da uzak bölgelere kaçarak buralarda faaliyet göstermeye başladıkları görülmektedir.⁴⁹²

Moğolların Anadolu’ya yaptığı saldırılar sırasında meydana gelen kargaşada pek çok ahi de öldürülmüş veya esir edilmiştir. Özellikle ahilerin merkezi olan Kayseri yapılan saldırılar sırasında yerle bir edilmiştir. Kayseri saldırısı sırasında esir edilenler arasında

---

⁴⁸⁷ Kazıcı, *age*, s. 118

⁴⁸⁸ Geniş bilgi için bkz: Bayram, *Ahi Evren ve Ahi Teşkilatının Kuruluşu*, s. 73-81; Çağatay, *Bir Türk Kurumu Olan Ahilik*, s. 49-50; Akkuş, *İlhanlıların Anadolu’daki Dini Siyaseti*, s. 249-250.

⁴⁸⁹ Bayram, *Ahi Evren, Tasavvufî Düşüncenin Esasları*, s. 18-19.

⁴⁹⁰ Bayram, *Ahi Evren-Mevlânâ Mücadelesi*, s. 54.

⁴⁹¹ Bayram, *Ahi Evren, Tasavvufî Düşüncenin Esasları*, s. 21.

⁴⁹² Bayram, *Ahi Evren-Mevlânâ Mücadelesi*, s. 54-55; Akkuş, *İlhanlıların Anadolu’daki Dini Siyaseti*, s. 251.

Ahi Evren'in karısı Fatma Bacı da bulunmaktadır. Fatma Bacı'nın esir olması Kayseri'deki ahi teşkilatının dağılmasına neden olmuştur.⁴⁹³

Anadolu'nun Moğollar tarafından istilâsı sırasında hapiste bulunan Ahi Evren, 1245'te II. Gıyaseddin Keyhüsrev'in ölümünden sonra saltanat naipliğine getirilen Celaleddin Karatay'ın emriyle, diğer tutuklularla birlikte serbest bırakılmıştır.⁴⁹⁴ Ahi Evren, hapisten çıktıktan sonra Denizli'ye gitmiş, ancak burada fazla kalmayarak, önce Konya'ya daha sonra da Hacı Bektaş-ı Veli'nin de yaşadığı Kırşehir'e yerleşmiş, burada "Ahiyân-ı Rum" adı verilen teşkilatın temellerini atmıştır. Kırşehir'de kurulan teşkilat Kayseri'de daha önce kurulmuş olan teşkilata daha sistemli bir yapı arz etmiş, yeni teşkilata biraz daha dinî ve tasavvufî bir yön kazandırmış ve bundan sonraki dönemde ahiliğin yönetim merkezi olarak Kırşehir, kurucu piri olarak da Ahi Evren kabul edilmiştir.⁴⁹⁵

Kösedağ'dan sonra Ahiler Moğollara karşı savaştıkları, askeri ve ekonomik güçleri bulunduğu için teşkilatları büyük ölçüde Moğollar tarafından dağıtılmıştır. Özellikle Moğolların Kayseri'ye girmeleri Ahilik için büyük bir felaket olmuş ve buradaki teşkilatı tamamen dağıtmışlardır. Belirtilen olumsuz siyasi şartlara rağmen Ahilerin Kırşehir'de güçlendiklerini görülmektedir. Ahi Evren'in 1261-1262 yılındaki ölümüne kadar ömrünün son yıllarını Kırşehir'de ahileri teşkilatlandırmak ve Moğollara karşı mücadelelerini organize etmekle geçirmiştir.⁴⁹⁶

Moğolların Anadolu'da uyguladıkları dini politikalarından biri muhalif olan dini zümre veya grupları kendilerine yakın gördükleri muhalif olmayan gruplar içerisinde sindirme siyasetidir. Bu asimilasyon siyasetini Moğol karşıtı olup onlarla hem fikri ve siyasi, hem de askeri mücadeleye giren Ahiler üzerinde uygulamışlardır. IV. Rükneddin Kılıçaslan 1260'da tek başına Konya'da tahta geçmesiyle bu dönemde Moğolların emrinde olan Pervane Süleyman, Sahip Ata Fahrü'd-din Ali ve Vezir Tacü'd-din Mu'tez üçlüsü ülkeyi yönetmeye başlamışlardır. Sultandan bir ferman alarak, bu ferman gereğince bütün ülkede Ahilerin ve Türkmenlerin ellerinde bulunan iş yerleri, medrese

⁴⁹³ Moğolların Kayseri'de yapmış olduğu katliam ile ilgili geniş bilgi için bkz: İbni Bibi, C. II, s. 73-75; Gül, s. 105-106; Bayram, *Ahi Evren, Tasavvufî Düşüncenin Esasları*, s. 23.

⁴⁹⁴ Bayram, *Ahi Evren-Mevlânâ Mücadelesi*, s. 55.

⁴⁹⁵ Akkuş, *İlhanlıların Anadolu'daki Dini Siyaseti*, s. 252.

⁴⁹⁶ Bayram, *Ahi Evren-Mevlânâ Mücadelesi*, s. 57.

ve zaviyeleri ellerinden alınıp Moğol yanlısı Kalenderî dervişlere, Moğol muhalifi olmayan Mevlânâ'ya veya Mevlânâ'ya yakın kişilere verilmesine karar alınmış ve bu karar uygulamaya geçirilmiştir.⁴⁹⁷ Mikail Bayram'ın ifadesine göre, bu karara karşı çıkanların iş yerlerine, zaviyelerine, medreselerine ve kurdukları vakıflara el konulmuş; bazıları göçe zorlanmış bazıları da öldürülmüştür. Ahi Evren ve arkadaşlarının da Kırşehir'de çıkan bir isyan sonucunda öldürüldüğü belirtilmektedir.⁴⁹⁸

Ekberîler, Kübrevîler ve Bektaşîlerin de Moğollara karşı mücadele verdikleri belirtilmektedir. Mustafa Akkuş yapmış olduğu çalışmalarla bu zümrelerin Moğollara karşı mücadelelerini geniş bir şekilde ele almıştır. Biz burada bu zümrelerin Moğollara karşı mücadelesine kısaca temas edeceğiz.

İbnü'l-Arabî'nin evlatlığı olan ve Anadolu'da Vahdet-i Vücut düşüncesini yayan Sadrü'd-din Konevî'nin de Moğollara karşı mücadele ettiğini söylemek mümkündür. Mikail Bayram'ın da ifade ettiği gibi, Konevî'nin yakın dostları Ahi Evren ile birlikte Kırşehir'de Moğollar tarafından öldürülmüştür.⁴⁹⁹ Hatta oğlu Sadü'd-din Çelebi'nin de bu katliamlar sonucu öldürülme ihtimali olduğu belirtilmektedir.⁵⁰⁰

Daha önce Necmeddin Kübrâ'nın Moğollar tarafından şehit edildiğini belirtmiştik. Anadolu'da Kübrevîlerin de Moğollara karşı mücadele ettiğini düşünmek mümkündür. Kübrevîler daha çok Ahiler ile yakın ilişkilerde bulunmuş ve Moğollara karşı mücadelelerde onlara yardım etmişlerdir. Ancak şunu da ifade etmek gerekir ki, İlhanlı siyasetinde önemli etkileri olan Kübrevî şeyhleri de olmuştur. Bunların başında da Sadreddin Hammuye gelir. Nitekim Gâzân Han'ın Müslüman olmasında ve İslamiyeti onun huzurunda kabul etmesi bu açıdan önemlidir.⁵⁰¹

Moğollara karşı mücadele eden bir diğer zümre de Bektaşîler olduğu ifade edilmektedir. Ancak dönemin kaynakları incelendiği zaman Hacı Bektaş Velî'nin Moğollarla ilişkileri hakkında doğrudan ve açık bilgiler bulunmamaktadır. Daha önce de ifade edildiği gibi, Velâyetnâmede Moğollarla ilgili bazı rivayetler olsa da bunlar daha ziyade Hacı Bektaş

⁴⁹⁷ Akkuş, *İlhanlıların Anadolu'daki Dini Siyaseti*, s. 255.

⁴⁹⁸ Bayram, *Ahi Evren-Mevlânâ Mücadelesi*, s. 61; Bu isyanlar ile ilgili geniş bilgi için bkz: Aksarayî, s. 77-104.

⁴⁹⁹ Bayram, *Ahi Evren, Tasavvufî Düşüncenin Esasları*, s. 97.

⁵⁰⁰ Akkuş, *İlhanlıların Anadolu'daki Dini Siyaseti*, s. 266.

⁵⁰¹ Akkuş, *İlhanlıların Anadolu'daki Dini Siyaseti*, s. 284.

ve müritlerinin Moğollar arasında İslam'ı yaymaları ile ilgili menkıbeler olduğu görülmektedir.

Gerek Hacı Bektaş'ın gerekse diğer şahsiyetlerin Moğol istilâsı karşısındaki tutum ve konumu ancak dönemin kaynakları bir bütün olarak ele alınıp dikkatli bir şekilde incelendiği zaman açıkça görülebilir. Ancak bu müstakil bir çalışma konusu olduğundan biz sadece kısaca temas edeceğiz.

Hacı Bektaş Velî'nin Türkmenler, Ahiler, onların şeyhi Ahi Evren, dönemin ulemasından Sadreddin Konevî ve şehir eşrafi ile daima sohbet ve temaslarda bulunduğu, hem Eflâkî hem de *Velâyetnâme*'de anlatılmaktadır. Bazı araştırmacılar, Hacı Bektaş'ın Moğol muhalifi Türkmen dervişlerle ilişkisi nedeniyle onun da Moğol karşıtı olduğunu ifade etmişlerdir.⁵⁰²

Hacı Bektaş'ın Moğol tahakkümüne bakışını görebilmemiz için onun talebeleri, müritleri ve İlhanlı hâkimiyeti dönemindeki halifelerinin Moğollarla ilişkilerinin olup olmadığı noktasını da ele almak gerekmektedir. *Velâyetnâme*'de Hacı Bektaş'ın birçok halifesinin de ismi zikredilmekte ve onların bizzat Hünkâr tarafından belli bölgelere gönderildiklerinden bahsedilmektedir.

Hacı Bektaş'ın Moğollarla mücadele eden halifelerinden biri Sarı Saltuk'tur.⁵⁰³ Sarı Saltuk'a bağlı olan Türkmen dervişler Moğollara karşı mücadelede Türkiye Selçuklu sultanı II. İzzeddin Keykavus'un (1246-1260) yanında yer almışlardır. Anadolu'dan Hacı Bektaş'ın halifelerinden Sarı Saltuk adlı aşiret şeyhinin liderliğinde Çepni boyuna mensup II. İzzeddin'e tâbi zümreler olduklarından şüphe olmayan bu Türkmenler, Moğollarla mücadelesinin ardından Bizans'a sığınan II. İzzeddin ile beraber hareket edip Moğol işgali altındaki Anadolu'yu terk ederek önce kendilerine tahsis edilen Dobruca bölgesine yerleştirilmişler, daha sonra Şeyhleriyle beraber Kırım'a geçmişlerdir.⁵⁰⁴

⁵⁰² Mustafa Akkuş, "Hacı Bektaş Velî'nin Moğol Tahakkümüne Bakışı", *Türk Kültürü ve Hacı Bektaş Velî Araştırma Dergisi*, 2013/66, s. 153-155.

⁵⁰³ Sarı Saltık ile ilgili ayrıntılı bilgi için bkz: Ahmet Yaşar Ocak, *Sarı Saltık Popüler İslam'ın Balkanlardaki Destanı Öyküsü*, TTK, Ankara, 2002.

⁵⁰⁴ Ayr. bilgi için bkz: İbn Bibi, C. II, s. 160; Ocak, *Sarı Saltık*, s. 27-31.

Hacı Bektaş'ın halifelerinden biri olan Tabduk Emre'nin de Moğollar ve Moğol yanlısı Selçuklu ümerası ile arası iyi olmadığı belirtilmektedir. Nitekim, Niğdeli Kadı Ahmed, Tabduklu dervişlerin İlhanlı hâkimiyeti döneminde katliama tabi tutulduklarını ifade etmektedir. Ayrıca Kadı Ahmed kendi zamanında Tabdukluların İbrahim Hacı'nın liderliğinde yeniden faaliyete geçtiklerini, devlet adamlarının bu Taptukluları yok ederlerse cennete gireceklerine kefil olacağını da yazmaktadır.⁵⁰⁵

Ayrıca Nureddin Caca'nın Kırşehir'de gerçekleştirdiği katliamdan sonra Hacı Bektaş'ın birçok halifesi gibi Geyüklü Baba ve Abdal Musa ile Osman Gazi'nin kayın pederi Edebali, oğlu Ahi Mahmud, yeğeni Ahi Hasan'ın da bu katliamdan kurtulup uç bölgelere göçtükleri görülmektedir.⁵⁰⁶ Kırşehir'den göçenler, Kırşehir ve çevresinde kalanlarla ilgilerini kesmeyip Nureddin Caca ile mücadelelerini sürdürdükleri de anlaşılmaktadır.⁵⁰⁷

4.2. Moğol Tahakkümüne Karşı Kalenderî Zümrelerin Tutumu

Anadolu'da Moğollarla mücadele eden dini/tasavvufî ve sosyal zümrelerin yanında Moğol tahakkümüne karşı herhangi bir muhalefet göstermeyen, o dönemin siyasi ve askeri gücü olan Moğollarla beraber hareket eden tasavvufî zümreler de bulunuyordu. Anadolu'nun istilâsında askeri güç olarak Moğollara destek veren, Moğol kadrolarında bizzat görev alarak, istilaya katkı sağlayan veya Anadolu'yu istila eden Moğollara karşı itaati savunan tasavvufî zümreler ve topluluklar da vardı. Bir tarafta meşreplerini Anadolu'da yaymak ve hâkim zümre olarak söz sahibi olmak isteyen Kalenderîler gibi tasavvufî gruplar mevcutken, diğer tarafta istila ettikleri ülkeye tamamen hükmetmek isteyen, kendilerine muhalif dini zümrelere karşı destekçilere ihtiyaç duyan Moğollar duruyordu. Kalenderî gruplar olarak ele aldığımız Cavlakî, Haydârî ve Rufâiler Anadolu'yu hâkimiyetleri altına almaya çalışan Moğolların yanında yer alarak diğer dini zümrelere karşı üstünlük sağlıyorlardı.⁵⁰⁸

⁵⁰⁵ Geniş bilgi için bkz: Niğdeli Kadı Ahmed, *El-Velededü's-Şefik Ve'l-Hâfidü'l-Halik*, C. I, terc: Ali Ertuğrul, TTK, Ankara, 2015.

⁵⁰⁶ Hacı Bektaş Veli'nin yukarıda ismi geçen şahsiyetler ile münasebetleri için bkz: Elvan Çelebi, *Menâkıbu'l-Kudsiye*, s. 10, 41, 66, 67.

⁵⁰⁷ Akkuş, *İlhanlıların Anadolu'daki Dini Siyaseti*, s. 158-159.

⁵⁰⁸ Mustafa Akkuş, "Anadolu Selçuklu Devletinin Yıkılmasında Kalenderî Grupların Rolü", *Turkish Studies-International Periodical For The Languages, Literature and History of Turkish or Turkic Volume 9/7*, Summer 2014, p. 117-134, Ankara-Turkey, s. 117.

Daha önce de ifade edildiği gibi, Moğolların Anadolu’da uyguladıkları politikalarından biri muhalif olan dini zümre veya grupları kendilerine yakın gördükleri muhalif olmayan gruplar içerisinde sindirme siyasetidir.⁵⁰⁹ Moğollar dini siyasetleri gereği birçok din ve mezheplere siyasi ilişkiler içerisinde girmekten kaçınmamışlardır. Katolik dünyasına karşı Nasturî Hıristiyanları destekledikleri gibi Sünni Abbasî halifesiyle mücadelesinde de Şiileri desteklemiş, Sünni İslâm dünyasına karşı Şiilerle ittifak kurmuşlardır.⁵¹⁰ Anadolu’yu istilaları sırasında da Kalenderî zümreleri kullanmışlardır. Hatta defalarca darbe vurdukları Ermeni⁵¹¹ ve Gürcüler, Moğol tehdidinin İslâm dünyası ve Anadolu üzerine çevrilmesiyle en güvenilir müttefikleri haline gelmişlerdir.⁵¹²

İstilanın Abbasi ve Anadolu Selçuklular üzerine başlamasıyla Moğolların tek müttefikleri Hristiyan milletler olmamış, İslâm dünyası içerisinde de kendilerine hizmet edecek mezhep mensupları ve tasavvufi zümreler bulmuşlardır. Anadolu’nun istilâsında Moğollara her alanda yardım eden bu zümrelerin başında Kalenderîler gelmektedir. Kalenderî dervişlerin Moğollarla ittifak kurdukları tarihte bilinen ilk olay Irak’ta ortaya çıkan Halil b. Bedr el-Kürdî isimli bir şeyhin Halifeye karşı isyanıdır. Osman Turan’ın ifadesiyle, bu şeyh kendisinin Rufâî tarikatına mensup olduğunu söylüyor, fakat Kalenderî kıyafet giyiniyor, şarap içip haşhaş kullanıyordu.⁵¹³ Ahmet Yaşar Ocak da, bu şeyhin kısa süre içinde Moğollar arasında kendisine taraftar topladığına ve Moğollar ile birlikte Türkmenlere karşı mücadelelere katıldığını ifade etmektedir. Ancak sonunda Türkmenler tarafından yakalanarak, rivayete göre altı yüz Kalenderî ile birlikte idam edilmiştir.⁵¹⁴ Mustafa Akkuş da, bu vak’adan yola çıkarak Kalenderî grupların her an Moğollarla işbirliği yapabilecek ve içeride tahribata sebep olabilecek bir kitle olduklarını ifade etmektedir.⁵¹⁵

---

⁵⁰⁹ Akkuş, *İlhanlıların Anadolu’daki Dini Siyaseti*, s. 255.

⁵¹⁰ Ayrıntılı bilgi için bkz: Hanefi Şahin, *İlhanlılar Döneminde Şiilik*, Ötüken Neşriyat, İstanbul, 2010.

⁵¹¹ İlhanlı siyasetinde Ermenilerin rolü ile ilgili ayrıntılı bilgi için bkz: “Mustafa Akkuş, Ermenilerin İlhanlı Dini Siyasetindeki Roller”, *S.Ü. Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi*, sayı: 31, Konya, 2012, s. 205-221.

⁵¹² Akkuş, “Anadolu Selçuklu Devletinin Yıkılmasında Kalenderî Grupların Rolü”, s. 122.

⁵¹³ Turan, *Doğu Anadolu Türk Devletleri Tarihi*, s. 242.

⁵¹⁴ Ocak, *Kalenderîler*, s. 67.

⁵¹⁵ Akkuş, “Anadolu Selçuklu Devletinin Yıkılmasında Kalenderî Grupların Rolü”, s. 122.

Moğollar Anadolu'ya geldiklerinde, Anadolu'daki Cavlâkîler ile siyasi bir ittifakın meydana geldiği görülmektedir. Baycu Noyan komutasındaki Moğol birliklerinin Anadolu'yu istilaya başladıkları zaman, Cavlâkî dervişlerin de Moğol ordusunda yer aldıkları ve Moğollarla birlikte savaşa katıldıkları ifade edilmektedir. Köseadağ Savaşı'nda Moğol ordusunun ön saflarında bu Cavlâkî dervişler de bulunuyordu. Keza Köseadağ yenilgisinden sonra Moğollar Kayseri'yi muhasara ettikleri zaman Cavlâkî dervişler Moğollarla birlikte şehrin surlarından gedik açmaya çalışıyorlar ve mancınıklarını kullanıyorlardı. Hatta İbn Bîbî, Kayseri'nin en muhkem surlarının halkın sağlamlığı ve geçilmez olduğuna kesin olarak güvendiği, güvenliğini Ahilerin sağladığı dericiler çarşısı tarafındaki bu surlara karşı Moğolların üç mancınık kurduğu ve bu mancınıkları Kalenderîlerin kullanıp 15 gün süreyle bu burçları dövdükleri ve yine Kalenderîlerin yoğun gayretiyle burçlarda büyük delikler açıldığını zikreder.⁵¹⁶ Mikail Bayram bu olay sırasında Seyyid Burhaneddin Muhakkık-ı Tirmizî, Şemsü'd-din Muhammed b. Ali et-Tebrîzî ve Ebu Bekr-i Niksarî gibi birçok Kalenderî şeyhinin burada olduğunu ve müritleri ile birlikte Moğolların yanında savaşa katıldıklarını ifade etmektedir.⁵¹⁷

Sultan Veled ve Eflâkî Şems-i Tebrîzî'yi bir Kalenderî şeyhi olarak kabul ederler. Kayseri'nin Moğollar tarafından istilâsından birkaç ay sonra Şems-i Tebrîzî'nin Konya'ya geldiği görülmektedir (23 Ekim 1244). Nitekim Kayseri'nin Moğol hâkimiyetine girmesinde aktif rol oynamış olmasından dolayı, Ahiler, ona karşı düşmanca bir duygu içindeydiler. Mevlânâ'nın oğlu Sultan Veled, *Veled-name* adı verilen eserinde Konya'da Şems-i Tebrîzî'ye muhalif bir çevrenin olduğunu ve bu çevrenin onu öldürdüklerini uzun uzun hikâye etmektedir.⁵¹⁸

Moğollar askeri, dini, idari ve elçilik gibi birçok alanda kullandıkları Kalenderîler'den en çok faydalandıkları, yarar gördükleri nokta casusluk faaliyetleri olmuştur.

---

⁵¹⁶ İbn Bîbî, C. II, s. 73-74.

⁵¹⁷ Ayr. bilgi için bkz: Bayram, *Ahi Evren-Mevlânâ Mücadelesi*, s.172-175; Mikail Bayram, *Anadolu Selçuklular Hakkında Araştırmalar*, Kömen Yayınları, Konya, 2003, s. 75-76; Mikail Bayram, "Selçuklulara Zamanında Kalenderler ve Ahiler Arasındaki İlişkiler" , *III. Uluslararası Ahi Kültürü Sempozyumu*, Kayseri, Ekim 2014, s. 5; Akkuş, "Anadolu Selçuklu Devletinin Yıkılmasında Kalenderi Grupların Rolü", s. 124.

⁵¹⁸ Sultan Veled, *Divan-ı Sultan Veled*, nşr: F. Nafiz Uzluk, Uzluk Basımevi, Ankara, 1941, s.47; Şems'in öldürülme olayı ile ilgili farklı nazariyeler için bkz: Bayram, *Ahi Evren-Mevlânâ Mücadelesi*, s. 172-186; Gölpınarlı, *Mevlânâ Celâleddin*, s. 81-94; Akkuş, *İlhanlıların Anadolu'daki Dini Siyaseti*, s. 294-295.

Anadolu'nun istilâsı öncesinde başlayarak başta Baycu Noyan olmak üzere Hülâgu Han ve özellikle Abaka Han dönemlerinde Kalenderî dervişler casusluk faaliyetlerinde yoğun olarak kullanılmışlardır. Böylece Baycu Noyan Anadolu hakkında ayrıntılı bilgi toplayarak istilaya karar vermiş, Hülâgu Han istiklali düşünen sultan ve emirlere karşı tedbir almış, Abaka Han defalarca denenen Selçuklu-Memlûklü ittifakını engellemiştir. Nitekim dervişlerin casusluk faaliyetlerinde devamlı kullanıldıklarını Abaka Han'dan sonra iktidara geçen Ahmed Tekûdâr, Memlûk sultanı Kalavun'a yazdığı mektupta açıkça dile getirmektedir. Böylece Anadolu'daki Moğol karşıtı faaliyetler ve istiklal mücadeleleri hakkında casus kalenderi dervişleri kanalıyla haberdar olan Moğollar, atadıkları valiler ve emirler vasıtasıyla erken müdahale imkânı bularak isyan ve istiklal mücadelelerini büyümeden önleyerek karşı tedbir alma fırsatı bulmuştur.⁵¹⁹

Yukarıda ifade edilen casusluk faaliyetine Aybek Baba güzel bir örnek teşkil etmektedir. Abâkâ Han döneminde Anadolu'da Moğol tahakkümünün artması ve yönetimin tamamen Moğol yöneticilerin eline geçmesinde büyük katkısı olan Kalenderî şeyhlerinden biri de Aybek Baba'dır.⁵²⁰ Ahmet Yaşar Ocak'ın ifadesine göre, Aybek Baba, büyük bir ihtimalle Babaî çevreleriyle de ilişkili olup, 1256'dan sonra Moğollarla işbirliğinin faydalı olacağını düşünmüştür. Aybek Baba, hulûl ve ittihâd gibi Sünnî düşünce yapısına uymayan görüşleri ve hayat biçimiyle yaşadığı dönemde ulemâ tarafından tepki çekmiştir. Bu nedenle 1271'de Amasya'dan Mısır'a gitmeye mecbur kalmıştır. Burada Mısır sultanı Baybars'ın da bulunduğu Sünnî âlimlerin meclisinde, Sünnî düşünceye aykırı görüşleri nedeniyle hesaba çekilip dövülmüş, daha sonra Mısır'dan sürülmüştür.⁵²¹

Aybek Baba, bütün bu yaşadıklarından Selçuklu veziri Mu'îniddin Pervâne'yi sorumlu tutmuş, buradan doğruca Tebriz'e giderek, intikam amacıyla Moğol hükümdarı Abâkâ Han'ın hizmetine girmiştir. İlhanlı idarecilerinin ve önde gelen insanların güvenini kazandıktan sonra Aybek Baba, Abâkâ Han'ı sürekli Mu'îniddin Pervâne ve Baybars aleyhine kışkırtmış ve her ikisinin Moğollar aleyhine gizli ittifak içinde bulunduğunu ihbar etmiştir. Bunun üzerine Abâkâ Han, bu komployu açığa çıkarma görevini Aybek Baba'ya vererek onu Anadolu'ya yollamıştır. Bütün bunlardan habersiz olan Selçuklu

⁵¹⁹ Akkuş, "Anadolu Selçuklu Devletinin Yıkılmasında Kalenderî Grupların Rolü", s. 129.

⁵²⁰ Aybek Baba (Aybeği Şeyhi) ile ilgili bkz: Ocak, *Babaîler İsyanı*, s. 199, 200, 207, 210, 2011.

⁵²¹ Ocak, *Kalenderîler*, s. 68.

veziri, Aybek Baba'nın kendine yaklaşma çabalarını ciddiye alarak ona beslediği itimadının kurbanı olmuş ve böylece intikam alma fırsatını bizzat kendisi sağlamıştır. Pervâne, Aybek'in kendisine yönelik düşüncelerinden habersiz, onu yanına almış, hemen görevine başlayan Aybek Baba, Baybars'la Pervâne'nin yazışmalarının birer suretini İlhanlı sarayına göndermeyi başararak, Baybars-Pervane işbirliğini ortaya çıkarmıştır. Pervane'nin ihanetini gören Abâkâ, onu sevip değer vermesine rağmen sorguya çekmiştir. Pervane, bütün suçlamaları inkâr etse de, Aybek Baba'nın sunduğu mektupları görünce suçunu kabul etmek zorunda kalmış, cezasını canıyla ödemiştir (1277). Böylece Aybek Baba, Pervane'den intikamını almıştır.⁵²²

4.3. Moğol Tahakkümüne Karşı Mevlevîlerin Tutumu

Düşünceleri ve yaşam tarzıyla gerek yaşadığı dönemde gerekse daha sonra Beylikler ve Osmanlı coğrafyasında etkisi en fazla hissedilen tarikatlardan birisinin temelini atan Mevlânâ Celaleddin-i Rum'nin bazı devlet adamlarıyla münasebetlerine değinmiştik. Burada da Mevlânâ ile Moğol idarecileri arasındaki münasebetlere kısaca temas edeceğiz. Akabinde Mevlânâ'dan sonra Mevlevîlerin Moğollara karşı nasıl bir politika takip ettiği üzerinde duracağız. Mevlânâ'nın Moğollar ile münasebetleri noktasında farklı nazariyeler ileri sürülmüş ve bu konu farklı boyutları ile bazı araştırmacılar tarafından ele alındığından biz burada sadece genel hatları ile değinmeyi uygun görüyoruz.

Mevlânâ dönemi siyasi ve sosyal tarihine bakıldığında Selçuklu Anadolu'sunun Moğol istilâsına maruz kaldığı görülmektedir. Kalenderîler kısmında izah edildiği gibi Moğollar Anadolu'ya gelmeden önce bazı Kalenderî dervişlerle aralarında iyi ilişkiler kurulduğu ifade edilmektedir. Ayrıca şems-i Tebrîzî'nin *Makalat* eserinde, Moğolları öven bazı sözlerinden, Moğol aleyhtarlığına karşı mücadele yürütmeyi ve halkı Moğollara itaat etmeye çağırdığı belirtilerek şems-i Tebrîzî'nin de bir Kalenderî olarak Anadolu'ya gelmeden önce Moğollarla iyi ilişkiler içine girmiş olması ihtimali üzerinde

---

⁵²² Ocak, *Kalenderîler*, s. 68; Ocak'ın Hüseyin Hüsameddin'den naklettiği rivayete göre; Aybek Baba'nın Pervane'ye olan düşmanlığın nedeni, Babalerin eski merkezi olan Amasya'da Vezir Pervane tarafından açılan Mevlevî tekkesiyle rekabet etme zorunda kalmasından kaynaklanmaktadır. s. 68; Akkuş, "Anadolu Selçuklu Devletinin Yıkılmasında Kalenderi Grupların Rolü", s. 125.

durulmuştur.⁵²³ İstila dönemin de Mevlânâ'yı Moğollar ile tanıştıran ve onların saygısını kazanmasını sağlayan bir Kalenderî şeyhi olan Şems-i Tebrîzî olduğu ifade edilmektedir.⁵²⁴ Ancak biz bu tartışmalı konuları bir kenara bırakarak, Mevlânâ'nın Moğollarla nasıl bir münasebet kurduğunu kısaca ifade etmek istiyoruz.

Her şeyden önce şunu ifade etmek gerekir ki; yukarıda ifade edilen bazı sosyal ve dini/tasavvufî zümreler gibi Mevlânâ'nın da Moğollara karşı açıktan mücadele ettiğini söylemek zordur. Nitekim Mevlânâ gibi bir mutasavvıfın Moğollarla mücadeleye girişmesi de beklenemez. Sabır ve itaat kültürüyle yetişen bu mutasavvıfın her türlü bela ve musibetin yaratıcıdan geldiği düşüncesiyle böyle bir tutum takındığı düşünülebilir. Ayrıca gerek Mevlânâ'nın gerek Şems-i Tebrîzî'nin sohbet meclislerinde Moğolların zulmünü ortaya atanlar olmuş, her defasında Mevlânâ ve Şems-i Tebrîzî, Moğol aleyhtarlığı yapanlara öfkelenmiştir. Mevlânâ üzerine araştırmaları ile tanınan bazı araştırmacılar, Mevlânâ'nın Moğollar ve Moğol yanlısı yönetime yönelik bu tutumunu, Moğolları İslâmlaştırma gayesi ile sergilediğini ileri sürmüşlerdir. Abdülbâkî Gölpinarlı da bu kanaattedir.⁵²⁵

Mevlânâ ile Moğollar arası münasebetlere bakıldığında kısmen karşılıklı menfaat ilişkisine dayandığını söylemek mümkündür. Yukarıda Moğolların dini ve siyasi politikası gereği bazı zümreleri kendi saflarına almak yada kendisine karşı mücadele eden zümrelere karşı kullanmak için desteklediğine değinmiştik. Aynı politika gereği, Moğol yöneticilerin tamamen siyasi çıkarları için Mevlânâ'ya yakınlık gösterdiği ve muarızlarına karşı onlara destek verdiğini; Mevlânâ'nın da Moğol katliamlarını engellemek yada daha az hissedilir hale getirmek için onlarla iyi ilişkiler kurduğunu söyleyebiliriz.

Moğolların Mevlânâ ile olan münasetleri noktasında son olarak şunu ifade edebiliriz: Hûlâgû Han, 1258'te Abbasi Halifeliğini ortadan kaldırınca Abbasilerin Anadolu'daki Fütüvvet Teşkilatı da kendiliğinden ortadan kalkmış oldu. Anadolu'daki siyasi çıkarları doğrultusunda Hûlâgû Han, bu kurumu da kullanmış, Moğollara karşı açıkça bir tavrı

---

⁵²³ Şems-i Tebrîzî'nin yukarıda ifade edilen sözleri için bkz: Şems-i Tebrîzî, s. 344, 362-363; Bayram, *Ahi Evren-Mevlânâ Mücadelesi*, s. 156, 172-175.

⁵²⁴ Akkuş, *İlhanlıların Anadolu'daki Dini Siyaseti*, s. 332.

⁵²⁵ Şems-i Tebrîzî, s. 344, 362-363; Akkuş, *İlhanlıların Anadolu'daki Dini Siyaseti*, s. 335.

olmayan, Anadolu'da büyük nüfuz sahibi olan Mevlânâ'yı *Şeyhü's-Şuyuhi'r-Rum* olarak görevlendirmiştir. Anadolu'daki bütün şeyhlerin ve Ahilerin O'na bağlanmaları mecburiyeti getirilmiştir.⁵²⁶

Mevlânâ'dan sonra Mevlevîlere baktığımızda Moğollar ile olan münasebetlerin artarak devam ettiğini söylemek mümkündür. Bu konuda Sultan Veled'in gayretlerini ayrıca ele almak gerekse de biz sadece bir konuya temas ederek geçmek istiyoruz. Bu da Sultan Ahî-Mevlevî yakınlaşmasını sağlama teşebbüsüdür. Zira Mevlânâ'nın ilk halifesi Hüsâmeddin Çelebi'nin Ahi kökenli olması; ondan sonra halifelğe getirilen Sultan Veled'in farklı iki zümre arasında kaynaştırıcı bir siyaset izleyerek onları aynı ocakta bir araya getirme düşüncesi Ahilerin ve tabii ki Türkmen zümrelerin kendi kültürel özellikleriyle birlikte Mevlevîliğe ısınmalarına vesile olmuştur. Sultan Veled'in Moğolların da desteğiyle gütmüş olduğu bu politika sonucu birçok bölgede ahiler vasıtasıyla Mevlevî dergâhları açmışlar babaları kendilerine muarız olan birçok Ahî'yi Mevlevî yapmışlardır.⁵²⁷

---

⁵²⁶ Ahmet Eflâkî, *Âriflerin Menkıbeleri (Menakib al-Ârifin) II*, çev: Tahsin Yazıcı, Hürriyet Yayınları, İstanbul, 1973, s. 169-171; Gölpınarlı, *Mevlânâ'dan Sonra Mevlevilik*, s. 305-306; Bayram, *Ahi Evren-Mevlânâ Mücadelesi*, s. 206-207; Akkuş, *İlhanlıların Anadolu'daki Dini Siyaseti*, s. 336-337.

⁵²⁷ Gölpınarlı, *Mevlânâ'dan Sonra Mevlevilik*, s. 46-53; Akkuş, *İlhanlıların Anadolu'daki Dini Siyaseti*, s. 346-347.

SONUÇ

Selçuklular döneminde Anadolu'nun Türkleşmesini/İslâmlaşmasını ve tasavvufun Anadolu'ya yayılmasını anlayabilmek için bu dönemde meydana gelen göçleri ve bu göçlerin etkilerini iyi tahlil etmek gerekmektedir. Nitekim Anadolu'ya yapılan göçler, bu bölgenin siyasî, sosyal, dinî ve kültürel yapısını derinden etkilemiştir. Çünkü bu göçmen unsur daha önce benimsedikleri din, düşünce ve kültürel unsurları gittikleri yerlere de götürmüşlerdir. Ayrıca yerleştikleri yerin özelliklerini de alarak bir *senkretizm* (bağdaştırmacılık) oluşturdukları söylenebilir.

Bilindiği gibi Selçuklulardan önce de Anadolu'ya birçok akın yapılmış ve bazı göçler yaşanmıştır. Ancak asıl kalıcı ve tesirli akınlar XI. yüzyılın başlarından itibaren gerçekleşmiştir.

Selçuk Bey, muhtelif sebeplerden dolayı Oğuz Yabgu Devleti'nden ayrılıp, Cend bölgesinde İslâmiyeti benimsemiş ve müstakil bir beylik kurmuştur. Ancak bu bölgede rahat bir hayat sürebilmeleri zor görünmekteydi. Nitekim yaşama arzusunda oldukları bu bölgede Karahanlılar, Gazneliler ve Sâ mânîler olmak üzere üç büyük devlet vardı. Üstelik Karahanlılar ve Sâ mânîler, Mâverâünnehir'de üstünlüğü ele geçirmek için savaş hâlindeydiler.

Böyle zorlu bir coğrafyada tarih sahnesine yeni çıkmış olan Selçukluların rakipleriyle baş edebilmesi çok zor görünüyordu. Durum böyle olunca, Selçuk Bey'in ölümünden sonra devletin idaresini eline alan Tuğrul ve Çağrı Beyler, rahat ve huzur içinde oturup yerleşecekleri bir yer arayışına başladılar.

Tuğrul ve Çağrı Beyler, daha önce soydaşları tarafından akınlar düzenlenen Anadolu coğrafyasına doğru harekete geçmiş; keşif ve ganimet için başlayan seferler çok geçmeden Selçuklulara bol ganimet kazandırmıştır. Ayrıca Bizans'ın o dönem için küçük sayılabilecek bir kuvvete karşı etkili bir karşılık verememesi daha sonra yapılacak seferlerin Anadolu'yu yurt etme amacıyla yapılmasına uygun zemin hazırlayacaktır.

Tuğrul ve Çağrı Beylerin sağladıkları bu uygun zemin, 26 Ağustos 1071'de Malazgirt Savaşı'nda meydana gelen zaferle birlikte Anadolu coğrafyası Türklere tamamen

açılmıştır. Danişmend Ahmed Gâzî, Saltuk, Artuk, Çavuldur ve Mengücek gibi Selçuklu komutanları kendilerine gösterilen yerleri fethetmişler, bu yerlerde Büyük Selçuklu Devleti'ne bağlı kalarak kendi yönetimlerini kurmuşlardır.

Türkiye Selçuklu Devleti'nin kurucusu Kutalmışoğlu Süleymanşah, İç ve Orta Anadolu'da Türk boylarını sistematik bir şekilde iskân edip yerleştirme siyaseti izlemiştir. Böylece, kısa zamanda yoğun bir Türkmen kitlesini kendine çekmiş olan İç Anadolu sahasının Türkleşmesi ve İslâmlaşması sağlanarak Anadolu bir vatan haline gelmeye başlamıştır.

Anadolu'da sistematik bir şekilde Türkleşmesi ve İslâmlaşması yaşanırken XIII. yüzyılın başlarında, Moğollar, İslâm dünyasını tehdit edecek yeni ve son derece dinamik bir askerî güç olarak ortaya çıkmıştır. Cengiz Han yönetiminde harekete geçen Moğol orduları, 10-15 yıl gibi kısa bir süre içinde Orta Asya'daki bütün siyasî ve askerî güçleri ezip hükmü altına alarak, bu geniş coğrafyanın hemen hemen tamamına hâkim olmuştur. Fakat bu büyük başarı, Cengiz Han için yeterli olmamış; yenme ve hükmetme tutkusu ona gereğinden daha büyük bir fetih planı çizmiş ve yeni bir hedef göstermiştir. Bu yeni hedef Hârizm, Mâverâünnehir, Horasan ve İran gibi doğu İslâm ülkelerine sahip olan Harezmsâhlar Devleti olmuştur.

Cengiz Han, 1220 yılında bütün gücüyle Harezmsâhlar Devleti üzerine yürümüş, Harezmsâhlar hükümdarı Alâeddîn Muhammed ise bu büyük istilâ karşısında tutunamamıştır. Kısa sürede Harezmsâhlar Devleti ve teşkilâtı çökmüş, orduları da dağılmıştır. Moğol orduları, önlerine çıkan kuvvetler üzerinde devamlı korku, ümitsizlik ve panik yaratabilmek için hiç kimseye aman vermemişlerdir. Doğu İslâm dünyasının en zengin şehirlerini tahrip ve yağma edip, sivil halktan da binlerce insan öldürmüşlerdir.

Cengiz Han'ın ölümünden (1227) sonra yerine oğlu Ögedey geçmesi ile istila hareketi Ön Asya bölgesine yönelmiştir. Bu sırada Moğol istilâsına karşı koyması gereken İslâm dünyasının üç önemli gücü; Anadolu Selçukluları, Eyyübîler ve Harizmsâhlılar yaklaşan Moğol tehlikesine karşı birbirleriyle dayanışma içine gireceği yerde, ne yazık ki, birbirinin elindeki topraklara göz dikmişler ve böylece Moğolların istilâsına adeta davetiye çıkarmışlardır.

Orta Asya'da başlayan Moğol istilâsı, bütün bir İslâm dünyasına dehşet saçarken, Anadolu'nun İslâmlaşması ve tasavvufun Anadolu'da yayılması noktasında son derece önemli bir rol oynamıştır. Nitekim Moğol istilâsı ile birlikte Anadolu'ya gelen bu kadar yoğun Türkmen kitleleri içinde çok çeşitli mesleklere ve statülere sahip insanlar bulunmakla birlikte bunlar arasında zengin tacirler, fikir ve sanat adamları, şeyhler ve dervişler de bulunmaktaydı.

Anadolu'da tasavvufun yayılması büyük oranda bölgenin Türkleşmesine paralel bir gelişmedir. Malazgirt zaferini takip eden dönemde başlayan ve XIII. yüzyılın başından itibaren de Moğol istilâsıyla yoğunluk kazanan göç hareketleri, beraberinde pek çok tarikatın Anadolu'ya girmesine yol açmıştır. Anadolu'nun yeni bir hayatı idame ettirmeye elverişli koşulları, yine Moğol istilâsı tehdidine karşı bir sığınak olarak görülmesi, Türkmenler kadar dervişler için de cezp edici unsurlardı.

Alêddin Keykubad, din adamlarına, alimlere ve mutasavvıflara karşı büyük bir saygı göstermekteydi. Bu yüzden Moğolların önünden kaçarak gelen ve Anadolu'da kendisine bir sığınak bulmaya çalışan bu insanları büyük bir memnuniyetle ülkesinde kabul etmiş, onları samimiyetle karşılamıştır. Öyle ki Konya şehri, Moğollar'dan dolayı evlerini barklarını bırakıp kaçan bu mutasavvıf şeyh ve dervişlerin, ilim ve fikir adamlarının bir sığınma merkezi haline gelmiştir.

Moğolların önünden kaçmak üzere bu bölgelerden adeta bir insan seli halinde batıya doğru Türkmen göçleri başlamıştır. Türkistan bölgelerinden başlayan bu göçler Maverâünnehir ve Horasan bölgelerinde batı yönüne doğru sürekli bir biçimde devam etmiştir. İşte Moğolların sebep olduğu ve XIII. yüzyılda Anadolu'ya doğru meydana gelen bu göçler, o ana kadar bu topraklara yapılan göçlerin en yoğun ve en önemlilerindendir. Çünkü bu göçler Küçük Asya'da önemli etnik ve dinî değişmelere sebep olmuştur. Bu istilâ sebebiyle gerek Harezm gerekse diğer Türk bölgelerinden göç eden insanların istikameti Hindistan, Azerbaycan, Irak ve Suriye de dahil olmak üzere özellikle Anadolu bölgesi olmuştur.

Moğol istilâsı sadece Maverâünnehir, Hârezm ve Horasan'daki mutasavvıfları yerinden etmekle kalmamış, aynı zamanda Irak'ın ve kısmen Suriye'nin istilâsıyla da bu bölgelerden Anadolu topraklarına muhtelif tarikatlara mensup sûfiler gelmeye başlamıştır.

Bu durum Anadolu'yu Irâkîler ve Horasanîler olarak ifade edilebilecek iki büyük tasavvuf mektebinin temsil ettiği ve tarikatların bulunduğu bir bölge haline getirmiştir. İlki zühd ve takva anlayışının ağır bastığı ahlakçı mektep olan Sühreverdi tarikatı, ikincisi ise, Horasan dışında Maverâünnehir ve Harezm bölgelerinden gelenleri de içeren melâmet prensibini benimsemiş, daha esnek, estetik yanı ağır basan, aşk ve cezbeyle önem veren mekteptir. Bunun temsilcileri arasında Kalenderiyye cereyanı, Vefâiyye, Haydariyye ve Yeseviyye gibi tarikatlar verilebilir. Bu iki mektebin sentezi ise, Mevlânâ Celâleddin Rûmî tarafından oluşturulmuştur.

Bu tasavvufî zümrelerin Anadolu'yu tercih etmeleri tesadüfî bir karar değildir. Nitekim, Selçuklular kuruluş ve gelişme çağlarında Anadolu coğrafyasını tekke zâviyelerle donanmıştı. Selçuklu sultanları Anadolu'da yeni bir şehir ve bölgeyi fethettikleri zaman, ilk iş olarak orada cami, medrese ve hankâh inşa ediyor, tüccarları, din adamlarını ve dervişleri bu yerlerde yerleştiriyorlardı. Özellikle de uc bölgelerin Türkleşmesi ve İslâmlaşması bu dervişler vasıtasıyla gerçekleşiyordu.

Gerek Selçuklu sultanları gerekse devlet adamları, sûfilere ve sûfî kurumlara olan desteğini hiçbir zaman eksik etmemiş ve bunu kendilerine bir görev addetmişlerdi. Onların bu tutumu kendilerine büyük yarar sağlamıştır. Nitekim göçmen Türk boylarının teşkilatlanmasına katkı sağlayan bu kurumlar, ordularla birlikte memleket açma çabasında olmuşlar ve fütihat hareketine girişmişlerdir. Ayrıca savaş, kargaşa ve isyan ortamlarında bozulan cemiyet nizamını tesis etmeye çalışmışlardır. Selçuklu Devleti, Alaaddin Keykûbat'tan sonra, saltanat kavgaları, Moğol istilâsı, komşu devletlerle yapılan harpler milleti son derece tedirgin etmiş, dünya zevklerinden mahrum olan halk, uhrevî hayatı kazanmak hevesiyle tekke ve şeyhlere koşmuştur. Mahallî hakimiyetler teminine uğraşan beyler de, halkın bu umumî temayülüne uyarak, şeyhlerin maddî ve manevî nüfuzundan istifade için her tarafta tekkeler ve zâviyeler yaptırmışlar.

Son olarak şunu ifade edebiliriz. Bu dini/tasavvufî ve sosyal zümrelerin, Anadolu'nun Türkleşmesi ve İslâmlaşmasına yaptıkları katkılar yanında Babaîler İsyanı gibi sosyal, siyasal ve ekonomik bazı toplumsal hareketlerde yer aldıkları ve zaman zaman iktidar rekabetlerine taraf olarak siyasallaştıkları görülmektedir. Ancak esas siyasallaşmaları

Moğol istilâsı ile olduğunu söylemek mümkündür. Nitekim Moğol istilâsı karşısında Anadolu'daki dini/tasavvufî ve sosyal gruplar arasında farklı tavır alışlar olmuştur. Kalenderîler ve Mevleviler gibi bir kısmı Moğollar ile iyi ilişkiler geliştirirken, Türkmenler, Ahiler, Ekberiler ve Kübreviler gibi bazıları da açıkça mücadeleyi seçtikleri görülmüştür.

KAYNAKÇA

- AFİFİ, Ebu'l-Ala (1996), *Tasavvuf; İslâm'da Manevi Devrim*, terc: H. İbrahim Kaçar-Murat Sülün, Risale Yayınları, İstanbul.
- AGACANOV, Sergey Grigoreviç (2002), *Oğuzlar*, çev: Ekber N. Necef- Ahmet Annaberdiyev, Selenge Yayınları, İstanbul.
- AKDAĞ, Mustafa (2010), *Türkiye'nin İktisadî ve İctimaî Tarihi*, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul.
- AKKUŞ, Mustafa (2011), *İlhanlıların Anadolu'daki Dini Siyaseti*, Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, (Basılmamış Doktora Tezi), Konya.
- AKKUŞ, Mustafa (2012), "Ermenilerin İlhanlı Dini Siyasetindeki Rollerini", *S.Ü. Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi*, sayı: 31, Konya.
- AKKUŞ, Mustafa (2013), "Hacı Bektaş Velî'nin Moğol Tahakkümüne Bakışı", *Türk Kültürü ve Hacı Bektaş Velî Araştırma Dergisi*, 2013/66.
- AKKUŞ, Mustafa (2014), "Anadolu Selçuklu Devletinin Yıkılmasında Kalenderi Grupların Rolü", *Turkish Studies-International Periodical For The Languages, Literature and History of Turkish or Turkic Volume 9/7, Summer 2014*, p. 117-134, Ankara-Turkey.
- AKSARAYÎ, Kerimüddîn Mahmud (1999), *Müsâmeretü'l-Ahbâr Moğollar Zamanında Türkiye Selçukluları Tarihi*, TTK, Ankara.
- ALŞAN, M. Hakan (2012), *Horasan Erenler; Melâmîler, Ahîler, Bacılar, Gazîler, Abdallar*, Kurtuba Kitap, İstanbul.
- ALTINTAŞ, Hayrani (ty), *Tasavvuf Tarihi*, Akçağ Yayınları, Ankara.
- ALTIOK, Bâki Yaşa (1995), *Hacı Bayram Veli Bayramilik Melâmîler ve Melâmîlik*, Oba Yayınları, Ankara.
- ANADOL, Cemal (1994), *Pir-î Türkistan Hoca Ahmet Yesevî ve Yesevîlik*, Kamer Yayınları, İstanbul.
- ARBERRY, Arthur John (2008), *Tasavvuf Müslüman Mistiklere Toplu Bir Bakış*, çev: İbrahim Kapaklıkaya, Ağaç Kitabevi Yayınları, İstanbul.
- ARNOLD, Thomas Walker (2007), *İslâm'ın Tebliğ Tarihi*, çev: Bekir Yıldırım ve Cenker İlhan, İnkılâb Yayınevi, İstanbul.
- ATEŞ, Süleyman (1969), *Sülemî ve Tasavvufî Tefsiri*, Sönmez Neşriyat, İstanbul.
- ATEŞ, Süleyman (2004), *İslâm Tasavvufu*, Yeni Ufuklar Neşriyat, İstanbul.

- ATTAR, Feridüddin (1991), *Tezkiretü'l-Evliya*, terc: Süleyman Uludağ, Erdem Yayınları, İstanbul.
- AY, Resul (2014), *Anadolu'da Derviş ve Toplum; 13-15. Yüzyıllar*, Kitap Yayınevi, İstanbul.
- AYCAN, İrfan (2010), *Saltanata Giden Yolda Muâviye b. Ebî Süfyan*, Ankara Okulu Yayınları, Ankara.
- AYNÎ, Mehmed Ali (1985), *Tasavvuf Tarihi*, sadeleştiren: Hüseyin Rahmi Yamanlı, Akabe Yayınları, İstanbul.
- AYNÎ, Mehmed Ali (1992), *Tasavvuf Tarihi*, çev: Hüseyin Rahmi Yamanlı, Kitabevi, İstanbul.
- AZAMAT, Nihat (2001), "Kalenderîyye", *DİA*, C. XXIV, Ankara.
- Azimî Tarihi (Selçuklular Dönemiyle İlgili Bölümler: H. 430-538)*(1988), haz: Ali Sevim, TTK, Ankara.
- BALCIOĞLU, Tahir Harimi (1940), *Türk Tarihinde Mezhep Cereyanları*, Kanaat Kitapevi, Ankara.
- BALTACI, Cahid (2014), *İslâm Medeniyeti Tarihi*, İSAV, İstanbul.
- BALTACI, Halil (2011), *Necmeddîn Dâye Râzî -Hayatı, Eserleri ve Tasavvufî Görüşleri-*, İnsan Yayınları, İstanbul.
- BARDAKÇI, Mehmet Necmettin (2007), "Mevlânâ'nın Tasavvufî Düşüncesinin Kaynakları", *Tasavvuf İlmî ve Akademik Araştırma Dergisi*, yıl: 8, sayı: 19.
- BARKAN, Ömer Lütfi (2013), *Kolonizatör Türk Dervişleri ve Süleymaniye Camii ve İmareti Muhasebesi(1585-1586)*, haz: Çoşkun Çakır, Vakıflar Genel Müdürlüğü Yayınları, Ankara.
- BARTHOLD, V.V. (1990), *Moğol İstilâsına Kadar Türkistan*, haz: Hakkı Dursun Yıldız, TTK, Ankara.
- BARTHOLD, V.V. (2008), *İlk Müslüman Türkler*, çev: M. A. Yalman, T. Andaç, N. Uğurlu, Örgün Yayınevi, İstanbul.
- BARTHOLD, V.V. (2008), *Tarihte Türk Dünyası*, Örgün Yayınevi, İstanbul.
- BARTHOLD, V.V. (2011), *Orta Asya Türk Tarihi*, çev: Hüseyin Dağ, yayına haz: Musa Çağlar, Divan Kitap, Ankara.
- BARTHOLD, V.V. (2012), *İslâm'da İktidarın Serüveni Halife ve Sultan*, çev: İlyas Kamalov, Yeditepe Yayınevi, İstanbul.

- BARTHOLD, W.-M. Fuad Köprülü (2012), *İslâm Medeniyeti Tarihi*, Akçağ Yayınları, Ankara.
- BARTHOLD, V.V. (2013), *Orta-Asya Türk Tarihi Hakkında Dersler*, terc: Râgıp Hulusi Özdem, yayına haz: Kâzım Yaşar Koprıman-İsmail Aka, TTK, Ankara.
- BAŞ, Eyüp (2011), “Ahmed Yesevî'nin Bektaşîlik, Alevîlik Üzerindeki Etkileri ve Osmanlı Dini Hayatındaki İzleri”, *AÜİFD*, sayı: 52/2, Ankara.
- BAYKARA, Tuncer (2004), *Türkiye Selçuklularının Sosyal ve Ekonomik Tarihi*, IQ Kültür Sanat Yayıncılık, İstanbul.
- BAYRAM, Mikail (1991), *Ahi Evren ve Ahi Teşkilatının Kuruluşu*, Damla Matbaacılık, Konya.
- BAYRAM, Mikail (2003), *Anadolu Selçuklular Hakkında Araştırmalar*, Kömen Yayınları, Konya.
- BAYRAM, Mikail (2006), *Ahi Evren, Tasavvufî Düşüncenin Esasları*, TDV Yayınları, Ankara.
- BAYRAM, Mikail (2008), *Selçuklular Zamanında Konya'da Dinî ve Fikrî Hareketler*, Nüve Kültür Merkezi Yayınları, İstanbul.
- BAYRAM, Mikail (2012), *Sosyal ve Siyâsî Boyutlarıyla Ahi Evren-Mevlânâ Mücadelesi*, Nüve Kültür Merkezi Yayınları, Konya.
- BAYRAM, Mikail (2014), “Selçuklular Zamanında Kalenderler ve Ahiler Arasındaki İlişkiler”, *III. Uluslararası Ahi Kültürü Sempozyumu*, Kayseri, Ekim.
- BİCE, Hayati (2011), *Pîr-i Türkistan Hoca Ahmed Yesevî*, İnsan Yayınları, İstanbul.
- BİÇER, Bekir (2007), *Türklerin İslamlaşma Süreci*, Akçağ Yayınları, Ankara.
- BİÇER, Bekir (2009), “Türklerin Müslüman Olmasında Sûfilerin Rolü”, *Selçuklu'dan Osmanlı'ya Bilim, Kültür ve Sanat; Prof. Dr. Mikâil Bayram'a Armağan*, Kömen Yayınevi, Konya.
- BİRGE, John Kingsley (1991), *Bektaşîlik Tarihi*, çev: Reha Çamuroğlu, Ant Yayınları, İstanbul.
- BOZKUŞ, Metin (2001), “Anadolu Selçuklularında Sosyal Dinî ve Mezhebî Yapı”, *CÜİFD*, cilt: 5, sayı: 2, Sivas.
- BULUT, Halil İbrahim (2011), *Düünden Bugüne Siyasi-İtikâdi İslâm Mezhepleri Tarihi*, Ankara Okulu Yayınları, Ankara.
- BURCKHARDT, Titus (1995), *İslam Tasavvuf Doktrinine Giriş*, çev: Fahreddin Aslan, Kitabevi Yayınları, İstanbul.

- CAHEN, Claude (1988), *Türklerin Anadolu'ya İlk Girişleri*, TTK, Ankara, 1988.
- CAHEN, Claude (2014), *Osmanlılardan Önce Anadolu*, çev: Erol Üyepazarcı, Türk Vakfı Yurt Kurumları Yayınları, İstanbul, 2014.
- ÇÂMÎ, Abdurrahman (2011), *Evliya Menkıbeleri, Nefahâtü'l-Üns*, terc. ve şerh: Lâmi Çelebi, haz: Süleyman Uludağve Mustafa Kara, Pinhan Yayıncılık, İstanbul.
- CAN, Şefik (1995), *Mevlânâ; Hayatı, Şahsiyeti ve Fikirleri*, Ötüken Yayınları, İstanbul.
- CHOKR, Melhem (2002), *İslâm'ın Hicrî İkinci Asrında Zındıklık ve Zındıklar*, çev: Ayşe Meral, Anka Yayınları, İstanbul.
- CORBİN, Henry (2013), *İslâm Felsefesi Tarihi Başlangıçtan İbn Rüş'tun Ölümüne*, C. I, çeviren ve notlandıran: Hüseyin Hatemi, İletişim Yayınları, İstanbul.
- CORBİN, Henry (2015), *Bir'le Bir Olmak İbn Arabî Tasavvufunda Yaratıcı Muhayyile*, çev: Zeynep Oktay, Pinhan Yayıncılık, İstanbul.
- CÜVEYNÎ (1999), *Tarih-i Cihan Güşa*, çev: Mürsel Öztürk, TCKB Yayınları, Ankara.
- ÇAĞATAY, Neşet (1989), *Bir Türk Kurumu Olan Ahilik*, TTK, Ankara.
- ÇELEBÎ, Asaf Hâlet (1957), *Mevlânâ ve Mevlevilik*, Nurgök Matbaası, İstanbul.
- ÇELEBÎ, Elvan (2014), *Menâkıbu'l-Kudsiyye fî Menâsibi'l-Ünsiyye: Baba İlyas-ı Horasânî ve Sülâlesinin Menkabevî Tarihi*, haz: İsmail E. Erünsal ve Ahmet Yaşar Ocak, TTK, Ankara.
- ÇELİK, Züriye (2014), *Moğol İstilâsı ve Türkiye Selçuklu Devleti*, Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, (Yayınlanmamış Doktora Tezi), Konya.
- ÇETİN, Halil (2012), "İlhanlı Hâkimiyeti Altında Anadolu'da Siyasetin Temel Dinamiği: Göçebe Moğol-Türkmen Çatışması", *Turkish Studies- International Periodical For The Languages, Literature and History of Turkish or Turcic* Volume 7/4, Fall 2012, p. 1203-1216, Ankara-Turkey.
- ÇETİN, Osman (1981), *Selçuklu Müesseseleri ve Anadolu'da İslâmiyet'in Yayılışı*, Marifet Yayınları, İstanbul.
- ÇETİN, Osman (1992), "Sultan I. Alâeddin Keykubadve Selçuklu-Moğol Münasebetleri", UÜİFD, S. 4, c: 4, yıl: 4.
- ÇETİN, Osman (2012), *Türk-İslâm Devletleri Tarihi*, Düşünce Kitabevi Yayınları, İstanbul.
- DEMİR, Ahmet (2008), *İslâm'ın Anadolu'ya Gelişi (Doğu ve Güneydoğu İlleri)*, Kent Yayınları, İstanbul.
- DEMİR, Mustafa (2015), *Selçuklular Tarihi*, Değişim Yayınları, İstanbul.

- DEMİR, Süleyman (1982), *H. Mevlânâ'nın Hayatı ve Menkıbeleri*, Demir Kitabevi, İstanbul.
- DEMİRCİ, Mehmet (1979), *Mevlânâ'dan Düşünceler*, Akademi Kitabevi, İzmir.
- DERVİŞ AHMED ÂŞİKÎ (2008), *Âşıkpaşazâde Tarihi*, Mostar, İstanbul.
- DEVELİ, Hayati (1999), *Ahmed Yesevî*, Şule Yayınları, İstanbul.
- DEVLET, Nadir (1987), "İlhanlılar", *DGBİT*, C. IX, İstanbul.
- DEVLETŞAH (1977), *Devletşah Tezkiresi*, C. I-II, çev: Necati Lugal, Kervan Yayın ve Kitapçılık Neşriyat, İstanbul,
- DOĞRUL, Ömer Rıza (1950), *İslâm Tarihinde İlk Melâmet*, İnkılâp Kitabevi, İstanbul.
- DOĞRUL, Ömer Rıza (2008), *İslâmiyetin Geliştirdiği Tasavvuf*, Kaknüs Yayınları, İstanbul.
- DURİ, Abulaziz (1991), *İlk Dönem İslam Tarihi*, terc: Hayrettin Yücesoy, Endülüs Yayınları, İstanbul.
- ECER, Ahmet Vehbi (2001), "Ahmed Yesevi Dervişi Ahi Evren ve Kayseri'de Ahilik", *Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, sayı: 11.
- EFLÂKÎ, Ahmed (1973), *Âriflerin Menkıbeleri (Menakib al-Ârifin) II*, çev: Tahsin Yazıcı, Hürriyet Yayınları, İstanbul.
- EFLÂKÎ, Ahmed (2011), *Ariflerin Menkıbeleri*, çev: Tahsin Yazıcı, Kabalcı Yayınları, İstanbul.
- EKİNCİ, Yusuf (1991), *Ahilik*, Sistem Ofset Yayıncılık, İstanbul.
- EL-BAĞDADÎ, Ebü'l-Hasan Ali b. İbrahim el-Kari (1972), *Muhyiddin İbnu'l-Arabi'nin Menkıbeleri*, çev: Abdülkadir Şener-M. Rami Ayas, AÜ Basımevi, Ankara.
- ELİADE, Mircea (1999), *Şamanizm İlkel Esrime Teknikleri*, çev: İsmet Birkan, İmge Kitabevi, Ankara.
- ERASLAN, Kemal (1977), *Yesevî'nin Fakr-nâme'si*, Edebiyat Fakültesi Basımevi, İstanbul.
- ERAYDIN, Selçuk (2014), *Tasavvuf ve Tarikatlar*, İFAV Yayınları, İstanbul.
- ERDEM, İlhan (2008), "I. Alâeddin Keykubad'ın Doğu Politikası ve Moğollar", *II. Ulusal I. Alâeddin Keykubat ve Dönemi Sempozyumu Bidirileri (06-07 Kasım 2008 Konya)*.
- ERKEN, Veysi(1998), *Sivil Bir örgütlenme Modeli Ahilik*, Seba Yayınları, Ankara.
- ERÖZ, Mehmet (1990), *Türkiye'de Alevilik ve Bektâşilik*, Kültür Bakanlığı Yayınları,

Ankara, 1990.

- ERÖZ, Mehmet (1992), *Eski Türk Dini (Gök Tanrı İnancı) ve Alevîlik-Bektaşîlik*, Türk Dünyası Araştırmaları Vakfı, İstanbul, 1992.
- ERSAN, Mehmet (2010), *Türkiye Selçuklu Devletinin Dağılışı*, Birleşik Yayınevi, Ankara.
- ERSAN, Mehmet-Mustafa Alican (2013), *Osmanlı'dan Önce Onlar Vardı; Türkiye Selçukluları*, Timaş Yayınları, İstanbul.
- ERSAN, Mehmet-Mustafa Alican (2014), *Selçuklularu Yeniden Keşfetmek Büyük Selçuklular*, Timaş Yayınları, İstanbul.
- ERSAN, Mehmet-Mustafa Alican (2014), *Türklerin Kayıp Yüzyılı Beylikler Devri Türk Tarihi*, Timaş Yayınları, İstanbul.
- ERTÜRK, Ahmet Çetin (1993), "Türklerin İslâmı Anlayış ve Uygulayışında Hoca Ahmet Yesevî'nin Rolü", *Milletlerarası Hoca Ahmet Yesevî Sempozyumu Bildirileri (26-29 Mayıs 1993)*, Kayseri.
- ESİN, Emel (1978), *İslâmiyetten Önceki Türk Kültür Tarihi ve İslâmiyete Giriş*, Edebiyet Fakültesi Matbaası, İstanbul.
- EYUBOĞLU, İsmet Zeki (2012), *Bütün Yönleriyle Tasavvuf, Tarikatlar ve Mezhepler Tarihi*, Derin Yayınları, İstanbul.
- FAROQHÎ, Suraiya (2003), *Anadolu'da Bektaşîlik*, çev: Nasuh Barın, Simurg Yayıncılık, İstanbul.
- FIĞLALI, Ethem Ruhi (1994), *Geçmişten Günümüze Halk İnançları İtibariyle Alevilik ve Bektaşîlik*, Volkan Matbaacılık, Ankara.
- FIĞLALI, Ethem Ruhi-Mehmet Aydın (1997), *Milli Bütünlüğümüz ve Hacı Bektaş Velî*, AKM Yayınları, Ankara.
- FÛRÛZANFER, Bediüzzaman (2005), *Mevlânâ Celâleddin*, çev: Feridun Nafiz Uzluk, Yayımlayan: TC. Konya Valiliği İl Kültür ve Turizm Müdürlüğü, Konya.
- GOLDEN, Peter B. (2006), *Türk Halkları Tarihine Giriş*, çev: Osman Karatay, KaraM, Çorum.
- GORDLEVSKİ, V. (1988), *Anadolu Selçuklu Devleti*, çev: Azer Yaran, Onur Yayınları, Ankara.
- GÖKBULUT, Süleyman (2010), *Necmeddîn Kübrâ-Hayati, Eserleri ve Görüşleri*, İnsan Yayınları, İstanbul.
- GÖLPINARLI, Abdülbâki (1958), *Manakıb-ı Hacı Bektâş-ı Velî -Vilâye-Nâme-*, İnkılâp Kitabevi, İstanbul.

- GÖLPINARLI, Abdülbâki (1997), *Türkiye’de Mezhepler ve Tarikatlar*, İnkılâp Kitabevi, İstanbul.
- GÖLPINARLI, Abdülbâki (1999), *Mevlânâ Celâleddin; Hayatı, Eserleri, Felsefesi*, İnkılâp Kitabevi, İstanbul.
- GÖLPINARLI, Abdülbâki (2006), *Mevlânâ’dan Sonra Mevlevilik*, İnkılâp Kitabevi, İstanbul.
- GÖLPINARLI, Abdülbâki (2011), *Yunus Emre*, Milenyum Yayınları, İstanbul.
- GÖLPINARLI, Abdülbâki (2012), *Sosyal Açıdan İslâm Tarihi Hz. Muhammed ve İslâm’ın İlk Devri*, Derin Yayınları, İstanbul.
- GÖLPINARLI, Abdülbâki (2012), *Tasavvuf*, Milenyum Yayınları, İstanbul.
- GÖLPINARLI, Abdülbâki (2013), *Melâmîlik ve Melâmîler*, Milenyum Yayınları, İstanbul.
- GREGORY ABÛ’L-FARAC (BAR HEBRAEUS) (1999), *Abû’l-Farac Tarihi*, C: I-II, çev: Ömer Rıza Doğrul, TTK, Ankara.
- GROUSSET, René (2011), *Stepler İmparatorluğu-Atillâ, Cengiz Han, Timur*, terc: Halil İnalçık, TTK, Ankara.
- GÜL, Kemâl Vehbi (2012), *Anadolu’nun Türkleştirilmesi ve İslâmlaştırılması*, Akçağ Yayınları, Ankara.
- GÜL, Muammer (2009), *İslâm’ın Bâtınî Çehresi; Dağlar, Çöller, Bataklıklar*, Bilge Kültür Sanat, İstanbul.
- GÜL, Muammer (2010), *Orta Çağlarda Doğu ve Güneydoğu Anadolu; Tarihi Arka Plan ve XIII-XIV. Yüzyıl Moğol Hâkimiyeti*, Bilge Kültür Sanat Yayınları, İstanbul.
- GÜLERMAN, Adnam -Sevda Taştekil (1993), *Ahi Teşkilatının Türk Toplumunun Sosyal ve Ekonomik Yapısı Üzerindeki Etkileri*, Feryal Matbaası, Ankara.
- GÜNALTAY, M. Şemseddin (1991), *İslam Tarihinin Kaynakları -Tarih ve Müverrihler-*, haz: Yüksel Kanar, Endülüs Yayınları, İstanbul.
- GÜNAY, Ünver-Harun Güngür (2009), *Başlangıçlardan Günümüze Türklerin Dinî Tarihi*, Rağbet Yayınları, İstanbul.
- GÜNGÖR, Erol (1882), *İslâm Tasavvufunun Meseleleri*, Ötüken Neşriyat, İstanbul.
- HACI BEKTAŞ VELİ (1994), *Makalât ve Müslümanlık*, çev: Mehmet Yaman, Ayyıldız Yayınları, Ankara.
- HACI BEKTAŞ VELİ (1995), *Vilayetnâme (Menakıb-ı Hacı Bektaş Veli)*, haz: Esat

Korkmaz, Ant Yayınları, İstanbul.

HACI BEKTAŞ VELİ (1996), *Makâlât*, çev: Esat Coşan, sadeleştiren: Hüseyin Özbay, TC. Kültür Bakanlığı, Ankara.

HACIGÖKBİLGİN, Mehmet Ali (2011), *Ahiler Şehri Ankara*, Kömen Yayınları, Konya.

HASAN, Hasan İbrahim (1992), *Siyasî, Dinî, Kültürel ve Sosyal İslâm Tarihi*, C. V, terc: İsmail Yiğit, Kayahan Yayınları, İstanbul.

HASLUCK, F. W. (2012), *Bektaşilik İncelemeleri*, çev: Râgıp Hulûsî (Özden), haz: Mehmet Kanar, Say Yayınları, İstanbul.

HİLLENBRAND, Carole (2015), *Müslümanların Gözünden Haçlı Seferleri*, çev: Nurettin Elhüseyni, Alfa Yayınları, İstanbul.

HİTTİ, Ph. K. (2011), *Siyasi ve Kültürel İslam Tarihi*, çev: Salih Tuğ, İSAV, İstanbul.

HİZMETLİ, Sabri (2009), *İslâm Tarihi -İlk Dönem-*, Ankara Okulu Yayınları, Ankara.

HOCA AHMED YESEVİ (2009), *Divan-ı Hikmet*, haz: Hayati Bice, TDV Yayınları, Ankara.

HODGSON, Marshall G.S. (1993), *İslâm'ın Serüveni; Bir Dünya Medeniyetinde Bilinç ve Tarih*, C. I-II, haz: Metin Karabaşoğlu İz Yayıncılık, İstanbul.

HOLT, P. M.- A. K. S. Lambton- B. Lewis (1997), *İslâm Tarihi Kültür ve Medeniyeti*, C. I, Kitabevi, İstanbul.

HUCVİRÎ (2014), *Keşfu'l-Mahcûb (Hakikat Bilgisi)*, haz: Süleyman Uludağ, Dergah Yayınları, İstanbul.

İBN BÎBÎ (1941), *Anadolu Selçukî Devleti Tarihi*, Çev: M. Nuri Gençosman, Notlar İlave Eden: F. N. Uzluk, Uzluk Basımevi, Ankara.

İBN BÎBÎ (1996), *El Evâmirü'l-Alâ'ıye Fil Umuri'l-Alâ'ıye (Selçuk Name) I-II*, Haz: Mürsel Öztürk, T.C. Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara.

İBN BÎBÎ (2007), *Selçuknâme*, Çev: Mükrimin Halil Yinanç, Haz: Refet Yinanç-Ömer Özkan, Kitabevi Yayınları, İstanbul.

İBN HALDUN (1998), *Şifâu's-Sâil li-Tehzîbi'l-Mesâil ve Mukaddime'de Tasavvuf İlmi*, haz: Süleyman Uludağ, Dergâh Yayınları, İstanbul.

İBN KESİR (1995), *el-Bidaye ve'n-Nihaye Büyük İslâm Tarihi*, C. XII, çev: Mehmet Keskin, Çağrı Yayınları, İstanbul.

İBNÜ'L ESİR (2013), *El-Kamil Fi't Tarih -Büyük Selçuklu Devleti Tarihi (Siyasi, Ekonomik ve Sosyal)-*, çev: Murat Temelli, Ark Kitapları, İstanbul.

- İBNÜ'L-ESÎR (1987), *İslâm Tarihi El-Kamil Fi't-Tarih Tercümesi*, C. XII, çev: Ahmet Ağırakça-Abdülkerim Özaydın, Damar Yayınları, İstanbul.
- İNAN, Abdülkadir (1972), *Tarihte ve Bugün Şamanizm -Materyaller ve Araştırmalar-*, TTK, Ankara
- İZ, Mahir (1990), *Tasavvuf Mâhiyeti, Büyükleri ve Tarikatler*, haz: Ertuğrul Düzdağ, Kitabevi Yayınları, İstanbul.
- KAFALI, Mustafa (2013), *Anadolu'nun Fethi ve Türkleşmesi*, Berikan Yayınevi, Ankara.
- KAFESOĞLU, İbrahim (1956), *Harezşahlar Devleti Tarihi*, TTK, Ankara.
- KAFESOĞLU, İbrahim (2000), *Türk Millî Kültürü, Ötüken Neşriyat*, İstanbul.
- KAMALOV, İlyas (2003), *Moğolların Kafkasya Politikası*, Kaktüs Yayınları, İstanbul.
- KARA, Mustafa (2013), *Tasavvuf ve Tarikatlar Tarihi*, Dergah Yayınları, İstanbul.
- KARA, Mustafa (2013), *Din Hayat Sanat Açısından Tekkeler ve Zâviyeler*, Dergâh Yayınları, İstanbul.
- KARA, Mustafa (2014), "Türkistanın Işığı Necmeddin-i Kübrâ", *Türk Dünyası Bilgeler Zirvesi: Gönül Sultanları Buluşması, 26-28 Mayıs 2014*, Eskişehir, 2013, Türk Dünyası Kültür Başkenti Ajansı (TDKB), Eskişehir, ss. 99-122.
- KARA, Seyfullah (2006), *Selçukluların Dini Serüveni; Türkiye'nin Dini Yapısının Tarihsel Arka Plânı*, Şema Yayınları, İstanbul.
- KARA, Seyfullah (2007), *Büyük Selçuklular ve Mezhep Kavgaları*, İz Yayıncılık, İstanbul.
- KARAMUSTAFA, Ahmet T. (2011), *Tanrı'nın Kuraltanıma Kulları; İslâm Dünyasında Derviş Toplulukları (1200-1550)*, çev: Ruşen Çakır, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul.
- KAYA, Abdullah (2013), "İlhanlıların Anadolu Türkmen Beylerine Karşı Politikası", *EÜSBED*, Kayseri, VI/2.
- KAYA, Önder (2007), *Selahaddin Sonrası Anadolu'da Eyyûbiler*, Yeditepe Yayınları, İstanbul.
- KAYAOĞLU, İsmet (1981), "Halife en-Nasır'ın Fütüvvete Girişi ve Bir Fütüvvet Buyruktusu", *AÜİFD*, sayı: 15, Ankara.
- KAYIKLIK, Hasan (2011), *Tasavvuf Psikolojisi*, Akçağ Yayınları, Ankara.
- KAZICI, Ziya (2010), *İslâm Kültürü ve Medeniyeti*, Kayıhan Yayınları, İstanbul.
- KAZICI, Ziya (2015), *İslâm Medeniyeti ve Müesseseleri Tarihi*, İSAV, İstanbul.

- KELÂBÂZÎ (2013), *et-Ta'arruf: Doğuş Devrinde Tasavvuf*, haz: Süleyman Uludağ, Dergah Yayınları, İstanbul.
- KEMALOĞLU, Muhammet (2013), “Türkiye Selçuklu Tarihi Birinci Elden Kaynakları”, *Türk Kültür ve Sanat Araştırmaları Dergisi (ISSN: 2147-0626)*, Vol. 2, No. 3, September.
- KESİK, Muharrem (2015), *Türkiye Selçuklulara -Makaleler-*, Kriter Yayınevi, Ankara.
- KILIÇ, Hülya (2011), *Anahatlarıyla Tasavvuf Tarihine Giriş*, Ensar Neşriyat, İstanbul.
- KILIÇ, Mahmud Erol (2015), *İbnü'l-Arabî*, İsam Yayınları, İstanbul.
- KILIÇ, Rüya (2005), “Anadolu Selçuklu ve Beylikler Döneminde Sufi Çevreler: Toplu Bir Bakış Denemesi”, *Bilig*, 2005 Bahar, sayı: 33.
- KILIÇ, Ünal (2014), *Tartışmaların Odağındaki Halife Yezîd*, Kayıhan Yayınları, İstanbul.
- KNYSH, Alexander (2011), *Tasavvuf Tarihi*, çev: İhsan Durdu, Ufuk Yayınları, İstanbul.
- KOCA, Salim (2009), “Moğol İstilâsına Karşı Sultan Alâeddîn Keykubâd'ın Güvenlik Politikası”, *Gazi Türkiyat*, Güz 2009, sayı: 5.
- KOCA, Salim (2011), *Selçuklu Devri Türk Tarihinin Temel Meseleleri*, haz: Selcen Koca-İsa Sarı, Berikan Yayınevi, Ankara.
- KONUŞ, Fazlı (2006), *Selçuklular Bibliyografyası*, Çizgi Kitabevi, Konya.
- KOZAN, Ali (2012), “İbnü'l-Arabî ve Osmanlı Felsefesi/Tasavvufî Düşüncesi Üzerindeki Etkileri: Şeyh Bedreddin Örneği”, *Turkish Studies- International Periodical For The Languages, Literature and History of Turkish or Turkic Volume 7/1 Winter 2012, Turkey*.
- KÖKSAL, Mustafa Âsım (2008), *Hz. Hüseyin ve Kerbelâ Faciası*, Karaca Yayınevi, İstanbul.
- KÖPRÜLÜ, Fuad (1943), “Anadolu Selçukluları Tarihi'nin Yerli Kaynakları” *Belleten*, Cilt: VII, Sayı: 25, 26, 27, TTK, Ankara, Temmuz.
- KÖPRÜLÜ, Fuad (2005), *Türk Tarih-i Dinîsi*, Akçağ Yayınları, Ankara.
- KÖPRÜLÜ, Fuad (2012), *Türk Edebiyatında İlk Mutasavvıflar*, Akçağ Yayınları, Ankara.
- KÖPRÜLÜ, Fuad (2012), *Anadolu'da İslâmiyet*, Akçağ Yayınları, Ankara.
- KÖPRÜLÜ, Fuad (2013), *Osmanlı Devletinin Kuruluşu*, Akçağ Yayınları, Ankara.

- KÖSEOĞLU, Nevzat (1997), *Türk Dünyası Tarihi ve Türk Medeniyeti Üzerine Düşünceler*, Ötüken Neşriyat, İstanbul.
- KÖYMEN, Mehmet Altay (1979), *Büyük Selçuklu İmparatorluğu Tarihi Kuruluş Devri*, C. I, Güven Matbaası, Ankara.
- KÖYMEN, Mehmet Altay (1989), *Selçuklu Devri Türk Tarihi*, TTK, Ankara.
- KUŞEYRÎ, Abdülkerim (2014), *Kuşeyrî Risâlesi*, haz: Süleyman Uludağ, Dergah Yayınları, İstanbul.
- KÜBRÂ, Necmeddîn (2010), *Tasavvufta On Esas (Usûlü'l-Aşere Şerhleri)*, haz: Süleyman Gökbulut, İnsan Yayınları, İstanbul.
- KÜÇÜK, Abdurrahman -Mehmet Alparslan Küçük (2009), *Türkistan'dan Türkiye'ye Alevîlik- Bektaşîlik*, Berikan Yayınevi, Ankara.
- KÜÇÜK, O. Nuri (2007), *Mevlânâ ve İktidar: Yöneticilerle İlişkileri ve Moğol Casusluğu İddiaları*, Rûmî Yayınları, Konya, 2007.
- KÜÇÜK, O. Nuri (2009), “Şems-i Tebrîzî'nin Tasavvufî Meşrebi ve Mevlânâ'nın Düşüncelerine Tesiri”, *Tasavvuf İlmî ve Akademik Araştırma Dergisi*, sayı: 24, 2009/2.
- KÜÇÜKDAĞ, Yusuf-Caner Arabacı (1994), *Selçuklular ve Konya*, Selçuklu Belediyesi Yayınları, Konya.
- LAPIDUS, Ira M. (2002), *İslâm Toplumlari Tarihi*, C. I, çev: Yasin Aktay, İletişim Yayınları, İstanbul.
- LEWİS, Bernard (2014), *Haşhaşîler İslâm'da Radikal Bir Tarikat*, çev: Kemal Sarısözen, Kapı Yayınları, İstanbul.
- LEWİS, Bernard (2015), *Tarihte Araplar Tarih Olaylarının Tefsiri*, çev: Hakkı Dursun Yıldız, Düşün Yayıncılık, İstanbul.
- MAALOUF, Amin (2012), *Arapların Gözünde Haçlı Seferleri*, çev: Ali Berktaş, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul.
- MAHMUD, Ahmed bin (2011), *Selçuk-name*, haz: Erdoğan Merçil, Bilge Kültür Sanat, İstanbul.
- MASSIGNON, Louis (2006), *İslâmın Mistik Şehidi Hallâc-ı Mansûr'un Çilesi*, çev: İsmet Birkan, Ardıç Yayınları, Ankara.
- MASSIGNON, Louis (2006), *Doğus Devrinde İslâm Tasavvufu*, Fransızca'dan çev: Mehmed Ali Aynî, Ataç Yayınları, İstanbul.
- MÂVERDÎ (2008), *Yönetimin Esasları*, İlke Yayıncılık, İstanbul.

- MÊLİKOF, Irène (1999), *Efsaneden Gerçeğe: Hacı Bekteş*, terc: Turan Alptekin, Cumhuriyet Kitapları, İstanbul.
- MÊLİKOF, Irène (2006), *Uyur İdik Uyardılar: Alevilik-Bektaşilik Araştırmaları*, çev: Turan Alptekin, Demos Yayınları, İstanbul.
- MERÇİL, Erdoğan (2013), *Müslüman Türk Devletleri Tarihi*, Bilge Kültür Sanat, İstanbul.
- MEZ, Adam (2014), *Onuncu Yüzyılda İslâm Medeniyeti; İslâm'ın Rönesansı*, çev: Salih Şaban, İnsan Yayınları, İstanbul.
- MIKHAIL PSELLOS'UN KHRONOGRAPHIA'SI (1992), çev: Fikret Işıltan, TTK, Ankara.
- MOĞOLLARIN GİZLİ TARİHİ (2010), çev: Ahmet Temir, TTK, Ankara.
- MOLLA CAMÎ (1981), *Nefahat'ül-Üns Min Hazarat'il-Kudüs; Mukaddes Makamlardan Huzur Nefesleri*, sadeleştiren: Abdülkadir Akçiçek, Sağlam Kitabevi, İstanbul.
- NASR, Seyyid Hüseyin (2013), *Üç Müslüman Bilge- İbn Sînâ, Suhreverdî, İbn Arabî-*, çev: Ali Ünal, İnsan Yayınları, İstanbul.
- NICHOLSON, R. A. (1973), *Mevlâna Celâleddin Rûmî*, çev: Ayten Lermioğlu, Tercüman 1001 Temel Eser, İstanbul.
- NICHOLSON, R. A. (2014), *İslâm Süfîleri*, çev: Kemal Işık vd, Büyüyen Ay Yayınları, İstanbul.
- NICHOLSON, R. A. (2014), *Tasavvufun Menşei Problemi*, çev: Abdullah Kartal, İz Yayıncılık, İstanbul, 2014.
- NİĞDELİ KADI AHMED (2015), *El-Velededü'ş-Şefîk Ve'l-Hâfidü'l-Halîk*, C. I, terc: Ali Ertuğrul, TTK, Ankara.
- NİYÂZÎ (1994), *Mansûr-Nâme (Hallâc-ı Mansû'un Manzûm Menâkıbnâmesi)*, haz: Mustafa Tatçı, MEB, İstanbul.
- NİZAMÜ'L-MÜLK (2009), *Siyasetname*, TİB Kültür Yayınları, İstanbul.
- NORWICH, John Julius (2013), *Bizans; Yükseliş Dönemi (MS. 803-1081)*, çev: Selen Hırçın Riegel, Kabalcı Yayınevi, İstanbul.
- NOYAN (DEDEBABA), Bedri (1998), *Bütün Yönleriyle Bektâşilik ve Alevîlik*, Ardıç Yayınları, Ankara.
- O'LEARY, de Lacy (2003), *İslâm Düşüncesi ve Tarihteki Yeri*, çev: Yaşar Kutluay ve Hüseyin Yurdaydın Pınar Yayınları, İstanbul.

- OCAK, Ahmet Yaşar (1992), *Osmanlı İmparatorluğunda Marjinal Sûfilik: Kalenderîler*, TTK, Ankara.
- OCAK, Ahmet Yaşar (1993), “Anadolu Sûfilğinde Ahmed-i Yesevî ve Yesevîlik”, *Milletlerarası Hoca Ahmet Yesevî Sempozyumu Bildirileri (26-29 Mayıs 1993)*, Kayseri.
- OCAK, Ahmet Yaşar (1993), “Türkiye’de Ahilik Araştırmalarına Eleştirel Bir Bakış”, *I. Uluslararası Ahilik Kültürü Sempozyum Bildirileri (13-15 Ekim 1993 Ankara)*.
- OCAK, Ahmet Yaşar (2002), *Sarı Saltık Popüler İslam’ın Balkanlardaki Destanı Öyküsü*, TTK, Ankara.
- OCAK, Ahmet Yaşar (2006), “Türkiye Selçukluları Döneminde ve Sonrasında Vefâî Tarikatı (Vefâîyye)”, *Belleten*, LXX/257, Nisan.
- OCAK, Ahmet Yaşar (2010), *Kültür Tarihi Kaynağı Olarak Menâkıbnâmeler (Metodolojik Bir Yaklaşım)*, TTK, Ankara.
- OCAK, Ahmet Yaşar (2010), *Türkiye Sosyal Tarihinde İslamın Macerası Makaleler-İncelemeler*, Timaş Yayınları, İstanbul.
- OCAK, Ahmet Yaşar(2011), *Türkler, Türkiye ve İslâm*, İletişim Yayınları, İstanbul.
- OCAK, Ahmet Yaşar (2011), *Ortaçağ Anadolu’sunda İslamın Ayak İzleri Selçuklu Dönemi*, Kitap Yayınevi, İstanbul.
- OCAK, Ahmet Yaşar (2012), *Türk Sufiliğine Bakışlar*, İletişim Yayınları, İstanbul.
- OCAK, Ahmet Yaşar (2013), *Alevî ve Bektaşî İnançlarının İslâm Öncesi Temelleri*, İletişim Yayınları, İstanbul.
- OCAK, Ahmet Yaşar (2014), *Babaîler İsyanı; Alevîliğin Tarihsel Altyapısı Yahut Anadolu’da İslâm-Türk Heterodoksisinin Teşekkülü*, Dergah Yayınları, İstanbul.
- OCAK, Ahmet Yaşar (2014), *Ortaçağ Anadolu’sunda İki Büyük Yerleşimci/Kolonizatör Derviş: Dede Garkın ve Emîrci Sultan Vefâîyye ve Yesevîyye Gerçeği*, Dergâh Yayınları, İstanbul.
- OCAK, Ahmet Yaşar (2014), *Osmanlı Toplumunda Zındıklar ve Mülhidler Yahut Dairenin Dışına Çıkanlar (15. Ve 17. Yüzyıllar)*, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul.
- OCAK, Ahmet (2002), *Selçukluların Dinî Siyaseti (1040-1092)*, Tarih ve Tabiat Vakfı, İstanbul.
- OKTAY, Hasan (2007), *Ermeni Kaynaklarında Türkler ve Moğollar*, Selenge Yayınları, İstanbul.

- OSTROGORSKY, Georg (2015), *Bizans Devletleri Tarihi*, çev: Fikret Işıltan, TTK, Ankara.
- ÖNDER, Mehmet (1998), *Mevlâna ve Mevlevilik*, Aksoy Yayıncılık, İstanbul.
- ÖNGÖREN, Reşat (2004), “Mevlânâ Celaleddin-i Rumi”, *DİA*, C. XXIX, Ankara.
- ÖNGÜL, Ali (2014), *Selçuklular Tarihi II: Anadolu Selçukluları ve Beylikler*, Çamlıca Yayınevi, İstanbul.
- ÖZAYDIN, Abdülkerim (1990), *Sultan Muhammed Tapar Devri Selçuklu Tarihi*, TTK, Ankara.
- ÖZAYDIN, Abdülkerim (2002), “Kündürî”, *DİA*, C. XXVI, Ankara.
- ÖZDEMİR, H. Ahmed (2011), *Moğol İstîlâsı ve Abbâsî Devleti'nin Yıkılışı; Cengiz ve Hülâgü Dönemleri (612-656/1216-1258)*, İz Yayıncılık, İstanbul.
- ÖZGÜDENLİ, Osman Gazi (2013), *Selçuklular (Büyük Selçuklu Devleti Tarihi 1040-1157)*, C. I, İsam Yayınları, İstanbul.
- ÖZKÖSE, Kadir (2003), “Anadolu'nun Türkleşmesi ve İslamlaşmasında Tasavvufî Zümre ve Akımlarının Rolü”, *CÜİFD*, C: VII/I, Sivas, Haziran.
- ÖZKÖSE, Kadir (2004), “Ahiliğin Tasavvufî Boyutu” *I. Ahi Evran-ı Veli ve Ahilik Araştırmaları Sempozyumu (12-13 Ekim 2004 Kırşehir)*.
- ÖZKÖSE, Kadir (2014), “Selçuklu Toplumunda Tasavvufî Hayatın Sosyo-Kültürel, Siyasal ve Dinî Sahaya Tesiri” , *OGÜİFD*, sayı: 1, Tokat.
- ÖZTÜRK, Eyüp (2013), *Velilik ve Delilik Arasında; İbnu's- Serrâc'ın Gözünden Muvelleh Dervişler*, Kitap Yayınevi, İstanbul.
- ÖZTÜRK, Yaşar Nuri (1992), *Tarih Boyunca Bektaşilik*, Yeni Boyut Yayınları, İstanbul.
- ÖZTÜRK, Yaşar Nuri (1996), *Hak ve Aşk Şehidi Hallâc-ı Mansûr ve Eseri*, Yeni Boyut Yayınları, İstanbul.
- ÖZTÜRK, Yaşar Nuri (2011), *Hallac-ı Mansur: Darağacında Miraç*, C: I-II, Yeni Boyut Yayınları, İstanbul.
- PİYADEOĞLU, Cihan (2011), *Selçukluların Kuruluş Hikayesi Çağrı Bey*, Timaş Yayınları, İstanbul.
- POLAT, M. Said (2004), *Selçuklu Göçerlerin Dünyası, Karaçuk'tan Aziz George Kolu'na*, Kitapevi Yayınları, İstanbul.
- RÂVENDÎ (1999), *Râhatu's-Sudûr ve Âyet-üs-Sürûr (Gönüllerin Rahatı ve Sevinç Alameti)*, C. I, çev: Ahmed Ateş, TTK, Ankara.

- REŞİDÜDDİN FAZLULLAH (2013), *Câmiu't-Tevârih (İlhanlılar Kısmı)*, çev: İsmail Aka vd, TTK, Ankara.
- ROUX, Jean Paul (2001), *Moğol İmparatorluğu Tarihi*, çev: Aykut Kazancıgil ve Ayşe Bereket, Kabalcı Yayınevi, İstanbul.
- ROUX, Jean Paul (2006), *Orta Asya Tarih ve Uygarlık*, çev: Lale Arslan, Kabalcı Yayınevi, İstanbul.
- ROUX, Jean Paul (2011), *Türklerin ve Moğolların Eski Dini*, Çev: Aykut Kazancıgil, Kabalcı Yayınevi, İstanbul.
- ROUX, Jean Paul (2015), *Türklerin Tarihi Pasifik'ten Akdeniz'e 2000 Yıl*, çev: Aykut Kazancıgil-Lale Arslan-Özcan, Kabalcı Yayınevi, İstanbul.
- RÛMÎ, Firdevsi-i (1986), *Manzûm Hacı Bektâş Veli Vilâyetnâmesi*, haz: Bedri Noyan, Doğuş Matbaacılık, Aydın.
- RUNCIMAN, Steven (2008), *Haçlı Seferleri Tarihi*, çev: Fikret Işıltan, TTK, Ankara.
- SARMIŞ, İbrahim (2014), *Teorik ve Pratik Açından Tasavvuf ve İslâm*, Ekin Yayınları, İstanbul.
- SCHİMMELE, Annemarie (2001), *İslamın Mistik Boyutları*, Kabalcı Yayınevi, İstanbul.
- SCHİMMELE, Annemarie (2009), *Hallac "Kurtarın Beni Tanrı'dan"*, çev: G. Ahmetcan Asena, Pan Yayıncılık, İstanbul.
- SEVİM, Ali (2014), *Anadolunun Fethi Selçuklular Dönemi*, TTK, Ankara.
- SEZGİN, Abdülkadir (2012), *Hacı Bektaş Velî ve Bektaşîlik*, Akçağ Yayınları, Ankara.
- SİBT İBNU'L-CEVZÎ (2011), *Mir'âtü'z-Zaman Fî Târîhi'l-Âyân'da Selçuklular*, çev: Ali Sevim, TTK, Ankara.
- SİPEHSÂLÂR, Ferîdûn bin Ahmed-i (1977), *Risâle -Mevlânâ ve Etrafındakiler-*, çev: Tahsin Yazıcı, Tercüman 1001 Temel Eser, İstanbul.
- SİPEHSÂLÂR, Ferîdûn bin Ahmed-i (2011), *Mevlânâ ve Etrafındakiler (Sipehsâlâr Risalesi)*, çev: Tahsin Yazıcı, Pinhan Yayıncılık, İstanbul.
- SOLAK, Fahri (2009), *Ahîliğin Kuruluşu, İlkeleri ve Fonksiyonları*, İstanbul Ticaret Odası, İstanbul.
- SPULER, Bertold (2011), *İran Moğolları İlhanlılar Devri Siyaset, İdare ve Kültür (1220-1350)*, çev: Cemal Köprülü, TTK, Ankara.
- SU, Süreyya (2011), *Hurafeler ve Mitler; Halk İslâmında Senkretizm*, İletişim Yayınları, İstanbul.

- SULTAN VELED (1941), *Divan-ı Sultan Veled*, neşreden: F. Nafiz Uzluk, Uzluk Basımevi, Ankara.
- SULTAN VELED (2014), *İbtidâ-nâme*, çev: Abdülbâki Gölpınarlı, İnkılâp Kitabevi, İstanbul.
- SUNAR, Cavit (1975), *Melâmîlik ve Bektaşîlik*, Ankara Üniversitesi Basımevi, Ankara.
- SUNAR, Cavit (1977), *Tasavvuf Felsefesi veya Gerçek Felsefe*, AÜİF Yayınları, Ankara.
- SÜMER, Faruk (1935), *Oğuzlar (Türkmenler) Tarihleri, Boy Teşkilâtı ve Destanları*, DTCF Yayınları, Ankara.
- SÜMER, Faruk (1969), “Anadolu’da Moğollar”, *Selçuklu Araştırmaları Dergisi*, sayı: 1, Ankara.
- SÜMER, Faruk (1998), *Selçuklular Devrinde Doğu Anadolu’da Türk Devletleri*, TTK, Ankara.
- SÜMER, Faruk-Ali Sevim (1971), *İslâm Kaynaklarına Göre Malazgirt Savaşı*, TTK, Ankara.
- ŞAHİN, Hanefi (2010), *İlhanlılar Döneminde Şiîlik*, Ötüken Neşriyat, İstanbul.
- ŞAHİN, Haşim (2007), *Osmanlı Devletinin Kuruluş Döneminde Dinî Zümreler (1299-1402)*, Marmara Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü, (Yayınlanmamış Doktora Tezi), İstanbul.
- ŞAHİN, Haşim (2011), *Orta Zaman Türkleri Orta Çağ İslâm Tarihine Dair Yazılar*, Yeditepe Yayınevi, İstanbul.
- ŞAHİN, Haşim (2014), “Selçuklu ve Erken Osmanlı Döneminde Vefâiyye Tarikatı”, *Türk Kültürü ve Hacı Bektaş Veli Araştırma Dergisi*, sayı: 70.
- ŞEHBENDERZÂDE Ahmed Hilmi ve Ziya Nur Aksun (2011), *İslâm Tarihi 2; Türkler ve İslâm (Selçuklular, Haçlı Seferleri, Moğollar ve Sonrası)*, Ötüken Neşriyat, İstanbul.
- ŞEKER, Fatih M. (2011), *Selçuklu Türklerinin İslam Tasavvuru*, Dergâh Yayınları, İstanbul, 2011.
- ŞEKER, Fatih M. (2012), *İslâmlaşma Sürecinde Türklerin İslâm Tasavvuru*, TDV Yayınları, Ankara.
- ŞEKER, Mehmet (2007), *Türkistan’dan Anadolu’ya İnsan ve Toplum Hayatı*, Ötüken Neşriyat, İstanbul.
- ŞEKER, Mehmet (2007), *Fetihlerle Anadolu’nun Türkleşmesi ve İslâmlaşması*, DİB Yayınları, Ankara.

- ŞEKER, Mehmet (2011), *Anadolu'nun Türkleşmesi ve Kültürel Hayat*, Ötüken Neşriyat, İstanbul.
- ŞEMS-İ TEBRİZÎ (2006), *Makalat*, çev: Osman Nuri Gençosman, Ataç Yayınları, İstanbul.
- ŞEŞEN, Ramazan (2012), *Eyyübîler (1169-1260)*, İSAM Yayınları, İstanbul.
- ŞEŞEN, Ramazan (2012), *İbn Fadlan Seyahatnamesi ve Ekleri*, Yeditepe Yayınevi, İstanbul.
- ŞULUL, Kasım (2015), *İbn Haldun'a Göre İslâm Medeniyeti*, İnsan Yayınları, İstanbul.
- TANCÎ, Muhammed (2002), *İslâm Tasavvufu Üzerine*, çev: Bekir Topaloğlu, Damla Yayınevi, İstanbul.
- TANERİ, Aydın (1993), *Harzemşahlar*, TDV Yayınları, Ankara.
- TANRIKORUR, Barihüda (2004), "Mevleviyye", *DİA*, C. XXIX, Ankara.
- TARİH-İ ÂL-İ SELÇUK; Anonim Selçuknâme* (2014), haz: Halil İbrahim Gök-Fahrettin Coşkun, Atıf Yayınları, Ankara.
- TAŞĞIN, Ahmet (2012), *Klasik Kaynaklarda Heteredoks Dervişler ve Heterodoksi*, Dün Bugün Yarın Yayınları, İstanbul.
- TEMİR, Ahmet (2010), *Moğolların Gizli Tarihi*, TTK, Ankara.
- TOGAN, Zeki Velidi (1981), *Umumi Türk Tarihine Giriş*, Enderun Kitabevi, İstanbul.
- TOPÇU, Nurettin (2014), *İslâm ve İnsan Mevlana ve Tasavvuf*, haz: Ezel Elverdi-İsmail Kara, Dergâh Yayınları, İstanbul.
- TOPRAK, Hicret Kiraz (2008), *Ahmed Yesevî, Yesevîlik ve XIII. Yüzyıl Anadolu'sundaki Yeri*, Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, (Basılmamış Yüksek Lisans Tezi), Ankara.
- TUNÇBİLEK, H. Hüseyin (2008), "Muhyiddin İbn Arabî'de Vahdet-i Vücûd Telâkkisi", *HÜİFD*, yıl: 13, sayı: 19, Ocak-Haziran, Şanlıurfa.
- TURAN, Osman (1958), *Türkiye Selçukluları Hakkında Resmî Vesikalar*, TTK, Ankara.
- TURAN, Osman (2003), *Türk Cihân Hâkimiyeti Mefkûresi Tarihi; Türk Dünya Nizâmının Millî, İslâmî ve İnsanî Esasları*, Ötüken Neşriyat, İstanbul.
- TURAN, Osman (2010), *Makaleler*, haz: Altan Çetin-Bilal Koç, Kurtuba Kitapbevi, Ankara.
- TURAN, Osman (2012), *Selçuklular ve İslâmiyet*, Ötüken Neşriyat, İstanbul.

- TURAN, Osman (2013), *Doğu Anadolu Türk Devletleri Tarihi*, Ötüken Neşriyat, İstanbul.
- TURAN, Osman (2013), *Selçuklular Tarihi ve Türk-İslam Medeniyeti*, Ötüken Neşriyat, İstanbul.
- TURAN, Osman (2014), *Selçuklu Tarihi Araştırmaları*, haz: Altan Çetin-Bilal Koç, TTK, Ankara.
- TURAN, Osman (2014), *Selçuklular Zamanında Türkiye*, Ötüken Neşriyat, İstanbul.
- TURAN, Şerafettin (2014), *Türk Kültür Tarihi*, Bilgi Yayınevi, Ankara.
- TÜRER, Osman (2013), *Ana Hatlarıyla Tasavvuf Tarihi*, Ataç Yayınları, İstanbul.
- ULUDAĞ, Süleyman (1995), *İbn Arabî*, TDV Yayınları, Ankara, 1995.
- ULUDAĞ, Süleyman (2012), *Bâyezîd-i Bistâmî; Hayatı, Menkıbeleri , Fikirleri*, TDV Yayınları, Ankara.
- URFALI MATEOS VEKAYİ-NÂMESİ (952-1136) ve Papaz Grigor'un Zeyli (1136-1162) (2000), çev: Hrant D. Andreasyan, notlar: Edouard Dulaure- Halil Yınanç, TTK , Ankara.
- USTA, Aydın (2013), *Türklerin İslamlaşma Serüveni Sâmânîler*, Yeditepe Yayınevi, İstanbul.
- UYUMAZ, Emine (2003), *Sultan I. Alâeddin Keykubad Devri Türkiye Selçuklu Devleti Siyasî Tarihi (1220-1237)*, TTK, Ankara.
- ÜLGENER, Sabri F. (2006), *Zihniyet ve Din; İslâm, Tasavvuf ve Çözülme Devri İktisat Ahlâkı*, Derin Yayıncılık, İstanbul.
- ÜLKEN, Hilmi Ziya (2014), *Türk Tefekkürü Tarihi*, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul.
- ÜREMİŞ, Ali (1996), *Türkiye Selçuklularında Tasavvuf Hareketleri*, İnönü Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, (Basılmamış Yüksek Lisans Tezi), Malatya.
- ÜREMİŞ, Ali (2005), *Türkiye Selçuklularının Doğu Anadolu Politikası*, Babil Yayıncılık, Ankara.
- VATANDAŞ, Celaleddin (2009), *Vahiyden Kültüre*, Pınar Yayınları, İstanbul.
- VELÂYETNÂME HACI BEKÂŞ-I VELÎ (2007), haz: Hamiye Duran, TDV Yayınları, Ankara.
- WATT, W. Montgomery (2003), *Müslüman Aydın Gazâlî Hakkında Bir Araştırma*, çev: Hanifi Özcan, Etüt Yayınları, Samsun.
- WELLHAUSEN, Julius (1963), *Arap Devleti ve Sukutu*, çev: Fikret Işıltan, TTK, Ankara.

- WİLLEM, Ruysbroeckli (2010), *Mengü Han'ın Sarayına Yolculuk 1253-1255*, ed: Peter Jackson-David Morgan, çev: Zülal Kılıç, Kitap Yayınevi, İstanbul.
- YAMAN, Ali (2009), “Yesevîlik- Bektaşîlik Bağlantıları ve Alevî-Bektaşî Kimliği'nin Oluşumunda Yesevîliğin Rolü”, *Doğumunun 800. Yılında Hacı Bektaş Veli Sempozyumu (Nevşehir, 17-18 Ağustos 2009)*, AKM Yayınları, Ankara.
- YAZÇIÇEK, Ramazan (2014), *Milli Din Arayışı ve Türk Müslümanlığı*, Ekin Yayınları, İstanbul.
- YAZICI, Nesimi (2013), *İlk Türk-İslâm Devletleri Tarihi*, TTK, Ankara.
- YAZICI, Tahsin (1993), “Cemâleddin-i Sâvî”, *DİA*, C. VII, Ankara.
- YAZICI, Tahsin (1998), “Haydariye”, *DİA*, C. XVIII, Ankara.
- YAZICIZÂDE ALİ (2009), *Tevârih-i Âl-i Selçuk [Selçuklu Tarihi]*, Haz: Abdullah Bakır, Çamlıca Yayınları, İstanbul.
- YESEVİLİK BİLGİSİ* (1998), haz: Cemâl Kurnaz vd, Ahmet Yesevi Vakfı, Ankara.
- YILDIRIM, Ahmet (2014), “Hoca Ahmed Yesevi: Düşünce Sistemi, Kaynakları ve Tesirleri”, *Türk Dünyası Bilgeler Zirvesi: Gönül Sultanları Buluşması 26-28 Mayıs 2014*, Türk Dünyası Kültür Başkenti Ajansı, Eskişehir.
- YILMAZ, H. Kâmil (2014), *Anahatlarıyla Tasavvuf ve Tarikatlar*, Ensar Neşriyat, İstanbul.
- YİNANÇ, Mükremin Halil (2013), *Türkiye Tarihi Selçuklular Devri*, C. I, TTK, Ankara.
- YOLDAŞ, Kazım (2010), “Ahmed Yesevi'nin Divan-ı Hikmeti'nde Hz. Peygamber Sevgisi”, *Hikmet Yurdu*, yıl: 3, sayı: 5.
- YUVALI, Abdülkadir (1985), “Anadolu'nun Türkleşmesi ve Moğollar”, *Türk Dünyası Araştırmaları*, İstanbul, Ekim.
- YUVALI, Abdülkadir (2000), “İlhanlılar”, *TDVİA*, C. XXII, Ankara.
- YUVALI, Abdülkadir (1994), *İlhanlılar Tarihi Kuruluş Devri*, Erciyes Üniversitesi Yayınları, Kayseri.
- ZAHODER, B. (1955), “Selçuklu Devletinin Kuruluşu Sırasında Horasan”, çev: İsmail Kaynak, *Bellekten*, XIX/76.
- ZERRİNKUB, Abdülhüseyin (2002), *İslam Şafağı*, çev: Hasan Almaz, Anka Yayınları, İstanbul.
- ZERRİNKUB, Abdülhüseyin (2007), *Medreseden Kaçış; İmam Gazzâlî'nin Hayatı, Fikirleri ve Eserleri*, çev: Hikmet Gök, Ağaç Yayınları, İstanbul.

ZERRİNKUB, Abdülhüseyin-Nasrullah Pûrcevadî (2007), *Mevlânâ'nın Dünyası*, çev: Ertuğrul Ertekin, Birleşik Yayınevi, Ankara.

ZERRİNKUB, Abdülhüseyin (2014), *Tarihsel Perspektifiyle İran Tasavvufu*, çev: Nurcan Altun, Önsöz Yayıncılık, İstanbul.

ZEYDÂN, Corcî (2013), *İslâm Uygarlıkları Tarihi*, C. I-II, çev: Necdet Gök, İletişim Yayınları, İstanbul.

ÖZGEÇMİŞ

1990 yılında Erzurum'da doğdu. Henüz 4 yaşındayken ailesi ile birlikte Kocaeli'ye taşındı. İlköğretimini bağlı bulunduğu mahallede bitirdi. 2004-2008 yılları arasında Hereke Süper Lisesinde okudu. Üniversite hayatına, Sakarya Üniversitesi Tarih Bölümü ile başladı. 2013 yılında Sakarya Üniversitesi'nden mezun oldu. Aynı yıl yine Sakarya Üniversitesi'nde Ortaçağ Bilim Dalında Yüksek Lisansa başladı. Akabinde Karadeniz Teknik Üniversitesi Ortaçağ Bilim Dalında Araştırma Görevlisi ilanına başvurdu ve Araştırma Görevlisi olmayı hak kazandı. Şuanda da KTÜ'deki görevine devam etmektedir.